

TORIL B. LYGSTAD • EDEL MONSEN
Julevsábmáj: Lill-Tove Paulsen

ÅHPADIDDJUBAGÁDUS

EDEL MONSEN • TORIL B. LYGSTAD

JULEVSÁMEGIELLAJ: LILL TOVE PAULSEN

VÁKKIJN 4

TIEBMÁGIRJJE 8.-10. KLÁSSAJ

JULEVSÁMEGIELLAJ

ČálliidLágádus

SISADNO

ÁVDDÁBÁHKO	4
1. MÁHTUDAKULME, AKTELASJ ÁRVUSTALLAM JA FÁGAJGASSKASASJ TIEMÁ.....	5
2. GÁVVÁ SISANOS, BARGGOVUOGIJS JA ÁHPADIMNÆVOJS	9
3. STRUKTUVERRA: ÁVDDÁBARGOV, ÁLGGOBARGOV JA MAŇNEBARGOV JUOHKET	11
4. BIELES-BÆELLÁJ-BAGÁDUS	14
b. 3: Ávddábáhko	14
b. 6: Oahpástuvvamgávvá: Tjaktjabarggo, Sládjo	14
Oahppoulme	14
b. 7: Ávddågæhttalibme	15
b. 8: Låhkåmtæksta: <i>Vággáj</i>	17
b. 9-11: Låhkåmtæksta: <i>Vággáj</i>	18
b. 12: Tijmmapládna	18
b. 13: Bagádusá	20
b. 14: 1. Lågå tevstav <i>Vággáj</i> . Våssteda gatjålvisájt.	21
b. 14: 2. Usjudallit ja ságastallit	22
b. 15: 3. Våssteda låhkåmtevsta gatjålvisájt.	23
b. 16-17: 4. Ruossabágo	24
b. 18: Subtsas: <i>Imálasj dáhpáduš låvdagoaden</i>	25
b. 19-22: 5. Giellahárjjidallama	26
b. 23-25: 6. Dájma vákken	29
b. 26-29: 7. Luonddonammadusá	31
b. 30-36: 8. Vákke sáme guovlojn	34
b. 33-36: 9. Guhka jágå	36
b. 37-39: 10. Bájkenamá ietjat guovlon	37
b. 40-43: 11. Mij mannep sáme guovlojn	38
b. 44: 12. Makkár vákkijn la læhkám?	40
b. 45: 13. Makkár suohkanin?	40
b. 46-47: 14. Gånnå? Galla vákke/bájke dåbdå dån?	41
b. 47: 15. Máhtá gus 12 riehta vásstádusá?	41
b. 48-49: 16. Muora	42
b. 50: 17. Muorje	44
b. 51: 18. Giedjega	45
b. 52-53: 19. Biebbmo- ja dálkassjatto	46
b. 54-55: 20. Sjatto vákken	47
b. 56-57: 21. Låtte vákken	48
b. 58-59: 22. Kulturhistávrrå	50
b. 60-61: Artihkal: Gábmá	51
b. 62-63: 23. Gámán	52
b. 64: 24. Gámáv tsiieggit	53
b. 65-69: Artihkal: Mij oahpástuvvap vákkij kulturhistávrrå ..	53
b. 70-71: 25. Vákkij kulturhistávrrå	54

b. 71: 26. Usjudallit ja ságastallit!	55
b. 72: Tæksta: Sávtsa	55
b. 73: 27. Sávtsa	56
b. 74-75: Tjoahkkeæládusá jahke	56
b. 76-78: 28. Ruossabágo	56
b. 79: 29. Ságájdahttet ja ávddánbuktet	58
b. 80-81: Tæksta: Dijda máno ja bargo birra	59
30. Mánnodijda	59
b. 82: Subtsas: Hubik la muorrimin	59
b. 83: Låhkåmtevsta ja tjållebargo	60
31. Låhkåt, ságastallat ja subtsastit	60
b. 84-85: Gåvvåreportássja: Skåvllåálggo vákken	61
b. 86-87: Tiebmáartihkal: Álggoskåvllå vákken	61
b. 88-90: Artihkal: Čáhput-ássje ja kulturhiståvrrå Olmmáivákken	61
b. 91: 32. Tjållebarggo	62
b. 92: Duot dát	63
b. 92-93: 33. Njålmålasj hárijidallama	63
b. 93: 34. Makkár báhko ij hieba?	64
b. 94: 35. Ávddånbuktem	64
b. 95: 36. Aktisasj loahppaságastallam	65
b. 95-97: 37. Maŋŋegæhttalibme	65
b. 98: Lågå ienebu!	68
b. 98: Subtsas: Eva tjiegaduvvam máná	68
b. 99: Subtsas: Ganijtjåhkkå	68
b. 100-101: Álmuklávlla: <i>Niejdagusj tjieroj suollun</i>	69
b. 102: Lávlla: <i>Gussavuordde</i>	69
b. 103: Subtsas: Tjuovgga gámán	69
b. 104-105: Artihkal: De sjattaj gábmá!	70
b. 106-107: Subtsas: Gå hæssta ganugij	70
Båhkovådjasa ja dijda	70
b. 108: Dikta: Goade ruohttsa	71
b. 109-111: Reportássja: Duoje hullojs	71
b. 112-113: Artihkal: Rådnoådemhiståvrrå	72
b. 114-116: Subtsas: Báhtariddje ietjas rijkan	73
b. 117-119: Subtsas: Sindre tjaktjaloahpe nuorttan	73
5. ÁLGGOBARGGO JA GIELLADÁJMA	75
Mij vuolggep ålggoskåvllåj	75
Læjrrasadje	77
Biebmojt russtit	78
Gámán	80
Kulturhiståvrrå/Båjkålasj histåvrrå	81
Tjoahkkeæládusá	82
Lávllaga ja ståga	83
Muorjjit	86
Geologijja	87
Botaniikka	87
Divvot ájtev ja luoddot muorajt	88
Alfabiehttabivddo vákken	88

Ávddábáhko

Åhpadiddjijbagádusájn *Várijn, vákkijn ja vuonajn* li 13 oase: akta oasse juohkka 12 oahppij girjjáj, ja akta [dábálasj oasse](#) mij la aktisasj divnajda.

Dábálasj oase álgon tjieggigáhtin duogátjav oahppogirjijs, ja makkár oase li. Vijdábut gæhttjap progresjåvnåv, differesierimav, tiebmámålssomav ja gáktu oahpponævojt strukturerit. Måj lin aj tjieggim pedagogasj vuodoájádusájt ma *Várijn, vákkijn ja vuonajn* li vuododam (8. kapihtal), ja sierra kapihtal la *VVV:as* ja oahppogirjijs, Máhttolåpptom 2020 (7. kapihtal). Danna vuosedip gáktu *VVV* álli moadda dajs ulmijs dan oajvemus oasen, ja vijdábut tjieggijin aktijvuodav *VVV* ja dan álggo oase oahppoplånas sámeziel nuppengielan. Sihtá javllat gáktu oahppoplådna bærråjgæhttjá guovdåsj årvojt fágan, ja gáktu oahppe oadtju barggat vuodoelementaj, vuodulasj tjehpudagáj ja fágajgasskasasj tiemáj.

Åhpadiddjijbagádusán, juohkka 12 oahppijgirjjáj vuosedin juo danen álgon máhtudakulmijt maj barggap juohkka girjen, ja makkár prinsihpa gulluji gá árvustalå oahppiigt bargadattijn. Dåt nævvo gávnnu aj Åhpadusdirektoråhta næhttabelijn (<https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/kunnskapsloftet-samisk/>), valla våljim lin dahkat gåvåv gånå vuosedin máhtudakulmijt ja árvustallambagådusåv sámezielan 2 ja sámezielan 3 sijddolakkaj. Danen gå sámezieljuohkusa ålu li sámeziella 2- ja sámeziella 3-oahppijs, ja jáhkkín dakkár gåvvå boahå åvkken åhpadiddjijda. Gåvvå vuoset ållo I sæmmi sámezielan 2 ja sámezielan 3, valla vehi sieraduså ma rávkki ienebu giellamáhtudahkaj oahppijs gænna I sámeziella 2.

letján sihtin nammadit dutke UiT Vuona arktalasj universitietas li vuosedam stuorra berustimev *VVV:as* dutkamprosjevta rijkajgasskasasj åtsådimporsjevta *ICE baktu - Indigenous citizenship and education* (Álggoålmmuk, guojmmeviesåtvuohta ja åhpadus) jagen 2019. Sijå blåggån máhtå låhkåt gå giehttu ja árvustalli mijå oahppogirjiigt: <https://site.uit.no/ice/blog/>.

Olmåivåggi, snjilltjamånno 2022

Edel Monsen

Toril B. Lyngstad

1. Máhtudakulme, aktelasj árvustallam ja fágajgasskasasj tiemá

Várijn 4, *Vákkijn 4* ja *Vuonajn 4* tjuovvu dá máhtudakulme ja aktelasj árvustallama:

SÁMEGIELLA 3	SÁMEGIELLA 2
<p>MÁHTUDAKULME 3. DÁSE MAŊŊELA</p> <p>Áhpadusá ulmme le oahppe galggá máhttet</p> <ul style="list-style-type: none"> • adnet málsudahkes bágojt ja moallánagájt berustimij ja asstoájge birra • ságastallat ja subtsastit vásádusáj ja ájggomusáj birra • guoradallat ja ávddánbuktet iesjgennga tiemájt • gulldalit, láhkát ja sjuggelit tevstaj barggat • átsádit ja ságastallat sáme girjálásjuvoda birra • tjállet tevstajt ma diededi, subtsasti ja gatjádi • adnet dádjadahte báhkosájádimij ja gárgadisstruktuovrajt 	<p>MÁHTUDAKULME 10. JAHKEDÁSE MAŊŊELA</p> <p>Áhpadusá ulmme le oahppe galggá máhttet</p> <ul style="list-style-type: none"> • adnet málsudahkes bágojt ja moallánahkojt berustimij ja ájggeguovddelis dáhpádusáj birra • sæbrrat spontána ja plániduvvam ságastallamijda • ávddán buktet ja vuodustit ietjas vuojnojt ja dábdojt • átsádit ja ávddánbuktet iesjgennga tiemájt • gulldalit, láhkát ja gávnnat guoskavasj diedoijt tevstaj • átsádit ja sjuggelit barggat sáme báhkotsámij ja subtsasij • tjállet tevstajt ma tjoahkkájgiessi ja gávvidi • hábbmit iesjgennga tækstaslájajt tjielgga struktuvrajn ja tjanástagáj • gulldalit ja ságastallat sáme gielaj birra • adnet guovdásj njuolgadásájt ma guoski duollatjállemij, báhkosájádibmáj ja gárgadisstruktuovrraj
<p>AKTELASJ ÁRVUSTALLAM</p> <p>Oahppe vuosedi ja ávddánahtti máhtudagáv gá</p> <ul style="list-style-type: none"> • gulldali, láhki ja diedoijt lánudalli tevstaj birra • iehtjádij árvvalusájt tjuovvoli ságastaládijn • tjállii avtatraják tevstajt ma guládalli. <p>Áhpadiddje galggá</p> <ul style="list-style-type: none"> • dilev láhtjet oahppijoassásasstemij ja arvusmahttet oahppammiellaj málsudahkes barggamvuogij baktu gánná oahppe bessi átsádit, gávådallat ja sjuggelisá liehket • vaddet oahppijda máhttelisvuodajt gæhttjaladdat • ságastallat oahppij ávddánime birra fágan • dibddet oahppij máhttelisvuodav bessat moalgget majt ietjasa mielas bukti, ja majt buorebut nahki gá ávddála • bagádallat vaj vijdábut oahppi • hiebadit oahppamav vaj oahppe bessi bagádallamij milta joarkket njálmálasj ja tjálasj giellaoahppamav oahpes ja ádá guládallamdilij 	<p>AKTELASJ ÁRVUSTALLAM</p> <p>Oahppe vuosedi ja ávddánahtti máhtudagáv gá</p> <ul style="list-style-type: none"> • gá lánudalli diedoijt ja vuojnojt • tjuovvoli iehtjádij árvvalusájt oahpes ja ádá guládallamdilij. • gulldali, láhki ja gávnni tevstaj oajvveássijit • njálmálasj ja tjálasj tevstajt hábbmij tjielgga struktuvrajn ja aktjuvodajn <p>Áhpadiddje galggá</p> <ul style="list-style-type: none"> • dilev láhtjet oahppijoassásasstemij ja arvusmahttet oahppammiellaj málsudahkes barggamvuogij baktu gánná oahppe bessi guoradallat, gávådallat ja sjuggelisát barggat • ságastallat oahppij ávddánime birra fágan • guládallat oahppij ietjasa ávddánimes fágan • vaddet oahppijda máhttelisvuodav bessat moalgedit majt ietjasa mielas bukti, ja majt buorebut nahki gá ávddála • oahppij bagádallat vaj vijdábut oahppi • hiebadit oahppamav vaj oahppe bessi bagádallamij milta ávddánahttet ietjasa njálmálasj ja tjálasj giellatjehpudagájt oahpes ja ádá guládallamdilij

<p>Ábbálasj árvustallam Gå állimin li áhpadusáv 10. dáse manjela de galggá áhpadiddje</p> <ul style="list-style-type: none"> • plánit ja dilev láhtjet vaj oahppe besse vuosedit ietjasa máhtudagáv málsudahkes vuogij majda gulluji dádjadibme, refleksjávnná ja lájttálas ájádallam iesjgenga diliin. • vaddet avtav karakterav sámegeielan nubbengiellan, sámegeiella 3, oahppe njálmálasj ja tjálasj máhtudagá milta fágan <p>Viehkken árvustallamij la áhpadusdirektoráhtta dahkam árvustallammatrijsav ulmmejáksám dábdomerka: https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/kjennetegn/kjennetegn-pa-maloppnaelse-samisk-som-andresprak-samisk-3-niva-3-10.-trinn/</p>	<p>Ábbálasj árvustallam Gå állimin li áhpadusáv 10. dáse manjela de galggá áhpadiddje</p> <ul style="list-style-type: none"> • plánit ja dilev láhtjet vaj oahppe besse vuosedit ietjasa máhtudagáv málsudahkes vuogij majda gulluji dádjadibme, refleksjávnná ja lájttálas ájádallam iesjgenga diliin • vaddet avtav karakterav sámegeielan nubbengiellan, sámegeiella 2, oahppe njálmálasj ja tjálasj máhtudagá milta fágan <p>Viehkken árvustallamij la áhpadusdirektoráhtta dahkam árvustallammatrijsav ulmmejáksám dábdomerka: https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/kjennetegn/kjennetegn-pa-maloppnaelse-samisk-som-andresprak-samisk-2-10.-trinn/</p>
--	--

Mij vuojn barggap daj sæmme máhtudakulme *Várijn 4, Vákkijn 4* ja *Vuonajn 4* girrijn, valla sisadno ij la sæmme, ja barggovuoge málsu. Oahppe oadtju aj máhttelisvuodav válljit duov dáv gássjelisvuodav girjes girjjáj.

Jus duv oahppijjuohkusin li sámegeiella 3-oahppe gudi li ádá-álgge, sihtá javllat 1. jali 2. dásen, de gáhttjop sijáv bargga-goahitet *Várijn 2/Vákkijn 2/Vuonajn 2* girrij, ja máhttelis aj *Várijn 3/Vákkijn 3/Vuonajn 3*. Dánna máhtti oahppat vuodulasj bágoj ja moallánagáj, nav gáktu lip tjielggim 7. kapihttalín dábálasj oasen áhpadiddjijbagádusás: Oahppoulme dásen 1 ja 2 gávnnuji Áhpadusdirektoráhtan: <https://www.udir.no/lk20/sas03-01/kompetansemaal-og-vurdering/kv220>, ja áhpadiddjijbagádusájn VVV 2 ja 3:j.

Nav gáktu I nammadum áhpadiddjijbagádusán dábálasj oasen 7. kapihttalín, de la fágajgasskasattjat ájnas prinsihppa VVV:an. Manjep bieliin vuosedip gáváv mij vuoset gáktu máhttebihtit barggat *Vákkijn 4* girrijn divnain gálmájn fágajgasskasasj tiemájn LK20:n.

Sáme bájkkenamá guoski divna fágajgasskasasj tiemájda. Gáváv I Gievdanvákkes/Steindalen, Omasvuona suohkanin. Dánna li aj moadda ájggeguovddelis tjávdabágo, buojkulvissan kulturhistávrrá, turissma, luonndressursa, dálkadakrievddam ja jiegnasuddadibme. Gáváv: Edel Monsen

FÁGAJGASSKA-SAJS TIEMÁ	MAJT	GÅKTU
Álmmukvarres-vuohta ja iellem-rijbadibme	<p>a) vádtset luondon</p> <p>b) vuossa, biktasa ja dárbbaga</p> <p>c) vuododárbo</p> <p>d) bierrggit luondon</p> <p>e) oahpásmuvvat luonnduj</p> <p>f) sosiálasaj tjehpudagá</p> <p>g) identitietav nannit ja aktisasjuoda dábdo</p>	<p>a) oassálasstet læjrraskávlán/manojn</p> <p>b) vuossav páhkkít, válldet manjen ja adnet biktasijt ja dárbbagijt massta l dárbbbo</p> <p>c) ságastit man ájnna li biebmoo, oadtjot oadet ja rájnnavuohta manoj nanna, oassálasstet álggokávlán, oadet iehtjádij siegen, hivsihahttet álggon, oahppat álggoviehkev</p> <p>d) tsaggat teltav ja segav, dállit, biebmoojt basset dálán jali primusijn, oahppat biebmooj birra majt álggon gávnnap: bivddet, guollit, muorjijt, urttasijt biebmoojda ja dálkkasijda</p> <p>e) adnet kártav ja kompássav, oahppat almeguovlojt, adnet sáme bájkkenamáj ja luonndonammadusájt viehken vaj diedá gánná la miehtsen</p> <p>f) aktisattjat barggat nuppij duon dán dilen, gá la álggon ja klássalanján, válldet ávdásvástádusáv ietjastit ja iehtjádij gá la álggon ja sinna klássalanján, nannit gasskavuodav nuppij oahppij ja áhpadiddij duon dán dájman, giehtadallat persávnálasj ja praktihkalasj hásstalusájt ja dábdojt, gatjádít viehkev</p> <p>g) duosstat sámástit duon dán aktijvuodan: ságastallat, dramatiserit, gatjádallat, tjállet, oahppat bájkálasj bájkkenamáj, sjaddat diedulasj ietjas ja nuppij giellasuorgij, láhkát/gulldalit bájkálasj subttasijt, oahppat kulturhistávrás ietjas lahkabirrusin, duov dáv juogosbargov tjadádit álggon ja sinna</p>
Demokratija ja guojmmeviesát-vuohta	<p>a) sáme giela ja giellasuorge</p> <p>b) gájkásij riektá</p> <p>c) vuodoæládus</p> <p>d) mierreduoassálasstem ja ávdásvástádus</p> <p>e) mierreduoassálasstem ja ávdásvástádus</p>	<p>a) oahpástuvvat giellavalljudagájn sáme guovlojn bájkkenamáj ja bágoj ietjá giellasuorgij/sámegiela j tevstaj ja dahkamusáj baktu</p> <p>b) oahppat gájkásij riektáv ja dajt prinsihpajt adnet gá la luondon</p> <p>c) oahppat bargos ja iellemis árbbedábálasj bándorsijdas duon dán jáben, oahppat sávtsajs ma li akta dajs ájnnaamos slihturijs mijá, oahppat gáktu ressursajt sávtsas máhtttá ávkkít</p> <p>d) láhkát ja ságastallat Jan Baalsruda ja nuppát væráldoaros, oahppat gámáv tsieggít, oahppat ma li kulturmuojto, láhkát ja ságastallat muhtem kulturhistávrálasj bájkijis sáme guovlojn: Kjelvik bándorsijdda, Čáhput/Svartskogen, Miessegietti merrásámij dállu/Holmenes sjøsamiske gård, oahpástuvvat muhtem bájkij gánná l gruvvodoajmma læhkám ájnas, oadtjot oahpásmuvvat Čáhput ássjáj ja tjadnat dav sajijda ietjat lahkabirrusin, oahppat sáme bájkkenamájs ja adnet dajt, oahppat rádnogádemhistávrás ja hulloduojes, láhkát ja ságastallat gáktu máno vájkkut bargov bándorsijdajn</p> <p>e) gárvedit manojt ja dájmajt allasisá ja iehtjádijda, válldet ávdásvástádusáv juohkuis, adnet lahkabirrasav oahppamressursan ja oahppamarenán, berajvuohta, hárijidallat lájttálasat ájadallat, vieledit nubbe nuppe sieradusájt ja vuojnojt</p>

<p>Guoddelis ávddá-nibme</p>	<p>a) birásdiedulasj</p> <p>b) biebmoo lahkusis ja ietjá luonndoressursa</p> <p>c) teknologijja: tjuolmma-tjoavddem, viehkkænævo ja juorre</p> <p>d) ulmusj, giella, birás ja sebrudahka</p>	<p>a) rutsijt tjoagget, læjrrasajev rádjat, ij goadet bátsidisájt, adnet prisihpajt gájjkásij riektás praktikhalattjat, etalattjat, diedulattjat, ájádallat báhtusijs jus i dajt tjuovo</p> <p>b) muorjijt, oahppat biebmoojt russtit bájkálasj álgoábnnasijs, buojkulvissan mielkke (ráktsa, gummbá, ja svela), bierggo (bierggojuppsa ja muorje (stálllogahpa), oahppat bivdos, tjoagget duodjeábnnasijt miehtsen, gæhhtjalit massta li gámájt ja bájkálasj dábijt tsieggim, oahppat dálkassattojs</p> <p>c) ságastallat riektájs ja persávnåsuodjalimes mij gullu gávåda ja filmajda, liehket etalasj ja diedulasj</p> <p>d) adnet sáme girijit (fáhkatevstajt, subttasijt, divtajt, <i>dijdajt</i> ja báhkovádjasijt) ja giella ja kulturhiståvrå máhtudagáv (<i>Demokratijja ja guojmmeviesátvuohta</i>) ájádálátijt gáktu ulmusj, birás, giella ja sebrudahka vájkkut nubbev: Buojkulvis:</p> <p>Makkár báhtusijt vuojnep dárojuhttemis ietjada guovlon? Makkár luotta gávnnuji ulmutjijs miehtsijn? Gáktu ja manen la miehttsimbarggo rievddam dálutjijs udnátjij? Gáktu ja manen la iellem båndorsijdan rievddam? Majt dat sihtá javllat mijá giellaj? Máhtti gus oahppe uddni dijdajt? Galles oahppijs li læhkám manen sáddjimin berunijt? Manen li miján gávnnum nav moadda subttasasa gadnihij ja moadda bájkkenamá ilmenieraj/gadnihij? Manen ja gáktu li sávtsa læhkám nav ájnnaasa? Le gus sávtsa sæmmi ájnnaasa midjij uddni? Gáktu l rádnogådemárbedábe ávddånahttem læhkám? Manen?</p>
-------------------------------------	--	--

Skárfvákke kultuvrraduobddágin ájn hássiji giesijt, valla dálásj ájge ep álu hássojt vuojne. Gávåå: Edel Monsen

2. Gávva sisanos, barggovuogijs ja åhpadimnævojs

<p>Ulme ja tiebmáose</p>	<p>Oahppamulme:</p> <ul style="list-style-type: none"> • lãhkãt duov dãv tevstav luondos ja kultuvrajs vãkkijn • mãhttet subtsastit ietjat bargojs ålggoscãvlãn • mãhttet guovdãsj moallãnagãjt mij gullu gã gãmãjt tsieggiji ja gãktu gãmãjn årrot • mãhttet subtsastit gãktu ulmutja li ávkkim vãkkev ja miehtsev resursan ávdep åjgijt, ja gãktu uddni ávkkiji • mãhttet oassãlasstet álkkes sãgastallamijda tjoahkke-æládusãs (ja adnet muhtem guovdãsj moallãnagãjt ednambargos, miehtsebargos ja guollimis) • mãhttet tjãllet tevstav ålggoscãvlãs, jali ålggoscãvlãv adnet inspirasjãvnnãn tjãlãtjit tevstav • oahppat moadda ådã bãgo: giedjegijs, muorajs, muorjijis ja luonndonammadusãjs • buorebut oahpãsmuvvat geografijaj ja sãme bãjkkenamãjda sãme guovlojn • oahppat moadda ådã sãme bãjkkenamã ietjasa guovlojn 	<p>Tiebmáose:</p> <ul style="list-style-type: none"> • læjrrasaje bargo ja dãjma vãkken • luonndonammadusã • vãkke sãme guovlojn • jãgã • bãjkkenamã • mij mannap sãme guovlojn • muora • giedjega • biebbmo- ja dãlkassjatto • sjatto vãkken • lãtte vãkken • kulturhistãvrrã • lãvdagoaden • sãvtsa • tjoahkkeæládusã jahke • tækstabarggo • duot dãt • girjjãlasjvuohtha 	<p>Giellaoahppa:</p> <ul style="list-style-type: none"> • åjggemoallãnahkko: vahkkobieje ja mierredum åjgge (kloahkka) • gatjãlvisbãgo • gatjãlvisã gatjãlvispartihkkalijn <i>gus</i> • giellasuorgij sieradusã • værbba juohkem • imperatijva • gerunnda (<i>dattijn-giehtje</i>) • lijkkut-værbba • kasusadnem
<p>Barggo-vuoge</p>	<p>Lãhkãt:</p> <ul style="list-style-type: none"> • gãrgadisãjt • tjuottjodusãjt • bãhkorãjdojt • gãvvãtevtãjt • bagãdusãjt barggodahkamusãjda ja spelajda • introduksjonstevstav: <i>Vãggãj</i> • bãhkovãdjasa ja diйда • tabælla: <i>Ålggoscãvllã tijnmaplãnãv</i> • fãhkatevtãjt: <i>Guhka jãgã, Biebbmo- ja dãlkassjatto, Bãsskã, Gãbmã, Mij oahpãsmuvvap vãkkij kulturhistãvrrãj, Sãvtsa, Ávkke sãvtsas, Tjoahkkeæládusã jahke, Diйда mãno ja bargo birra, Bãhkovãdjasa, De sjattaj gãbmã!, Duoje hullojs, Rãdnogãdemhistãvrrã</i> • <i>biebbmobagãdusã: Gumbã, Stãllogahpa, Stãdtjogãhko, Skãvllããlgo vãkken, Ålggoscãvllã vãkken, Cãhput-ãssje ja kulturhistãvrrã Olmmãivãkken</i> • <i>subtsasa: Imãlasj dãhpãdus lãvdagoaden, Eva tjiëgaduvvam</i> • <i>mãnã, Ganijtjãhkkã, Tjuovgga gãmãn, Gã hæssta ganugij, Bãhtaridje ietjas rijkan, Sindre tjaktjaloahpe nuorttan</i> • lyrihka/lãvllaga: <i>Niejdagusj tjieroj suollun, Gussavuorde, Goade ruohhtsa</i> 	<p>Tjuorggat/bãjnnit:</p> <ul style="list-style-type: none"> • sãtsov dãro ja sãme bãgo gasskãj • dahkat gãvvãrãjdoj 	<p>Gulldalit ja sãgastit:</p> <ul style="list-style-type: none"> • buktet gatjãlvisãjt • vãsstedit gatjãlvisãjt • sãgastallat • subtsastit • mujttalit • vuosedit ietjas bargov • gulldalit instruksjãvnnãjt spelajin • gulldalit nuppijt gudi subtsasti jali vuosedi • gulldalit jieddnãslãhkãmijit • dramatiserit • geografiquiz
	<p>Oajjvãdusã praktihkãlasj dahkamusãjda/ålggobarggij ålggoscãvlãn:</p> <ul style="list-style-type: none"> • dahkat lejrav, dãllit • biebmojt russtit • lãgãdallat kulturmuojtojs/gãktu gãmãv tsieggit/doarohistãvrãs • lãgãdallat tjoahkkeæládusãjs • kultuvralasj vãjaldibme: «Ulmuttij bãtsidisã» • gãvnnat ja adnet luonndonammadusãjt ja sãme bãjkkenamãjt • gulldalit bãjkãlasj subtsasijit • aktisasj barggogilpos/luonndobãlges • muorjijit • guossidit giesseãrruhijt/fievsiyt/gãmãjt • guossidit dãlusj bãndorsijda saljov/museaãsadusãv • muorãjt tjuollat, divvot jerav • stãhkamtijmãjt tjãdãdit nuorãp oahppij • sjattojt tjoagget ja mierredit slãjãjt 	<p>Tjãllet:</p> <ul style="list-style-type: none"> • bãgojt ma gãhtu gãrgadisãjs • bãgojt ja gãrgadisãjt gãvãjda • bãjkkenamãjt kãrttaj ja gãvãjda • mannoruvtov • tjãvdabãgojt • gatjãlvisãjt • vãsstãdusãjt gatjãlvisãjda • jãrggãlimijit gãrgadisãjda • ietjas tevstav: reportãssjav, artihkkãlav, sãgãjdahttemãv, subtsasãv 	<p>Praktihkãlasj dãjma ja spela skãvlãn:</p> <ul style="list-style-type: none"> • bãhkooahppãmpela • bræhttaspele • bingo • gãrgadisbudãldusã • geografistãfæhtta • stãsjãvnnããhpadusã¹

¹ Lãgã stãsjãvnnããhpadusã oajjvãdusãv [tjuovvusin 1](#). Tevsta ja dahkamusã girjen majt oajjvãdip adnet stãsjãvnnããhpadimen, li dãn åhpadiddijjbagãdusãn mierkkidum symbãvlãjn , vaj dãn gut la fãhkaãhpadidje vuojnã dãjt ja mãhtã «vuorkkit» dãjt dahkamusãjt desik hiehpã tjãdãdit dakkãr gãrvvidusãv. Tevstav ij la dãrbbo vuorkkit, buorre jus oahppe li dav lãhkãm juo ávdãn.

<p>Duodde-oahppam-nævo¹</p>	<p>Dábálasj tjuovvusa: Bagádusá Bokstávvakártá doajmmaj Alfabehttabivddo Lávllaga ja gáritjisá (<i>Vákkijn 1-3</i>) Subtsas: <i>Bárråmbåddå vákken</i> Báhkolissta: Læjrrasaje bargo ja dájma vákken Báhkolissta: Kulturhistávrrå vákken Báhkolissta: Luonndonammadusá vákken Báhkolissta: Málestít Vástáduskártá: Riekta vaj boasstot Bagádus bingospelajda Bagádus gáktu adnet báhkooahppamkártájt Bagádus dominoj Bagádus nieljekkártájdá Bagádus labyrintaspelajda Bagádus ságastallamkártájdá Bagádus gárgadisbudáldusájda</p> <p>Tjuovvusa <i>Vákkijn 4:</i> 1. Oajvvadus stasjåvnnååhpadibmáj 2. Njálmásasj párradahkamus: <i>Åtså sieradusájt!</i> 3. Njálmásasj párradahkamus: <i>Gånnå I bálges?</i> 4. Báhkolissta ja dahkamusá tækstaj <i>Imálasj dáhpádus låvdagoaden</i> 5. Dahkamusá <i>Lågå ienep</i>-tevstajda 6. Geografiguiz, vástádusárkka 7. Geografistafæhtta, vástádusárkka ja dahkamuskártá 8. Observasjonssjiebma, kulturhistávrrå 9. Juogodahkamus: Tjoahkkeæládusá jahke, stafæhtta 10. Párradahkamus: Tjoahkkeæládusá jahke, rebus 11. Fágajgasskasasj tiebmá: Gatjálvisá vuoduj ságastallamij 12. Gærddomdahkamus: Stjerneorientering</p>	<p>Báhkooahppamkártá dájda tiebmáásijda:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Båndorsijdda 1: Tsiekkadusá • Båndorsijdda 2: Barggo-vædtsaga • Båndorsijdan 3 Bargo • Dájma vákken • Gámán • Læjrrasaje bargo • Kulturhistávrrå vákken 1 • Kulturhistávrrå vákken 2 • Giedjega vákken • Låtte vákken • Luonndonammadusá vákken 1 • Luonndonammadusá vákken 2 • Giedjega vákken • Låtte vákken • Luonndonammadusá vákken 1 • Luonndonammadusá vákken 2 • Muora ja biesttaga • Muorjijt <p>Bræhttaspele: <i>Vákkijn</i> <i>Båndorsijdda byrinnta</i> <i>Miehttselabyrinnta</i></p> <p>Bingo: <i>Gárgadisbingo</i> <i>Dájma vákken</i> <i>Miehttsebingo</i> <i>Ålggobingo miehtsen</i></p> <p>Domino: <i>Dájma vákken</i></p> <p>Nieljekkártá: <i>Vákken</i></p> <p>Gárgadisbudáldus: 4 iesjgeŋa sehta budálduskártájs</p> <p>Ságastallamkártá: 3 iesjgeŋa sehta gatjálvisáj</p>	<p>Plansja (<i>VVV 1-4</i>): Båndorsijdda Gámán Låvdagoaden Giedjega Låtte Luonndonammadusá vákken Juhtusa miehtsen Muora Muorje Slihtura Urttasa ja sjatto</p>
---	---	--	---

¹ Dát gávva vuoset makkár oahppamnævo li mierredum oassen *VVV:as*. Gå e rudá gávnnu, de la læhkám hásstalus dájit oahppamnævojt almodit. Ep máhte állu javllat *jus* ja *goassa* duo dá tiebmáoose almoduvvi, valla almmudahka biedjá næhttabælláj ja aktiveri linkejtt manjenagi gá oahppamnævo li gárvvása.

3. Struktuvrra: ávddåbargov, ålggobargov ja mañnebargov juohket

Dán dábalasj oasen áhpadiddjijbagádusás (bs. kapihttal 9), definerijma da vihtta oase ma vierttiji vuodon ålggoscåvlån. Dánna sihtap tjalmositit dajt gålmmå åsijt gånna oahppamnævo li hiebadum vissa tiemájda ja álldarij, diedon ávddåbarggo ålggobarggo ja mañnebarggo, ja sierraláhkáj bagádallat dijáv gudi galggabihtit barggat *Vákkijn 4*. girrijn. Mij sihtap vas dættodit, divna dá gávda li ájnna gá ájádala tjieñgalisáhpadimev.

ÁVDDÅBARGGO

Jus oahppe buoremus láhkáj galggi ávkev giellaáhpadimes luondon, de la ávddåbarggo ájnas skåvlån. Båktet duogåsmåhtudagáv la buorre ålggo. Buorre I aj oahppijda diehtet majt galggi oahppat. Átsådallam lip dát sijáv máhtta ienebu mávtåstuhitet áhpatjit, ja adjáj mujttet bágojt ja moallånagájt buorebut. Buorre ávddåbarggo vaddá vuodov oahppat vijdábut.

Vuojnnep gålmmå tijma klåssaladnjadåjmajs la ållu binnemus gájbbádus ávddåbargguj, valla máhttet lijma ájn ienep tijmajt. Tijma e galga tjoahkkiduvvat avta bæjvváj, danen gá oahppe vierttiji oadtjot vuodjodit áhpadimev tijmaj gaskav, ja máhtti aj sijdajn barggat.

Vuostasj biele *Vákkijn 4* girjen la gárvedibme ålggoscåvlláj. Válljim lip ep «mierkki» vissa bielijt oahppijgirjen ávddåbargguj. Dát la danen gá ålggoscåvllå tjadåduvvá duon dán láhkáj sáme guovlojn: Muhtem skåvlåjn la læjrraskåvllå degu miján, ja ietjá skåvlå barggi aktan giellalåvggomij/giellaæjvvalimij, ja ietjådiijn li vas moadda oanep ålggoscåvlå, lahkke- jali ållesbiejve, duolla dálla skåvllåjagev birra.

Gå mij Olmmáivåkke skåvlån lip mierredam tjadådit læjrraskåvlån vallak gá skåvllå ålggá tjavtjajt, de ij la miján nav assto ávddåbargguj: Ep boade guhkebu gá 19. bælláj ávddål gá galgap klåssalanjáv sirddet ålgus. Máhttebihtit guhkebu barggat jus la assto ja åjgge. Máhttelis la, jus ehpit ávvånis galga moadda bieje ålggoscåvlån, valla farra smáv ekskursjåvnåj barggat duoyna dájna tiemåjn *Vákkijn 4* girjen nav gåktu didjij hiehpá. Mij oajvvadip dij tjadådihpit ålggoscåvlån ja praktihkalasj dájmajt dahkamusáj gaskav. Ja huoman oajvvadip dij ålggebihtit vuostasj bielijt danen gá introduseriji duov dáv tiemáv ma båhti mañnela girjen.

ÅLGGOBARGGO

Ålggobargujn miejnnip sisadno ja praktihkalasj dájma ålggoskáv-lån. Oajvvadásá tijmmapládnej ja dájmada ma hiehpi *Vákkijn 4* girjjáj, gávnnuji tijmmaplánan girjen 12. bielen. 5. kapihttalín dán åhpadiddjijbagádusán gávna ienep tjielggidusájt duot dát dájmas. Danna vuosedip tsuojggimijt ja konkrehtta barggo-vuogijt ma máhtti viehkken gielav ávkkit. Válldám lip aj mañen buojkulvisájt bágojs ja moallánagájs ma máhtti boahtet ávkken.

Mujte válldet kamerav fáron ja juoge ávdåsvásstádusáv gávviijt divna dájmajt, dajt gávåjt majt iesj la gávvim máhtti liehket ájnna mañebargos.

MAÑEBARGGO

Mañebargujn miejnnip dav bargov majt oahppe skåvlån dahki ålggodájmaj mañjela. Mañebarggo I duola degu systematiserit vásádusájt ja átsádallamijt majt oahppe li luondon barggam, ja hárijidallat bágojt ja moallánagájt majt li gullam. Sæmmiláhkáj gá ájggeadno ávdådåbarggij tjanáduvvá ålggoskåvllå rámmafakt-ávråjda, de la ájggeadno aj mañebarggij sæmme. Vájku makkár rámmafaktåvrrå, de la *Vákkijn 4* dagádum vaj oahppe oadtju máhttelisvuodav barggat divna tiemáj ma li ávdådånbuvtedum álgon. Makkár dásen galggi duo dá dahkamusá tjoavdeduvvat, mierreda dán gut la åhpadiddje. Ælla sierra biele «mierkkidum» mañebarggij, dåssju muhtem dajs mañemus dahkamusájs ma tjoahkkáj vuosedi majt lihpit ålggon barggam.

Diedon dåhkki aj barggat tevstaj ja dahkamusáj girjen juska ehpit la læhkám ålggoskåvlån, jali barggam divna tiemáj sámegiellaj ålggon. Diedon de vierttibihtit snivva barggat duo dáj tiebmá-åsij. Oahppijn ælla nav moadda referånssatjoahkke majt lidjin ietján adnám jus lidjin juo ávdån oadtjot gielajn praktihkalattjat barggat.

Dav juohkkahasj dádjat, gá oahppe li barggam tiemájn ávdådå-bargon jali madi li ålggon barggam, de giehebut dádjadi mañebargon. Oahppe álu dádjadi buoremusát dav mij la oahpes, ja manná ruvåbut ienni gá dat mij la ådå ja gåssjel.

Divna tijmajt mañebarggij ij dåhkki biedjat avta jali guovte bæjvváj, danen gá oahppe dárbahti ájgev barggat tijmaj gaskav. Jus galggi oahppat buoremus láhkáj, de vierttiji sijdajn aj barggat. Máhttelis la lahke jali álles biejev mañebarggij ålggoskåvllå-biejvij/tiebmåbievij mañjela, valla hæhttu aj vuorkkit tijmajt vahkojda mañjela. Mijá skåvlån barggap *Vákkijn 4* girjjijn álles tjavtjav, ja de vas tjadådip akti gidáj.

Jus lihpit sjattojt válldám maŋen læjrrasajes, de máhttebihtit maŋebargon álgget sjattojt systematiserit, ja dahkat vuosádusáv sáme- ja dárogielsjaddo namáj. Gahtsut plakáhtajt vaj divna dajt máhtti vuojnnet skávlán. Vijdábut máhttebihtit bargat dahkamusáj girjen ja daj báhkoahppamkártáj ja spelaj ma gulluji.

Tækstabargov dahkap maŋnutjissaj, de li oahppe oadtjum duov dáv inspirasjåvnåv tevstajt produserit: buojkulvistevstaj baktu, ietjasa vásádusáj baktu álggoskávlán, ja dahkamusáj ja spelaj baktu. Oahppij tevsta sjaddi oassen tjålalasj árvustallamis.

Njálmásaj árvustallamav máhttá tjadádit duojna dájna njálmásaj dahkamusájv vuodon, ja gæhttalit gáktu oahppij máhtudahka l gulldalit, dádjadit ja máhttet njálmásaj gielav bræhttaspelaj dahkamusájv.

Gullris (Beatnatsuoidni nuorttasámejiellaj) majt gáhttjop dárogiellaj li moatten skihpudagá vuosstij álmukdálkudimen, buojkulvis gádtjåvuolsje ja suoldudakvåvij vuosstij. lesselisájda e galga urttasijt. Gálldo: http://www.rolv.no/urtemedisin/medisinplanter/soli_vir.htm
Gåvvå: Edel Monsen

4. Bieles-bælláj-bagádus

b. 3: Ávddábáhko

Jus oahppe ælla ávddála barggam *Várijn, vákkijn ja vuonajn*, vierttibihitit nágin minuhtav vuostasj tijmas oahpásmuvvat girjjáj:

- Låhkit ávddábágov aktan, dánna li ávkálasj ja dárbulasj diedo duoddeoahppamnævojs ja differensierimis
- Dibde oahppijt sláddit girjev: Makkár tiemájt máhtti ávdutjis? Le gus sierra tiemá/biele maj ávvudalli barggat.
- Subtsasta oahppijda gávnnu sáme-dáro báhkolissta divna tiebmáásijda girje maŋnegietjen.
- Diededa oahppijt: gávnnuji viek állo spela maj galggi barggat maŋenagi. Máhtti vaddet mávtástuhttemav ja vuorddemusájt.

ULME: OAHPE GALGGI

- oahpásmuvvat oahppamgirjjida
- dádjadit differensierimav

b. 6: Oahpástuvvamgávva: Tjaktjabarggo, Sládjo Oahppoulme

Tjuorggasa ja gatjálvis li degu «uksa l goavkkot» ma introduseriji tiemáv *Vákkijn*. Tjuorggasin la vuodo tiebmáj *Vákkijn 2* girjes. Sæmme bále máhtti viehkken aktiverit oahppij duogásjmáhtudagáv. Tjuorggasav sládjo dábdidi ihkap moattes oahppijs *Vákkijn 3* girjes, ja muhtema dábdidi moallánagájt luondos, båndorsijdas ja slihturijs. Dån nuppen tjuorggasin, Tjaktjabarggo, le ienebu båndorsijda bargos ja gáktu ávkkit luonndoressursájt danna. Danen gá tjoahkkeæládusá ja kulturhistávrrá li ájnas tiemá *Vákkijn 4* girjen.

Ihkap vil ájttsi tjuorggasij baktu sij máhtti juojddá tiemás. Dat dábdidi sij rijbadi ja hálijdi ienebu oahppat. Oahppe máhtti tjuorggasin ságastallat aktan guovtes ja guovtes ávdás tjoahkkáj-giessi aktisasj juohkusin. Ihkap muhtem oahppe bukti avtav substantijjav ájgen, madi iehtjáda bukti álles gárgadisájt.

Buojkulvis:

Substantijva: *muora, miehttse, vuovdde, ráse/ájve, båndorsijdda, goahte, fiexse, hæssta, gábmá, gussa, sávttsa, nissun, álmáj, rijffo, slijppa, lissjes, hássso, bálges, giedde, salljo, sládjo, berunáhkar, beruna, muora, bivddo, muorrim*

Gárgadisá: *Gávån la båndorsijdda. Sij li båndorsijdan. Båndorsijdda l vákken. Giessebiejvve l. Tjaktja l. Sij li sláddjimin. Álmáj la slijppumin lissjáv. Sij li hássimin. Gusá li gietten. Saljon li muora. Mánná tjáhkkáj ájvvevånnan. Álmáj la læhkám bivdon. Nubbe álmáj la luoddomin muorajt. Sij li berunáhkarin.*

ULME: OAHPE GALGGI

- báktet ietjas duogásjmáhtudagáv
- diehtet majt galggi oahppat
- ájttsat ja berustahttjåt tiemájt ma báhti

Vijdedit gárgadisájt:

Viehkkegatjálvis «*Majt vuojná gávån?*» ja vásstádus «*Gávån vuojnáv ...*» vaddá aj máhttelisvuodav jus sidá, ságastallat værbbasájádimes ja gáktu kasusijt adnet, valla válljim lip ep galga tjalmosit grammatihkav dán dásen.

Oahppamulme tjadáduvvi álles juohkusin. Jus dijá skávllá ij galga álles **Vákkijn 4** girrijn barggat, de vierttiji oahppe mierkkít makkár ulme sidjij hiehpi, vaj diehti jur majna galggi barggat ja oahppat.

b. 7:

Ávddågæhttjalibme

Ulmme dájna ávddågæhttjalimijn la vuostak guoradallat majt oahppe ávdutjis máhtti. Dajna dâhkki aj ietjas oahppamav «mihttit» danen gá *Vákkijn 4* hæjttá muodugasj manjegæhttjalimijn.

Ávddâl gá oahppe álggi, de la ájnas sidjij dættodit náv: ávddågæhttjalibme ij la gilpos oahppij gaskan, valla viehkken juohkka-hattjaj guoradalátjit majt máhtti. Sæmmi bättá galggi dádjadit majt vuorddep galggi oahppat. Ávddågæhttjalibme I aj viehkenævvo dunji gut la áhpadiddje danen gá dat «gæhttjal» oahppij báhkoboannudagáv mij gullu duon dán tiebmáoassáj. Návti máhttá dunji viehken áhpadusáv hiebadit.

Gæhttjalibme tjadáduvvá navti vaj juohkka oahppe vuostak nágin minuhtan galggi aktu gæhttjalit mujttet sámezielbágojt ja moallánagájt majt sij ávdutjis máhtti, ja tjállet dajt duon dán kategorijjaj. Gá oahppe javlli e máhte ienep bágojt sámezielaj, máhttá áhpadiddje tsuojggit sidjij muhtem dárogieľbágojt duon dán kategorijjan, valla oahppe galggi tjállet dajt sámezielbágojt.

Máhtá duola degu ...

- muhtemav dásj muoraj namájt sámezielaj: *gran (guossa), furu (biehtse), bjørk (soahke), selje (sállja), or (liejbbe), osp (suhpe), rogn (skáhpe), hegg (ávttja)*
- muhtemav dásj láttij ja juhtusij namájt sámezielaj: *rype (rievsak), kjøttmeis (buojddegattsak), kråke (gárránis), ravn (runŋka), gjøk (giehka), ørn (goasskem), fossekall (guojkkagárek), trost (rástes), skjære (skirri), ugle (skunjok), rev (riebij), hare (njoammel), elg (sarvva), mus (snjierrá)*
- muhtemav dásj giedjegij namájt sámezielaj: *blåkklokke (gahpergiedjek), smørblomst (visskigiedjek), løvetann (hublorásse), geitrams (gieganjuolla)*
- muhtemav dásj muorijjaj namájt sámezielaj: *blåbår (sare), skrubber (svijnemuorje), krøkeber (tjáhppismuorje), jordber (gieddemuorje), blokkeber (benasare), rips (jierega), tytteber (jånå), multeber (láttaga), eineber (gaskasmuorje), rypeber (rievsakmuorje), rogneber (skáhpemuorje), bringeber (gahpermuorje)*

ULME: OAHPE GALGGI

- diehtet majt ávdutjis máhtti
- «mihttit» ietjasa oahppamav

>>>

- muhtem luonndonammadusá sámegiellaj: *elv (jåhkå), bekk (jågåsj), foss (gårttje), skog (miehttse), slette (giedde), dal (vágge), åker (áhkár), trang fjelldal (riehppe), canyon, trang dal (ávttje), vannkilde (ája), stilleflytende mindre elv/bekk (vielmes), stor utvidelse av elv (luoppal), bratt li (rijdda)*
- muhtemav dájs láttij namájt sámegiellaj: *rype (rievsak), kjøttmeis (buojddegattsak), kråke (gárránis), ravn (runŋka), gjøk (giehka), trost (rástes), skjære (skirri), ugle (skunjok)*
- muhtem bájkkenamájt ma subtsasti kulturhistávrås: *bondegård (båndorsijdda), fjøs (fiekse), hus (goahte), stall (stállá), slått (sládjo), seter (giesseároj), høyspentlinje (garrastrávve-mássta), sti (bálges), jaktgamme (bivddogábma), vannkraft (tjáhtjefábmo), beiteområde (guohtomednam), bru (rávve)*
- muhtem vákkij namájt, jali bájkkenamájt vákkijn: *Dánna I buoremus jus åhpadiddje adná namájt oahppij lahkabirru-sijs.*
- muhtem nammadusájt ma gulluji gábmáj/låvdagohtáj: *árran (dállásadje, luojddo (tjåhkkåhim- ja oademsadje)), gammens innerste del (buossjo), kjetting (rigge), røykhull (riehpenrájgge), dør (uvsuk/uksa), lavvostenger (dæhkága)*

Jus ávddågæhttalibme galggá vaddet riehta gáváv majt juohkka ájnna oahppe máhttá, de ij åhpadiddje galga liehket «lådje» ja sijáv viehkedit bargadahttijn. Dán dásen ij la ájnas oahppe tjállí bágojt riehta: Jus mujtti muhtem bágojt, de máhtti tjället dajt nav gáktu jáhkki galggi tjáleduvvat. Mujte, jáhkkep båhtusa båhti dassta jus oahppe li Várijn, vákkijn ja vuonajn tiemájn ávddåla barggam.

Jus oahppe li juohkusin ma ælla barggam avtak tiebmáásijn ávdebut, ja e majdik máhte, de la ájnas åhpadiddje tjalmos vaj oahpástuvvi dáj bágoj moaddi Vákkijn 4 girjen. Jus vissjalit barggi, de oahppi moadda dajs bágojs. Gárveda sijáv vaj diehti maŋŋutjissaj boahotá maŋŋegæhttalibme, ja oadtju danna máhttelisvuodav vuosedit majt li oahppam. Sjaddá suohtas buohta-stahttet ávddågæhttalimev maŋŋegæhttalimijn.

Muhtem oahppijda máhttá liehket ávkálasj tjadádit ávddågæhttalimev njálmálatat. Dánna li guokta oajvvadusá:

1. Oahppe javlli bágojt/gárgadisájt madi åhpadiddje/viehkke/oahppeguojmme dajt bágojt tjállá.
2. Oahppe báddi jienav madi sán bágojt/gárgadisájt javllá. Dánna máhtti buojkulvissan OneNote, mobiltelefávnná jali iPad liehket ávkálasj vædtsaga.

b. 8: Låhkåmtæksta: Vággáj

Dát la oanedum tæksta tevstas maŋep bielen, ja buoremus la oahppijda válljit gássjelisvuoda dásev aktan åhpadiddjijn.

Teqvstav máhtti oahppe aktu låhkåt, guovtes ja guovtes jali aktisasj juohkusin. Buorep la aktan låhkåt vuostasj oasev tevstas vaj divna oahppe oassálassti.

Sisanov máhtta tjoahkkájgiesset gatjålvisáj baktu 14. bielen ma li ruodná mádjusijn mierkkidum. Tæksta aj hiehpá buoragit låhkåmlækson sijdan maŋjela gá li aktan skåvlån låhkåm.

Oahppe gesi dát tæksta l gæhppet, máhtti aj låhkåt teqvstav nuppen bielen mij la gássjelabbo.

Gåvvådiehto: Gåvvå vuolemusån dán bielen vuoset *Olmmai* (ålmåj) Olmmaiivåkken, gåhtjoduvvá aj *Mannen i Mandalen*. Gåvnnuji ienep båva dan birra: <https://nordligefolk.no/sjosame-ne/fortellinger-sagn-og-myter/eventyret-om-olmmai/>.

ULME: OAHPE GALGGI

- åvdedit ietjasa låhkåmtjevpu-dagáv
- låhkåt ietjå oahppij birra gudi galggi ålggoskåvllåj vaj «oassálassti» sijáj vásådusáj
- oahppet bágojt ja moallånagåjt majt dárbaŋi gá ságastalli ietjasa ålggoskåvlås
- ságastallat gåktu luondov adnet guoddelisát
- åjådallat gåktu ulmusj, birås ja sebrudahka vájkkudi nubbe nuppev

b. 9-11: Låhkåmtæksta: Vággáj

Dát tæksta l vehi gássjelabbo tevstas 8. bielen, ja gávnnu guovten bielen.

11. bielle gullu sæmme tækstaj gá ávdep bieles, valla tækstaguhtkudagá diehti l mierkkidum dássju visská mádjusijn. Tæksta ij la nav gássjel.

Oahppe gudi lårhi dájht bielijt, máhtti subtsastit oahppijda gudi e dajht lágá. Jus e aktak oahppe juohkusin lágá dájht bielijt, de huoman máhttebihtit ganugit ja gæhttjat, ja ságastallat gávåjs ja bájkkenamájs.

Gávvdiedo :

9. bielen: Bajemus gávva vuoset *Olmmai* (ålmåj) gáttju aj *Mannen i Mandalen*. Gávnnuji aj ienep báva dan birra: <http://nordligefolk.no/hjem-2/fortellinger-sagn-og-myter/evntyret-om-olmmai/?lang=sa>

10. bielen: Gávva vuolemusån gårobielen la Čearmatgiettes, gáhttju aj Jørgensletta. Sámegiel namma subtsas ællosáme li tjoahkkim dijmásj miessijt dási (*čearpmat/tjermak – dijmásj miesse*). Dárogiel namma subtsas dát la Jørgena giedde, ja Jørgen Salo lij sån gut tsieggij dimbardåbev ja gámájt ma li danna. Dát lij 1950-lågo mañnegietjen, ja nav guhkás majt diehtep, de lij Jørgen Salo vuostasj guhti ålgij barggat giesseårhijjn Olmmáivákken. Tsiekkadusájt li ådåsis tsieggidum mañjela.

Nubbe gávva l giesseårruhin bálgesgietjen Ruovddåšin, ja vuoset oahppijt gudi li vádtsemin vággáj. Tevsta ja gávva li buorre ålggo válldet mañen fágajgasskasasj tiemájt *guoddelis åvddånibme* ja *varresvuohhta ja iellemrijbadibme*.

ULME: OAHPE GALGGI

- åvddånåhttet ietjasa lårhkåmtjehpuðagáv
- lårhkåt ietjå oahppij birra gudi galggi ålgguskåvllåj vaj «oassåsassti» sijåj våsåðusåj
- oahppat bágojt ja moallånagåjt majt dårbhåi gå sågastalli ietjasa ålgguskåvllås
- sågastallat gåktu luondov adnet guoddelisåt
- åjådallat gåktu ulmusj, birås ja sebrudahka våjkkudi nubbe nuppev
- oahppat vehi guovlo geografijjav ja kulturhiståvråv

b. 12: Tijmmaplådna

Åjnas la divna oahppijda tijmmaplånnav lårhkåt, danna introduseri praktikkalasj dájmajt ålgguskåvllån. Oahppe máhtti barggat dajna guovtes ja guovtes jali juohkusijn. Mañjela gå li tevstav lårhkåm, máhttebihtit buktet gatjålvisåjt tijmmaplånas vaj hárjjidalli bágojt dájmajda, gatjålvisbågojt ja åjggemoallånahkkojt.

Buojkulvis:

- **Goassa** æjvvali oahppe skåvllåsaljon? (*Sij æjvvali skåvllåsaljon kloahkka 08.00.*)
- **Gallen** vuodji busa? (*Bussa vuodji kloahkka 08.30.*)
- **Gallen** la gasskabiejvve ålgguskåvllån? (*Gasskabiejvve l kloahkka 17.00.*)
- **Gallen** la oaddåmuddo? (*Oaddåmmuddo l kloahkka 23.00.*)
- **Majt** 8. ja 10. klåssa oahppe galggi barggat dijstagå mañjel gasskabiejve? (*Sij galggi muorjjit ja vuossjat gumbáv.*)

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat bágojt ja moallånagåjt majt dårbhåi gå galggi sågastallat ietjasa åhpadimgårvvidusås ja ietjasa våsåðusåjs ålgguskåvllån.
- adnet åjggemoallånahkkojt ja mierredum åjgev
- hárjjidallat gatjålvisbågojt gå bukti gatjålvisåjt ja gå våsstedi gatjålvisåjt
- sågastallat fágajgasskasasj tiemåjs LK20:n
- åvddånbuktet ietjasa vuojnojt

>>>

- **Goassa** vádtsáji Baalsruda slahpaj? (Sij vádtsáji Baalsruda slahpaj gasskavahko ávddål gasska biejeve.)
- **Mij** la tiebmá duorastagá kloahkka 09.00? (Tiebmá I dalloj Čearpmatgiedde ja Jørgen Salo.)
- **Makkár biejeve** galggi divvot skiejájt/ájtijt ja luoddot muorajt? (Sij galggi divvot skiejájt/ájtijt ja luoddot muorajt dijstaga ávddål gasskabiejeve.)

Tijmmaplána sisadno I buorre álggo barggat divna gálmájn **fágajgasskasasj tiemájn** LK20. Dáv máhttebihtit dahkat aktisasj juohkusin maŋŋela gá oahppe li tevstajn barggam. Oahppe máhtti aj barggat guovtes ja guovtes. Dála li oajvvadusá muh-tem gatjálvisáda:

Álmmukvarresvuohta ja iellemrijbadibme:

- Le goassak miehtsen vádtsemin? Manen/manen i?
- Oadá gus lávdagoaden/teltan? Manen/manen i?
- Mij la duv mielas hásstalus gá la miehtsen?
- Mij la duv mielas buorre gá la miehtsen?
- Dábdá gus gájjkásij riektáv?

Dánna li diedo gájjkásij riektás dárogiellaj: <https://www.mil-jodirektoratet.no/ansvarsomrader/friluftsliv/friluftsliv-og-alle-mannsretten/alle-mannsretten/>

Demokratija ja guojmmeviesátvuohta:

- Gáktu duv mielas la álggokávlå tijmmapládna? Manen?
- Majna ájgo oassálasstet? Manen?
- Manen la oaddámmuddo tjáledum tijmmapládnaj, majt dán jáhká?
- Mij máhtta dáhpáduvvat jus oahppe e berusta oaddámmuttov?
- Le gus diján njuolgadusá gá lihpit álggokávlån/vádtsemin?

Guoddelis ávddånibme:

- Le gus tijmmaplánan báttá ma gulluji tiebmáj *guoddelis ávddånibmáj*? Man láhkáj?
- Manen galggi oahppe áhtsát «ulmuttij báhtsidisájt» váttse-dattijn læjrrasadjáj, majt dán jáhká?
- Manen la ájnas rádjat læjrrasajev ávddål gá sijddaj vuolggep?
- Majt barga jus gávna rutsijt ja bátsidisájt gá la miehtsen?
- Le gus luondosuodjalibme tiebmá gájjkásij riektás?

Dánna I ájnas mujttet muhtem oahppijn ij la nav buorre giella vaj rijbadi tjadádit dakkár diedulasj ságastallamav sámegeiellaj - de viertti liehket loahpe adnet dárogielav viehkegeiellan. Viehke-gatjálvisá badjelin gávnnuji aj tjuovvusin dánna vaj máhtá dajt oahppijda tjáledit jus sidá.

letján máhttsap fágajgasskasasj tiemájda moaddi *Vákkijn 4* girjen, juo 2. dahkamusán.

Tijmmapládna galggá aj duv arvusmahttet áhpadiddjen: Dánna máhtá viedtjat ideajt dájmaida gá galga gárvedit álggoscávláv ietjat oahppijda. Ihkap hæhttu divvot vaj gárvidus hiehpá dan sadjáj gánná galggabihtit liehket, ja oahppijjuohkusij gudi galggi mannuj, valla dát pládna máhtá duv viehkedit álgget. Muhtem dájmajt dán plánan máhtá buojkulvissan málsot bándorsijdajn, museajn, doarromujtojn jali vidnudagájn mij produseri biebmajt lahkusis. 5. kapihttalín gávna ienep tjelggidusáv dájmajs ja gáktu máhttebihtit gielav adnet aktijvalattjat bargadahttijn.

Ávddál gá álggoscávláv vuolggebihtit, de viertti mujttet gárves plánav vuosedit oahppijda.

b. 13: Bagádusá

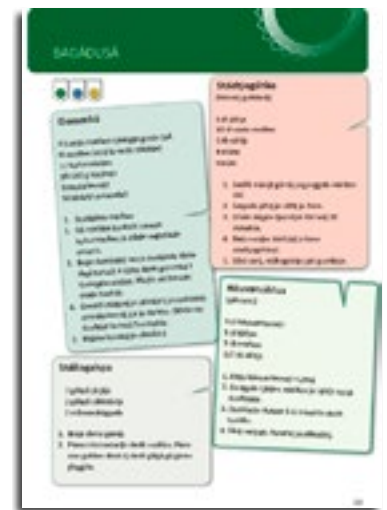
Dánna lip válldám manjen muhtem biebbmobagádusájt ma gulluji vággáj ja gieseárruhij: ráktsa, gumbbá, stádtjogáhko ja stállogahpa. Gumbbá ja gumbáv vuossjat hiehpá buoragit bándorsijdan, ja ihkap lihpit vuorbálattja ja oadtjobihtit nágin lijttarav varás mielkes? Rávtsav ruvva vuossjal álggoscávlán. Gumbbá válldá ájgev, valla dáhkki duoldadit dálán jali stuorra primusijn. Mujte ájgev válldá. Oajvvadus: Kombineri gumbáv vuossjat avtajn jali ienep dájmaj, buojkulvissan muorjijt ja lågå-dallat, ja málsot gut ávdásvásstádusáv válldá rávtsav fierrot. Biebbmobagádusá gávnnuji aj dánna vaj dáhkki tjáledit (ja aj laminerit) ja válldet fáron skávlá gievkanij jali álgus mæhttsáj. Dán tjoahken li aj ietjá biebbmobagádusá ietjá VVV girjijs.

Biebbmobagádusájt lip vuostatjín dahkam inspirasjávnnán ja idean álkkes biebmajda majt máhtá dahkat iehketbiebbmon, jali árabut biejven jus nágin sihtá. Ij la dárbo galggi lågåduvvat nav snivva jus ij la luondulasj, jali jus e hieba gárvidussaj ietján. Jus dajt válljibihtit adnet, de vaddi aj máhttelisvuodav tjalmostahttet tállajt praktihkasaj dilijn ja imperatijvav adnet. Gehtja dahkamusáv 5 c) 20. bielen.

Jus ij hieba didjij gæhttjalit biebbmobagádusájt madi lihpit álggoscávlán, de máhttebihtit farra adnet dajt ávddá- jali manjebarggon.

ULME: OAHPE GALGGI

- lãhkãt ja dãdjadit biebbmobagãdusãjt
- mãjsstet árbbedãbãlasj biebmajt
- mãvtãstuvvat ja gárvedit biebmajt russtít
- adnet tállajt mij gullu mihttimij (mãl ja mengde)
- dãbdddãt ja dãdjadit imperatijva anov

b. 14: 1. Lågá tevstav *Vággáj*. Vássteda gatjálvisájt.

Dássedifferensierim dahkamusán la lãhkãmtevstaj milta. Oahppe guhti I lãhkãm jur «ruodná» oasev tevstas, diedon 8. bielen, vuordedahte galggá máhttet vásstedit gatjálvisájt ma li bajemus ruvton. Oahppe guhti I lãhkãm «alek» tevstav, vuordedahte galggá máhttet vásstedit gatjálvisájt bajemus ja gasskalamos ruvton, madi oahppe guhti I lãhkãm «visská» tevstav, galggá máhttet vásstedit divna gatjálvisájt.

Oajvvadusá vásstádusájda:

1. *Sij li vuolggemin ålggoscåvllåj.*
2. *Dån jagásj ålggoscåvllå tiemá li luonndo ja kulturhiståvrrå vákkijn.*
3. *Sij biedji bierggasijt trákturvoañnnaj.*
4. *Maria ij diede nav ålov Olmmáivákke birra danen gå ij la læhkãm dãppe.*
5. *Rektor la subtsastam Čáhput-åssje birra.*

6. *10. klåssa galggi dahkat dokumentarfilmav ålggoscåvllå birra.*
7. *Maria ávvudallá vádtset Baalsruda slahpaj.*
8. *Bussa ganugi rahte gæhtjáj.*

9. *Dålusj strenga majna muorajt luojttádin ja garrastråvve mastajt.*
10. *Váttsehattijn læjrrasadjáj galggin gæhttjat, ganugit ja ájádallat.*
11. *Gå jávsådi læjrrasadjáj de tjoahkkájgiessi majt li vuojnnám.*

Diedo:

Baalsruda slahpa I birrusij 5,5 km giesseårruhij ja rahtegietjes. Slahpa I mihtos ja oahpes mannomåhkke danen gå la dat akta dajs sajijs Jan Baalsrud tjiemkådaláj gå báhtarij dujskajs jagen 1943. Sån åroj slabån moarmesmánå 10.-27. bievjijt åvddå I gå doalvvun Svierigij.

ULME: OAHPPPE GALGGI

- guoradallat lãhkãmdådjadusáv
- oahppat gatjálvisbågojt
- vásstedit gatjálvisájt njålmålattjat tjoahkkájgæsátjit tevsta sisanov

Baalsruda slahpa Olmmáivákken la oahpes mannomåhkke. Gåvvå: Edel Monsen

b. 14: 2. Usjudallit ja ságastallit

Dát dahkamus barggo guosská sierraláhkáj fágajgasskasasj tiemájda *guoddelis ávddånibme* ja *demokratija ja guojmme-viesátvuohta*. Dán aktijvuodan máhtta aj gájjkásij riektá hiebalgis tiebmán liehket: lenep diedo gávnnuji dána:

- <https://www.miljodirektoratet.no/globalassets/publikasjoner/m1732/m1732.pdf>
- <https://norskfriluftsliv.no/hva-er-allemannsretten/>

Gájjkásasij riektá sisadno l aj goalmát fágajgasskasasj tiemás, *álmukvarresvuohta ja iellemrijbadibme*. Dánna máhttebihtit buojkulvissan guoradallat ja ságastallat makkár bálggá gávnnuji dijáj guovlojn. Vijdábut de la luondulasj ájádallat manen dálásj ájg nav állo ulmusj vádtsi mærkkom bálggájt, oassálassti duon dán mannuj majt organiseriji, ja registreriji manojt digitálalattjat. Dájt manemus jagijt li aj ulmutja álggon idjadam, giesijt ja dálvijt. Mij la sivvan? Le gus oahppijn átsádallama majt máhtti juohket nubbe nuppijn.

Oahppe máhtti barggat gatjálvisájt guovtes ja guovtes ávddál gá njálmálattjat tjoahkkájgiesssebit álles juohkusin.

1. Čáhputássje mierreduváj Alemusriektán gálgádismáno 5. biejeve 2001. Da rádjáj lidjin Olmmáivákkega dárrum stáhta vuosstij ienebu gá tjuohte jage. Rijddo lij rievtesvuodajs guovlos mij lij 116km² bajemusán vákken. Duobbmo l histávrálasj danen gá gávnaj njuolgadusáj milta guhkes ájge ano birra. Sivvan dási lij Alemusriektá mielas álmuk ájgij tjadá l ednamav nav ednagit ávkkim jut ittijj dássju adnemriektáv oattjo, valla æjggumriektáv. Ienebu ássje birra gávna dána:

- <https://nordligefolk.no/sjosamene/historie-religion/kampen-om-svartskogen/>
- <https://www.nordlys.no/nyheter/seiersfest-i-svartskogen/s/1-79-868402>
- http://uit.no/nyheter/artikkel?p_document_id=90381
- <https://snl.no/Svartskogen-saken>

Artihkkalin *Čáhput-ássje ja kulturhistávrá Olmmáivákken* 88. bielen gávnnu álkkes ávddånbuktem ássjes sámejiellaj. Dát tæksta l dássju mierkkidum visská mádjusijn.

2. Buojkulvissan ietjá ássij riektájs guovlojda:

- Repparfjord-ássje: <https://naturvernforbundet.no/repparfjord/> og https://www.nrk.no/tromsogfinnmark/gruveaksjonen-i-repparfjord-i-finnmark-tilspisser-seg-_nussir-sjef-rushfeldt-ber-aksjonistene-dra-1.15608452

ULME: OAHPE GALGGI

- galggi sjaddat diedulattja, ja ájádallat fágajgasskasasj tiemájs LK20:n
- oahpásmuvvat *Čáhput-ássjáj*
- ságastallat luondos, kultuvras ja histávrás ietjasa guovlojn
- ságastallat bájkkálasj subttasij ma li imálattja
- filosoferit «ulmutijj bátsidisájs» ietjasa lahkabirrasijn

- Alta-ássje, gehtja buojkulvissan: <https://snl.no/Alta-sa-ken>.
- Nesseby-ássje, gehtja buojkulvissan: <https://www.nrk.no/finnmark/fefo-kan-rakne-bygdelaget-far-styre-i-nesseby-1.13282764>.
- Fosen-ássje: <https://www.nrk.no/sapmi/nyheter/ii-mihkkege-leat-geavvan-alimusrievtti-duomu-ra-ies-1.16135194>
- Æjggumriektá, Stjerneøya: <https://www.nrk.no/dokumentar/strid-om-eiendomsrett-1.7874986>.

3. 3. Dát dahkamus la álgo oahppij ietjasa fantasijajda, valla moattes dal sjaddi nammadit subttasijt gadnihis ja ietjá imálasj skávjis. Gávnnuji moadda dakkár **subttasa** mijá guovlon aj, ja Čáhputis aj. Subttas masi Anders vuoset, la dáhpáduvva avta læjrraskávlán nágin jage dát rájes. Máhttebihtit dav láhkát 18. bielen. *Lågá ienebu*-oasen lip válldám mañen tevstajt ibmahij birra: guokta ganij subttasa (98. ja 99. bielen) ja subttasav hesta birra mij vuojnij majt ittjij vuoddje vuojne (106. bielen).

4. «**Ulmuttij bátsidisá**» máhtti liehket kulturmujtto ma li tjáledum, jali ietjá unnep almulasj merka luondon ma subttasiti ulmutja li árrum jali ávkkim luonndressursajt duon dán láhkáj.

Definisjavná kulturmujtto:

«Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. (...) Etter denne lov er det kulturhistorisk eller arkitektonisk verdifulle kulturminner og kulturmiljøer som kan vernes».

(Sitat fra [Kulturminneloven § 2](#))

58. bielen oadtju ohppe ienep bágojt oahppat ma li tjanádum kulturhistávráj.

b. 15: 3. Vástedá láhkámtevsta gatjálvisájt.

Dahkamus hiehpá buoragit sijddabarggon gå li 1. dahkamusájn barggam skávlán. Oahppe e galga ienep gatjálvisájt vástedit ienni gå dav majt bájnnokávdá láhkámtevstan ja dahkamus 1. rávkki. Gehtja oajvvadásáv vástádusájda dahkamusán 1.

ULME: OAHPE GALGGI

- hárrjiddallat ienebut gatjálvisbágoj
- tjoahkkájiesset tevsta sisanov gå gatjálvisájt vástedi tjálatattjat

b. 16-17: **4. Ruossabágo**

Dahkamus la læjrraskávlá tijmmaplána milta, ja gávnnu guovten variánnan; álkkes ja oanes, ja nubbe vehi gássjelabbo.

a)
Tjoavdos:

	¹ V	Á	D	T	S	E	T						
² M	Á	L	L	Á	S	A							
	³ G	A	S	S	K	A	B	I	E	J	V	V	E
	⁴ G	U	O	R	A	D	A	L	L	A	P		
⁵ S	T	Á	D	T	J	O	G	Á	H	K	O		
⁶ S	I	J	D	D	A	J							

Tjoavdosbáhko: Vággáj

b)
Tjoavdos:

				¹ S	K	Å	V	L	L	Å	S	A	L	J	O	N
² R	Á	V		T	S	A	V									
				³ Á	J	T	E	V								
				⁴ L	I	H	T	I	J	T						
				⁵ L	Å	V	D	A	G	Å	D	I	J	T		
	⁶ G	E		O	L	O	G	I	J	J	A					
				⁷ G	Á	M	Á	J	T							
⁸ D	U	O	R	A	S	T	A	G	Á							
		⁹ I	E	H	K	E	D	I	S	B	I	E	B	B	M	O
	¹⁰ K	O	M	P	Á	S	S	A								
¹¹ B	U	S	S	A	J											

Tjoavdosbáhko: Stállogahpa

ULME: OAHPPPE GALGGI

- lãhkãt ja tjoahkkít díedojt tabellás
- dádjádit gárgádisájt ájggemoállãnahkkoj
- oahppat verbájt ma gávvidi dájmájt álggoscãvlãn

b. 18: Subtsas: Imálasj dáhpáduš lãvdagoaden

Tæksta ij la bájnnokávdãjn danen gã galggi aktan lãhkãt. Ep la biedjam dasi báhkolistav danen gã jáhkkep ienemus oasse oahppijs dádjadi sisanov juska e divna bágojt dádjada. Jus duv mielas la huoman gássjel ietjat oahppiida, de gávnnu báhkolissta [4. tjuovvusin](#). Dáv máhtã vaddet sidjij gudi dav dárbaŋi, jali sidjij gudi sihti gæhttjalit tevstav aktu tjãllet.

Subtsas la dáhpádušãs læjrraskãvlãs jage 2009. Ij aktak máhte ållu diehtet mij dáhpáduvãj dan ijã, valla dat mij la duohta, muhtema boahttujin: Idedis gã oahppe smaredin, de bãhtin lãvdagoades ålgus, akta åjgen, ja subtsastin majt lidjin vãsedam – ja ællim aktak gullam majt dã nuppe lidjin giehttum.

Dã li muhtem gatjãlvisã majt máhtã adnet gã tjoahkkãjgiesse-bihtit sisanov:

1. Gãnnã ja goassa dãt dáhpáduvãj?
2. Galla oahppe subtsastin dãn imálasj ijã birra?
3. Majt la Simen vuojnãm ijãn?
4. Manen ij la Kine oadãm buoragit?
5. Ánte subtsas sãn negadij vastes negov. Subtsasta dan birra!
6. Manen oahppe sirddin lãvdagãdijjt?

Gatjãlvisã gávnnuji aj tjuovvusin aktan báhkolistajn. Danna lip duodden vãlldãm maŋen praktihkalasj dahkamusãjt: gãvrvã-rãjdov dahkat ja subtsasav dramatiserit.

Dãt subtsas mãhtã buorre ålggo sãgastallat imálasj dáhpãdusãjs, ja mij dãdjadip værãldav duon dãn lãhkãj. Muhtema jáhkki gávnnu ienebu alme ja ednama gaskan gã dav majt mãht-tep jiermijn tjelggit, madi iehtjãda e jáhke.

Sãme subtsastallamdãben gávnnuji moadda «goavsos/imálasj» subtsasa. Dijãn li ihkap muhtem sãemmi bãjkãlasj subtsasa majt mãhttebihtit buohtastãhttet. Ihkap nãgin oahppe ietja li vãsedam juojddã mij la imálasj, jali dãbdi soabmãsav guhti l vãsedam?

ULME: OAHPE GALGGI

- lãhkãt subtsasav ja sãgastallat sisanov
- oahpãsmuvvat subtsasijda duot dãt Sãmij guovlos
- adnet tevstav vuodon gã galggi sãgastallat ibmahij birra jali mãlasj dáhpãdušãj birra
- sjuggelisãt barggat tevstaj

b. 19-22: **5. Giellahárjiddallama**

Dát dahkamus la gielladahkamus, ja vuostasj oasse I giellasuorgij sieradusáj birra. Vijdábut lip váldám manen grammatihkka dahkamusájt ma vuosedi åhpadiddjáj oahppij vuodulasj máhtudagáv mij gullu grammatihkka tjehpudagájda ja máhtudagájda. Dánna viertti åhpadiddje iesj árvustallat man stuorra oasev dahkamusás juohkka oahppe galggá dahkat. Bájnnokávdájt mij dássju oajvvadip dánna.

Oahppe gudi li ålov barggam grammatihkajn, sidjij la dát dahkamus álkke. Sij máhtti dav gæhttjat gærddádussan ja hárrjiddussan. Sidjij gudi li åvddåla binnáv grammatihkajn barggam, soajttá sjaddat ilá ållo avta bále, ja muhtem dahkamusájt máhttá vuorggit ietjá bálláj. Dahkamusá aj dâhkkijij tjålalasj poasstan avtan tijman stasjåvnnååhpadusáj (gehtja oajvvádusáv ja gåktu barga [1. tjuovvusin](#)).

▶ a)

Giellasuorgijsieradusá

Dahkamusáv máhttá ålgget gå ságastihpit ságastimgievlij birra bajemusán. Makkár sámegeilgárgadisájt dâbdden oahppe juohkusin? Ságasti divna daj sæmme bágojt? Manen? Manen e?

Ságastihpit mij la giellasuorgge, ja manen li sieradusá giellasuorgijn. Giellasuorgev máhtá definerit gielalasj variasjåvnnån hållamgielan geografalasj guovlo sisbielen. Gielalasj variasjåvnnå mij rávkká (buojkulvissan åldar, sjiervve ja klåssa) gåhtjoduvvá sosiolækta. Giellasuorge sjaddi gå la ulmuttij gaskan la aktijvuohta. Mij bájnnojt ietjá ulmuttij hållamgielas gå ságastip daj. Juska gávnnuji giellasuorge sieradusá, de ælla huoman variasjåvnnå nav stuoraga at ep dâdjada nubbe nuppev. Gå la giellasuorgge tjanådum identitehttaj, de la åjnas vieledit ietjá ulmuttij giellasuorgijt ja njunjågahttet iehtjådjij gielajt. Oahpástuvvat ietjá ulmuttij giellasuorgij le danen akta dajs vuogijs gåktu vuosedip mij berustip ietjá ulmuttij. Sæmme bále máhttep oahppat muodugasj bágojt/synonyjmajt ja boandodit ietjas gielav.

Jus oahppe dættodi ietjá sámegeielajt, buojkulvissan oarjje- jali julevsámegeielajt, de hiehpá oanegattjat tjielggit manen dá li sierra giela, ja e giellasuorge: Sámij guovllo I stuorra geografalasj guovllo. Dan sisbielen la stuorra gielalasj variasjåvnnå, ja divna e máhte gulådallat nubbe nuppijn. Gå sieradusá li nav stuore, de ságastip iesjgenga giela birra. Dát la ålkkes tjielggidus, danen gå dárogiella, svieriga dárogiella ja dânskagiella riekkniduvvi sierra giellan juska divna ienemusát gulådalli nubbe nuppijn. Dánna li aj ietjá faktåvrå ma vájkkudi.

Hiehpá buoragit vehi nammadit oajvvejuohkema birra mij gullu sáme gielajda (gehtja buojkulvissan <https://snl.no/samisk>), ja at gávnnu duot dát giellasuorgge ienemus giellaguovloj sisbielen.

ULME: OAHPE GALGGI

- ságastallat sámegeielaj birra
- diedulattja sjaddat ietjasa giellasuorges ja gielalasj identitehtas
- oahpasmusvat gielalasj valjesvuohtaj sáme guovlojn
- vieledit ietjá gielajt ja giellasuorgijt
- dâbdden muhtem bágojt ietjá giellasuorgijn
- oahppat gatjålvisbágojt
- gatjålvisájt dahkat
- jårggålitt moalkedimijt
- oahppat verbajt
- gærddot værbbauohkemav
- gærddot værbbasåjådimijt
- oahppat dâbdden ja adnet gerundium

Gielladutkijn la vehi iesjguhtik modella gáktu juohket nuorttasámij giellasuorgijt, valla giehttop lulle ja alle giellasuorgijt, ja duodden javllap duornossámegiella, sisednamsámegiella ja merrasámegiella. Diedoht gávna dánna: <http://kurso.oahpa.no/2014/11/17/34-10-suopmanat/>. Gávnnu aj kártta giellasuorgij jienaj <http://www.calliidlagadus.org/web/?suopmanat>.

Joarkka barggo:

Le gus oahppe gávnnam bágojt girjen ma sieradi ietjasa giellasuorges?

Dán tabellan 19. bielen máhtti oahppe «gávnadisájt» tjállet. Sij máhtti dajt buohtastahttet ietjasa giellasuorgij ja ietjá gielaj majt dábdidi. Oahppe máhtti tjállet sierra bágojt ietjasa giellasuorges, ja gávnnat makkár bágo hiephi ietjá giellasuorggáj.

Oahppe máhtti aj maŋŋela dán bælláj máhttsat gá galggi tjállet giellasuorgij sieradusájt majt ájttsi girje gá barggi girrijn.

► b) Gerunnda

Gerunnda I infinihtta hábme mij la álkke dábdidat, ja ij la gássjel dav oahppat. Máhttet gerundav máhtá tjoavddet moadda gássjelisvuoda ságastallamin. Ælla dal divna oahppe jaska ságastit dajna hámiijn. valla máhtti huoman oahppat dav gietjev, ja oahppat sisanov. De ij la lávkke nav guhke gá galggi dav adnet ietjasa tækstabargon.

1. Oajvvadus vásstádusájda vuostasj ruvton:
Mens elevene venter, samtaler de om leirskolen.
Vi filosoferer og ser mens vi går.
2. Oajvvadus vásstádusájda nuppát ruvton:
Mij ságastallap vuojedahttijn.
Mån ájádáláv viegadahttijn.
Mån lijkuv lãhkãt bãrådahttijn.

► c) Imperatijvva

Dánna galggi oahppe biebbmobagádusájt tjuovvot 13. bielen gá tjoavddi dahkamusájt. Jus ehpit la ávddåla biebbmobagádusáj barggam, de máhtti oahppe dajna dahkamusájn ietjá bále barggat gá la luondulasj.

1. Oajvvadus vásstádusájda gá jãrggãla gãrgadisájt njãlmãlattjat vuostasj ruvton:

*Duoldada mielkev.
Bieja vuojav stãdtjũj ja base.
Fiero vaj ij sjatta duokken.*

2. Oajvvadus vásstádusáжда gá járggála gárgadisájt tjálatlattjat

nuppát ruvton:

- Bieja rosijnajt!*
- Májste kanielaj!*
- Bårå sarij!*
- Boade diek!*
- Subtsasta ienebu!*
- Viettja tjátjev!*

▶ d) Gatjálvisbágo

Oajvvadus tjoavddusijda:

- Gási galggap vádtset?*
- Goassa I bárråmbåddå?*
- Gånnå I læjrrasadje?*
- Majt rektor subtsas?*
- Galla márfe li dujna?*
- Gåstå I áhpadiddje?*
- Masi dån ávvudalá?*
- Manen la mijån oaddåmmuddo dálla?*
- Ma li duv vuossan?*
- Gut la subtsastam dav?*

O	A	Z	D	G	Á	R	V	E	D	I	T	B
I	E	D	A	C	T	J	A	J	M	M	A	T
T	P	Á	H	K	K	I	T	V	I	U	V	I
J	Á	R	K	K	E	T	I	I	G	V	I	V
Á	V	B	A	B	F	I	M	D	E	I	E	Á
H	M	A	T	Á	N	P	L	Á	H	E	R	T
K	O	H	A	Ŋ	Ŋ	A	I	R	K	D	T	S
K	R	I	E	K	K	N	I	T	A	T	T	J
Á	D	T	T	B	Ŋ	O	M	B	T	J	I	Á
H	J	Á	H	K	K	E	T	A	T	A	T	H
I	Á	E	J	A	V	L	L	A	T	T	R	T
T	T	Á	V	V	U	D	A	L	L	A	T	E
L	I	N	V	Á	D	T	S	E	T	Á	I	T

▶ e) Verba

Dånna I ájnas gávnnat verbajt bokstávumájven.

Tjoavdos:

Værbba mij ij la májven: *filosofere*

▶ f) Vearbajt tjuolldet

Bielisjstávval/Páradisstávval verba: *viedtjat, jáhkket, vádtset, javllat, tjajmmat*

Belakstávval verba: *riekknit, dárbahit, ávvudit, viehkedít ráhkadit*

Kontrákta verba: *vierttit, páhkkít, gárvedit, jáhtet, tjáhkkåhit*

▶ g) Tjállet ja verbajt sájádit

Dånna galggi oahppe sájádit muhtem verbajt ja adnet dajt gárgadisájn. Muhtemijda ihkap la nuoges tjállet avta boaksaj, valla sij gudi li jáhtela jali dábálatlattjat válljiji dahkamusájt visská mádjusijn, máhtti tjállet goappátjij báksajda.

► b)

Dánna I dahkamus gánná oahppe galggi gávnnat makkár verba gárgadisájs gáhtu.

Oajvvdus tjoavddusijda:

Mij tsieggip segav læjrrasadjáj. Dán dárbaaha áksjov gá galga muorajt tjuollat/luoddot.

Mán lijkkuv basset gájkkebiervgov dálán.

Suohtas la oahppat ádå bájkenamájt.

Gá galga hávsskudallat lãvdagoaden, de viertti tsaggat lãvda-goadev.

Jus galga kãfav juhkat, de viertti tsahkkidit dálãv ja viedtjat tjãtjev viettjatjit ja vuossjat.

► c)

Dánna galggi oahppe subtsastit majt miehtsen dahki. Sij gudi viehkev dárbaahi, máhtti adnet báhkolistav manjebielen jali báhkogirjev.

► d)

Dánna máhtti oahppe usjudallat sij li journalista, ja tjãllemin li reportássjav Nuortta Sállto ávvijsaj. Gãvã dán bielen galggi manjen reportássjan, ja de galggi tjãllet tevstajt gãvãjda.

Oajvvdus tjoavddusijda:

Nuorajskãvllãoahppe li vãdtsãm gãbmáj

Sunnu mielas la ålggokãvllã riek buorre skãvllãålggo.

Oahppe, åhpadiddje ja æjgãda idjadin lãvdagãdijn.

Dãn tjãvtja I vallje muorijjs miehtsen.

Gãjkkebiervgo I njãlgge ja hiebalgis niesste!

Oajvvdusã gãktu vijdãbut barggat tiemãjn Dãjma vãkken:

- Sij gudi dárbaahi verbaj ienebut hãrjjidallat, máhtti barggat báhkooahppamkãrtãj Dãjma vãkken ja Lãjrrasaje bargo aktu, guovtes ja guovtes jali smãv juohkusijn. Dãnna gãvna gãktu barga.
- Spellat bingo: Dãjma vãkken jali Gãrgadisbingo (mij la vehi gãssjelabbo). Dãnna gãvna gãktu barga.

b. 26-29: 7. Luonddonammadusá

Oahppijda gudi li ávddåla barggam *VVV:jn*, de la *luonddonammadus* oahpes báhko, iehtjádijda soajttá vehi gássjel. Jus la dárbbu, de la buorre ganugit bajelttjállagin gá álggebihtit dahkamusájn: Mij merkaj báhko? Majt ájádalli gá vuojnni dav? Máhtti gus muhtem bágojt ma gávviij duobddágav?

Dibde oahppijt ájádallat manen la ávkálasj máhttet sáme luonddonammadusájt.

Gå li dahkamusájn gærggam, hiehpá aj buoragit barggat nominativja ja akkusativja sieradusájn. Gå oahppe li tjállám bágojt nominativhámiijn, le álkke akkusativhámiijn dahkat. Sij máhtti aj ságastit gávåj birra bielijn 27 ja 29. Vuostatjin la ávkálasj gærddot/tjelggit nominativjav ja akkusativjav. Dan mañjela galggi oahppe aktan guovtes ja guovtes buktet ja/nei gatjálvisájt nubbe nubbáj, duola degu:

A: Vuojná *giettev* gávån?

B: Vuojnáv *giettev*. Dála l *giedde* (vuoset gávån).

Jali:

A: Le gus *áhkar* gávån?

B: Ij la. Iv vuojne *áhkarav*.

▶ a)

Dát la dahkamus gånå oahppe galggi oahppat bágojt ja oahppat gáktu báhkogirjev jali digitála báhkolistav adnet. Dahkamus subtsas ruvva jus oahppe bukti báhkolistav adnet jali e, ja sidjij gudi e máhte, hiehpá buoragit kursajn dálla.

Tjoavdos:

kulp – savoj, savvuna,

elv – jáhkå, jágås

bekk – jágås, jágátja

foss – gærttje, gærtje

sving, bukt – máhkke, máhke

åker – áhkar, áhkkara, jali bælldo, bældo

elvemel – mielle, mielle

Gå lip dáanna válldám mañen jáhkå ja jágås, de hiehpá ságastit **diminutivas**. Diminutivva l báhkodahkam mijj aneduvvá gá galga tjelggit bágov mij la unnep ieme bágos/substantivjas.

Buojkulvis:

jáhkå (elv), *jágås* (bekk, liten elv)

mánná (barn), *mánásj* (lite barn)

biernna (bjørn), *biernasj* (liten bjørn)

Dánna vuojná gá sj-giehtje l akkusativvahámen.

ULME: OAHPE GALGGI

- ságastallat luonddonammadusájs ja ájádallat manen la ávkálasj máhttet moadda dajs
- oahppat muhtem guovdásj luonddonammadusájt
- dábdđát luonddonammadusájt
- adnet báhkolistav ja tjállet bágojt riehta avta- ja moattelåhkuj
- oahppat aktijvuodav nominativjav moattelågon ja akkusativjav avtalågo
- hárrjidallat nominativjav ja akkusativjav riehta adnet

>>>

► b)

Dánna li ájn ienep luonndonammadusá:

Tjoavdos:

kilde, oppkomme – ÁJA

skog – MIEHTTSE

slette – GIEDDE

avlang haug – TJÁRRO

utmark – MIEHTTSE

li – RIJDDA

trang dal – ÁVTTJE

► c)

Tjoavdos:

1. *giedde – eng, slette*

2. *áhkar – áker*

3. *vielmes – stilleflytende mindre elv/bekk*

4. *luoppal – stor utvidelse av elv, vann i et elveleie*

5. *ávtjtje – trang dal, canyon*

6. *jiegge – myr*

7. *jågåsj – bekk*

8. *savoj – kulp*

9. *lápptå – slette, avsats i terrenget*

10. *miehttse – skog*

11. *skájdde – landet mellom to elver som møtes*

12. *gåhpe – grop, søkk*

13. *diermme – bakke, elvemel*

14. *liehke – langsgående dal, senkning*

15. *vuobme – skogområde, skogdal*

Gå la dahkamusáv tjoavddám, de la luondulasj ságastallat gávå ja gávåtevesta birra: Galla luonndonammadusájt gávnnabihtit gávån Heidigiettes?

Dát sjaddá buorre álgo ja hárrjidallam d)-dahkamussaj.

Danna galggi oahppe ietja «bivddet» ja luonndonammadusájt áhtsát tjuorggasijn.

► d)

Dánna li moadda tjoavddusa ma li tjadádahte, valla dájtt luonndonammadusájt viertti liehket álkke gávnnat: *jåhkå, gárttje, jåhkågádde, måhkke, giedde, gierge, miehttse, várre, tjåhkkå ja duottar*

Valla jus gæhttji snivva, de ihkap vuojnni: *lápptå, ávtjtje, liehke, savoj ja mielle.*

▶ e)

Oahppe gudi e rat máhte subtsastit gávva birra, máhtti farra aktan barggat guovtes ja guovtes, ja buktet gatjálvisájt nubbe nubbáj. Buojkulvis:

Le gus vákken ...?

Vuojná ...?

Gánná I ...?

Tjále oajvvádusájt muhtem gárgadisálgojda táblulj.

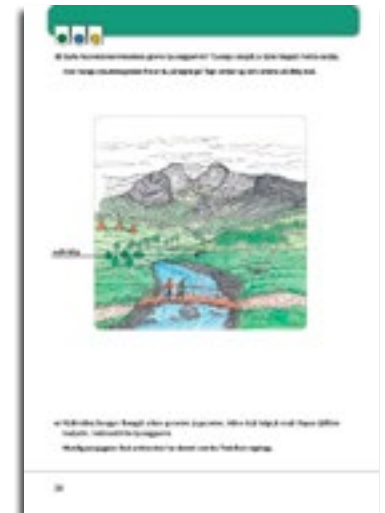
▶ f)

Dánna oahppe ietja máhtti válljit luonndonammadusájt.

Njálmásaj hástalus: Galla luonndonammadusá gávnabihtit gávva Ruohtsa- ja Tjoalmejávren?

Oajvvadus gáktu vijdábut barggat tiemájn *Luonndonammadusá*:

- Sij gudi dárbahti ienebut hárrjiddallat luonndonammadusá, máhtti barggat báhkooahppamkártáj *Luonndonammadusá 1* ja *Luonndonammadusá 2* aktu, guovtes ja guovtes jali smáv juohkusijn. [Dánna](#) gávna gáktu barga.
- Spellat Miehttsebingo. [Dánna](#) gávna gáktu barga.

Moskuvákken (Moskodalen) la tjáppa luonndo ja moadda «bátsidisá ulmutjijs». Tjáppa gávva máhtta liehket buorre álggo ájádálátjit duov dáv tiemáv, buojuvissan luonndonammadusájt, bájkkenamájt, kulturhistávráv ja álggoiellemav. Gávva: Ole Johan Monsen

b. 30-36: 8. Vákke sáme guovlojn

► a) ja b)

Dán dahkamussaj máhtti oahppe adnet báhkolistav viehkken, jali vájku digitálakártav: www.norgeskart.no – de oadtju sæmmi báttá visuálalaj gáváv jus vákke li lahka nubbe nubbáj. Jus oahppe ælla ávdutjís dájna næhttabielijn oahpástuvvam, viertti áhpaddidje vuosedit gáktu áhtsát ja gáktu zoomit kártan.

Oahppe gudi li ávddåla barggam *Vákkijn 3* girrijn, máhtti juo muhtem bágojt.

Tjoavdos:

- Randalen – Ruovat*
- Bjøllådalen – Biellokvágge*
- Durmodalen – Duomokvágge*
- Tollådalen – Riebevágge*
- Staupådalen – Ærdnevákkásj*
- Båfjellaldalen – Båvloe*
- Vakkerdalen – Lájrvévágge*

- Vassdalen – Áravuopmi*
- Russvikdalen – Gárjjelvágge*
- Skibotndalen – Ivguvuovdi*
- Håkvikdalen – Ginnesvuopmi*
- Dunderlandsdalen – Dunndaravuobme*
- Pasvikdalen – Báhcaveajji*
- Nordskott – Nuorttavágge*

► b)

Dánna máhtti oahppe hárjjidallat næhttabielijn, ja ietja gæhttjalit gávnnat gánná duot dát vágge I. Máhtti aj sijáv alodit ságalátjít gággu vákke li, bájkkenamáj ja almeguovloj viehkken. Oahppe gudi dárbaht gærddot almeguovlojt, gávnni dajt 43. bielen.

► c) ja d)

Dánna hæhttubihtit ietja válljit jus sihtabihtit goappátjijt dahkamusáj barggat, jali válljit dássju nuppev.

- c)-dahkamusán li tjiegadum bájkkenamá Nordlándas, ja
- d)-dahkamusán li bájkkenamá Råmsås ja Finnmárkos.

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat muhtem vákkij namájt
- oahpásmuvvat geografijajin sáme guovlojn
- oahppat adnet digitála kártajt

Tjoavdos c):

- Fykanåga – Fivkanjåhkå
- (Dánna I vihke dahkamusan oahppijgirjen: vuostasj bokstávva P galggá liehket F = Fivkanjåhkå.)*
- Skamdalen (vágge Áhkánjårgan) – Skápmavuopmi
- Hattfjellidal – Aarborte
- Evenesdalen – Ájvasvuobme
- Lønsdalen – Luonosvágge
- Randalselva – Ruovadajåhkå
- Spjeltfjellidal – Spielhteåvloe
- Kjølvikdalen – Tjoalmmevágge
- Daudmannsdalen – Jámekevágge
- Bogadalen (vágge Bindalelien) – Bojje
- Gjerdalen – Jierddavuobme
- Ragoelva – Rágojåhkå
- Storådalen – Skåhppe
- Kvanndalen (vágge Bådådjon) – Fádnovágge

F	R	U	O	V	A	D	A	J	Å	H	K	Å	P	S
I	B	J	Á	M	E	K	V	Á	G	G	E	H	K	P
V	H	L	E	A	V	D	L	A	J	O	H	K	T	İ
K	Á	J	V	A	S	V	U	O	B	M	E	G	J	E
Á	V	T	Á	R	A	G	O	J	Å	H	K	Å	O	L
N	B	Á	V	N	N	J	N	V	S	I	D	O	A	H
J	Á	E	V	B	O	N	O	T	K	F	B	Á	L	T
Å	Á	A	Á	K	K	I	S	T	Å	G	O	P	M	E
H	V	T	V	Á	Z	V	V	O	H	K	J	Ŋ	M	B
K	D	N	E	U	J	B	Á	A	P	M	J	M	E	Å
Å	E	U	I	D	D	V	G	V	P	B	E	G	V	V
F	Á	D	N	O	V	Á	G	G	E	J	Ŋ	I	Á	L
A	A	R	B	O	R	T	E	O	J	V	F	I	G	O
S	K	Á	E	T	T	V	N	P	K	K	I	Ŋ	G	E
Á	S	K	Á	P	M	A	V	U	O	P	M	I	E	L
J	I	E	R	D	D	A	V	U	O	B	M	E	E	M

Tjoavdos d):

- Alta – Áltá
- Bardu – Beardu
- Dividalen – Dieváidvuovdi
- Manndalen – Olmmáivággi
- Målselvdalen – Málatvuopmi
- Olderdalen – Dálusvággi
- Pasvikdalen – Báhcaveajji
- Reisadalen – Ráisavuovdi
- Skibotndalen – Ivguvuovdi
- Spansdalen – Rungu
- Stabbursdalen – Rávttošvuopmi
- Svartskogen – Čáhpud
- Tanadalen – Deanuleahki
- Tromsdalen – Romssavággi

K	M	I	B	E	A	R	D	U	S	D	I	B
M	Á	L	A	T	V	U	O	P	M	I	L	Á
Á	L	T	Á	Á	E	Ŋ	U	E	I	E	R	H
E	A	T	N	U	Ž	G	R	A	E	V	O	Č
D	T	Á	O	N	I	U	V	I	R	Á	M	A
E	D	Á	L	U	S	V	Á	G	G	I	S	V
A	I	L	M	Č	T	U	G	R	U	D	S	E
N	E	R	M	Å	O	O	G	U	Š	V	A	A
U	V	E	Á	T	L	P	Á	V	V	U	V	J
L	V	I	I	P	E	M	S	K	R	O	Á	J
E	I	Č	V	O	R	I	N	O	S	V	G	I
A	U	Č	Á	H	P	U	T	L	E	D	G	C
H	D	Á	G	A	U	O	S	M	I	I	I	H
K	I	V	G	U	V	U	O	V	D	I	T	Å
I	R	Á	I	S	A	V	U	O	V	D	I	K
R	Á	V	T	T	O	Š	V	U	O	P	M	I

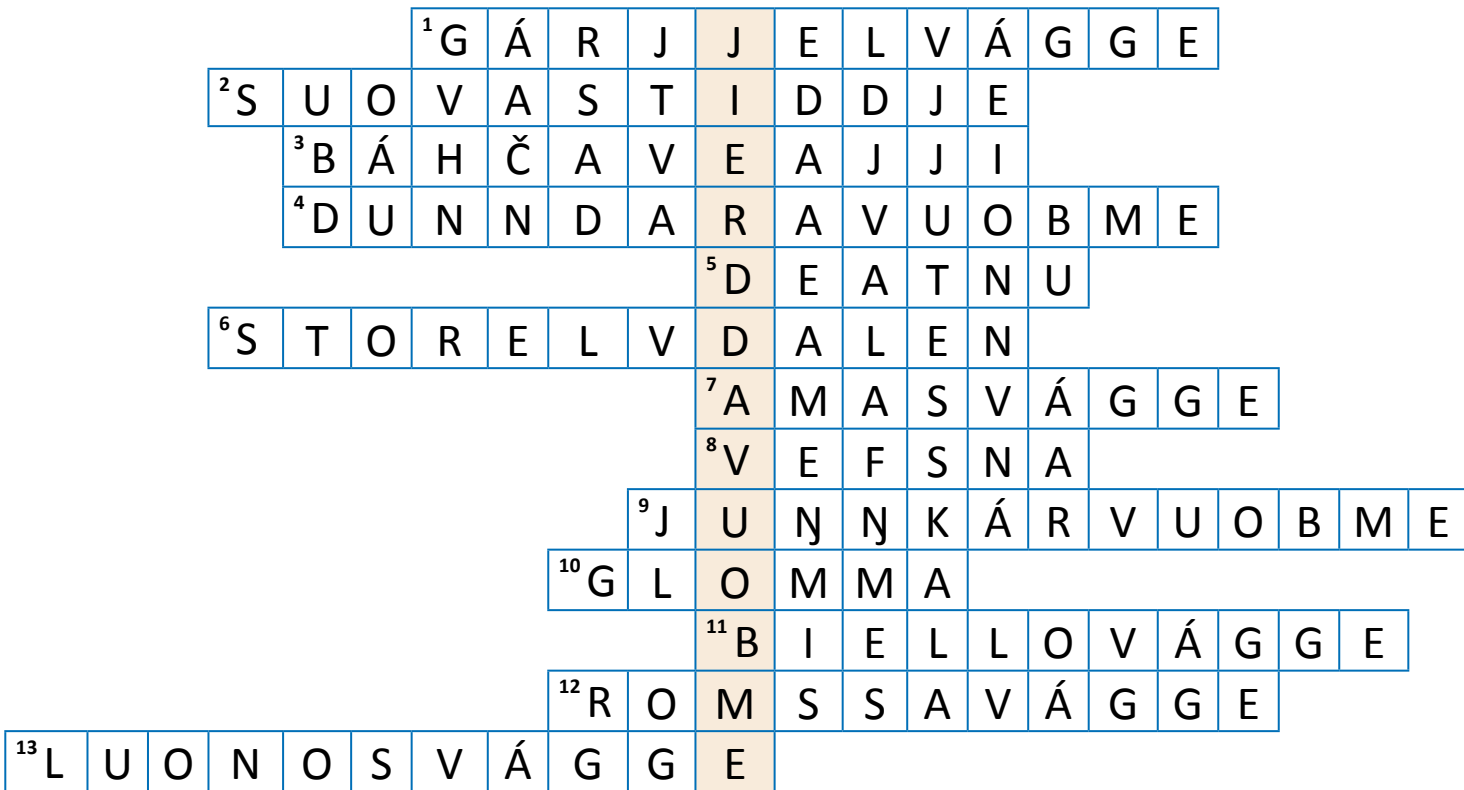
>>>

▶ e)

Dát dahkamus la vehi gássjelabbo, valla gá kárta l viehken ja soajttá internehtan áhtsát, de moattes gájt dal rijbadi.

Tjoavdos:

Gávvdiedo: Gávvá l Jierddavuomes, mij la aj tjoavdosbáhko.

b. 33-36: 9. Guhka jágá

Oahppe dahkamusán vehi oahpásmuvvi muhtem jágáj Vuonan. Dahkamus introduseri fáktábáksajn muhtem Vuona guhkemus jágájs. Dánna viertti javllat jágáj guhkkudahka máhtta mihtti-duvvat duon dán láhkáj, ja de soajttá duojn dájn gáldojn.

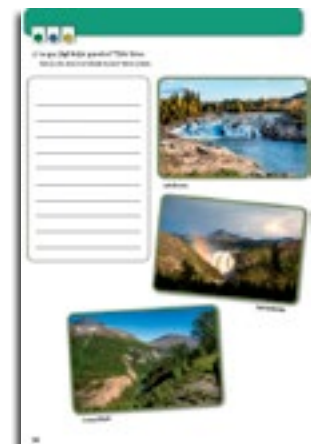
Fáktábáksan li diedo NVE:as ma li viettjadum dát næhttabieles <https://snl.no>.

Oahppe tevstav láhki aktu, guovtes ja guovtes jali álles juohku-sijn. Máhtá aj oahppijs gatjádít jus li læhkám dájn jáhkágáttijn.

Tæksta l aj buorre álgo ságastallat báhkoklássajs, sierraláhkáj adjektijvajs ja tállabágojs, grádasájádibme adjektijvajs (*guhka jáhká - guhkep jáhká - guhkemus jáhká*) ja vuodotálla ja rájddotálla sieradus.

ULME: OAHPE GALGGI

- láhkát oanegis fáktátevstajt
- oahppat vehi sáme guovloj geografijjav
- oahppat muhtem bájkkenamájt
- adnet vuodotállajt ja rájddotállajt
- ságastallat adjektijvajs ja adjektijva grádasájádimes
- máhttet adnet illatijvav ja innesijvav

>>>

▶ a)

Vásstádus a) gatjálvissaj la diedon Deatnu. Áhpadiddje máhtta oahppijda buktet ienep gatjálvisájt tevsta baktu, jali oahppe máhtti gatjádallat nubbe nuppes.

Buojkulvis:

Makkár jáhkå I Finnmárko fylka guhkemus jáhkå?

Makkár jáhkå I Råmså fylka guhkemus jáhkå?

Deanu guhkkudahka I 331 km, galla kilomehter la Glomma?

Rájsájohkeguhkkudahka le 120 km guhkke, galle km guhkke le

Málatvuopmi?

Bahcajeagil lea 360 km guhkki, galle kilomehtera lea Deatnu?

▶ c)

Dánna oahppe ietja válljiji jágájt ietjasa guovlojn.

▶ d)

Dánna oahppe máhtti gárvedit manov vákkes vággáj majt li ájádallam. Gå lista I tjáledum, de la luondulasj subtsastit ietjasa manojs guojmmeoahppijda, jali álles juohkusij. Oahppijt máhtta gáhttjot adnet illatijvav ja innesijvav gå subtsasti. Muhtema ihkap dárbaht gærddot gáktu dajt hámiht dahkat, iehtjåda ihkap dárbaht oahppat álgos. Máhttebihtit ságastimgievlev helikoptera badjelin adnet vuodon.

b. 37-39: 10. Bájkkenamá ietjat guovlon

Dán dahkamusán galggi oahppe 8. dahkamusáv adnet inspira-sjåvnnån gå dahki dahkamusájt nubbe nubbáj, ja dálla de oadtju adnet sáme bájkkenamájt ietjasa suohkanin/guovlon.

ULME: OAHPPE GALGGI

- oahppat muhtem bájkkenamájt ietjasa guovlojn
- dahkat dahkamusájt nuppijda
- dábddåt luonndonammadusájt
- oahppat dálkkut bájkkenamájt

▶ a)

Gå oahppe li gærggam dahkamusájt dahkat, de máhtti málsot nubbe nuppijn vaj divna oadtju tjoavddet dahkamusájt majt iehtjåda li dahkam. Dahkamusáv máhtta tjoavddet moatte láchkaj: biedjat sátsov daj namáj gasskaj ma aktan gulluji, tjadnat aktij namájt tállaj, jali duojna dájna bájnujn.

Sidijj gesi ilá gæhppat la, máhtti gæhttjalit b)-dahkamusáv mij la låsep.

▶ b)

Dát la vehi gássjelabbo a)-dahkamusás danen gå danna gájbbet buorre struktuvrav, ja sæmme bále tjállemvuogev gæhttjalit gå namájt tjállli. Duodden hæhttuji oahppe tjáppagit tjálllet bokstávamájvvoj.

>>>

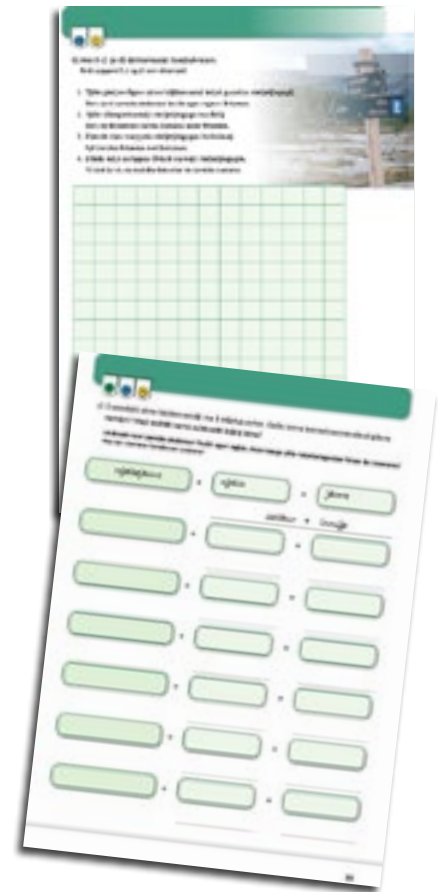
► c)

Dán dahkamusán máhtti oahppe adnet bájkkenamájt a)- ja b)-dahkamusás, ja máhtti gávnnat bájkkenamájt kártajn ietjasa guovlojs, jali www.norgeskart.no. Ávdås tjadádi dahkamusáv, de la ávkálasj ságastit gáktu bájkkenamma I dav namáv oadtjum. 99. bielen vuosedip buojkulvissan.

Bájkkenamá li álu aktij biejadum mierredimoases (bestem-melsesledd) ja vuodooases (grunnledd) sæmmiláhkáj gá ietjá sjoappkabágo. Vuodooasse bájkkenamájn li dábálatjtat luonndonammadusá, madi mierredimoasse tjielggi makkár jávre jali jágá birra I sáhka. Agev la vuodooasse, dat mañemus oasse mij mierret gáktu sájáduvvá.

Dahkamusáj máhtti aktu barggat, jali guovtes ja guovtes. Máhttelis la juogosgilppusin adnet dav juogosgilppusin gánná le gatjálvis gávnnat ienemus moattelágásj luonndonammadusájt bájkkenamájda. Juohkusa de mañutjissaj hæhttuji vuosedit nubbe nubbáj majt li «gávnnam». Dat juogos mij la gávnnam ienemus luonndonammadusájt, vuojttá.

Jus gávnnuji állo sáme bájkkenamá dan guovlon gánná árrobih-tit, de máhttebihtit gártjedit guovlov ietjada suohkanij. Jus ælla vuojsa namá, de máhttebihtit guovlov vijdedit.

b. 40-43: 11. Mij mannap sáme guovlojn

► a)

Dán dahkamusán lip vaddám buojkulvisájt muhtem ásadusájs ja geldulasj bájkijis vákkijn sáme guovlojn. Dánna ij lim máhtte-lis válldet mañen divna, danen vierttijma válljit. Máhttebihtit ságastit bájkijis/ásadusájs, ja dibddit oahppijt gudi dábdi dajt, subtsastit majt diehti. Gá li tevstajt, gávájt ja gávvátevstajt gæhttjam, de galggi oahppe válljit bájkev gási galggi ájádusáj mannat.

► b)

Dánna manov tjálá, ja dárbbu I kártas. Makkár kárta hiehpá, de la gatjálvis jus galga oanep jali guhkep manuj.

► c)

Dát la njálmálasj dahkamus gánná oahppe galggi subtsastit ietjasa manoj birra, ja dánna I buorre máhttelisvuohta hiebadit. Muhtem oahppijda ihkap la nuoges javllat dajt bájkkenamájt gánná goarriji, valla iehtjáda máhtti gæhttjalit adnet illatijjav ja innesijjav, ja ihkap aj subtsastit majt dahkin muhtem bájkijn. Njálmálasj dahkamusájn máhtti aktu barggat, jali guovtes ja guovtes.

ULME: OAHPE GALGGI

- adnet kártav viehkkænævvon gá galggi manov gárvedit
- oahpásmuvvat muhtem dáhpádusájda jali bájkijda Sámen
- oahppat muhtem sáme ásadusájda jali bájkijda sáme guovlojn.
- hárrjidallat illatijjav ja innesijjav
- adnet bájkkenamájt njálmálasj guládallamin gá iehtjádijda ávdđánbukti
- gulldalit dav mij subtsastuvvá
- mujttalit dav mij subtsastuvvá

>>>

Dahkamus hiehpá aj buoragit hárijidallat gulldalit ja mujttalit dav mij subtsastuvvá: Gá oahppe I subtsastam ietjas mano birra, de máhtta vas nubbe oahppe mujttalit.

Buojkulvis:

Sån la vuolggám ...

Sån la læhkám ...

Sån ájggu mannat ... gæhttjat ...

▶ d)

Dán dahkamusan galggi oahppe ienebut hárijidallat illatijvav ja innesijvav, ja ienemusá oahppijs vierttiji aj máhttet verbajt riehta sâjâdit. Dánna viertti áhpadiddje árvustallat majt galggá vuorddet juohkka oahppes. Áhpadiddjáj guhti ihkap ij ávdutjis oahppijt dábdâ, vaddá dahkamus buorre dádjadusáv oahppij tjállemtjehpudagás ja grammatihkalasj máhttudagás.

Oajvvdus tjoavddusijda:

1. *Mij vuodjep vantsajn Nuorttavággáj.*
2. *Báhčaveaileagis máhttep várddahit gitta Nikelij Ruossjan.*
3. *Vuoja gus skuhterav Luonosvákkes Ruovatij?*

4. *Jågåsijdas váttásá Skåhppáj.*
5. *Sån vuodjá bussajn Ginnesvuomes Áravuobmáj.*
6. *Riebevákken gávna sámij kulturmujojt.*

▶ e)

Dán dahkamusan gærddop almeguovlojt, ja ienemusá dárbahti kártav viehken.

Bálágis Lådigij? Alás
Áhkánjargas Bearduj? Nuortas
Sulisjielmás Bådâddjuj? Alás
Musseris Roandemij? Oarjás

Nuorttavákkes Bájddárij? Oarjás
Bálágis Romssaj? Nuortas
Bådâdjós Fuosskuj? Lulás
Biernatjåhkås Gálváhkáj? Alás

b. 44: 12. Makkár vákkijn la læhkám?

Oahppe barggi a)-dahkamusájn aktu ávdås barggi
b)-dahkamusájn guovtes ja guovtes.

Oahppe gudi juorruli gatjálvisáj- ja vásstádus-konstruksjávna, viertti sidjij oahppat jali gærddot. Tjále buojkulvis gárgadisájt táblulj, duola degu:

Le læhkám? ... (+ innesijvav)?

Lev.

Iv la.

ULME: OAHPPE GALGGI

- gávnnat vákkij namájt sáme-giellaj gánnå li ietja læhkám
- adnet sáme bájkkenamájt sága-stallamijn
- adnet innesijvav
- hárijidallat ávdånbuktet ja vásstedit JA/NEJ-gatjálvisájt

b. 45: 13. Makkár suohkanin?

Oahppe dánna oahpástuvvi suohkanij sámij háldadimguovlojn. Dán dahkamusán vierttiji biedjat bájkkenamájt gárbieles riehta suohkanij. Jus tjoahkkiji riehta bokstávajt ja biedji dajt aktij, de gávnni bájkenamáv Oarjje-Fuoldá suohkanin.

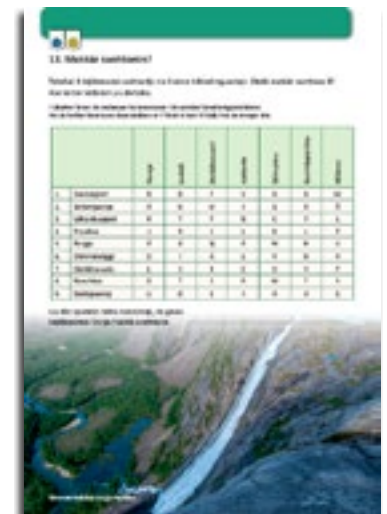
Tjoavdos:

		Plassje	Loabák	Dielddanuorri	Aarborte	Gáivuotna	Guovdageaidnu	Hábmer
1.	Guolasjávri	B	D	F	V	G	B	M
2.	Strávnjunnje	Á	U	O	I	E	R	Å
3.	Láhpoluoppal	R	T	F	N	C	P	L
4.	Praahka	J	R	S	L	K	L	T
5.	Rungu	Á	Á	N	Á	M	N	U
6.	Olmáivággi	O	I	Á	L	V	O	A
7.	Dielddasuolu	L	S	R	G	U	V	P
8.	Reevhtse	D	T	S	R	M	T	I
9.	Dattajsuolj	U	O	E	I	Á	Á	E

Tjoavdosbáhko: Gåpjávrrre

ULME: OAHPPE GALGGI

- oahppat/gærddot suohkanijt sámij háldadusguovlojn
- máhttet muhtem bájkkenamájt tjadnat dájda suohkanijda

b. 46-47: 14. Gánná? Galla vákke/bájke dábdá dån?

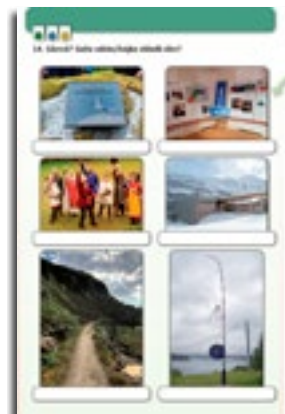
Oahppe máhtti gæhttjagoahtet gávåjt ja gæhttjat jus dábdði muhtem motijvajt. Tæksta viehkkabåksan li árvvådusá ma máhtti tjoavdeduvvat jus oahppe e motijvajt dábdá. Loahpe I aj internehtav adnet viehkken.

Tjoavdos:

1. *Dålusj bånva vikingájges, sagaspella Ákkalsuollun, Stájgon.*
2. *Musea mij gullu Bådådjo suohkanij la Bidumsámij giella- ja kulturguovdásj Bájddárin.*
3. *Værálda guhkemus svihtjo I Deanoråve lahka.*
4. *Bálges mij gulluj gå ruovdderahtev barggin la Ruoppákbadán Áhkánjarga suohkanin.*
5. *Russjikis goade namma I Davvi álbmogiid guovdásj, ja Olmmáivákken la.*
6. *Mujttogiergge nissunis guhti báhtariddijjt doalvoj la Suoksavuomes Hábmerin, ja suv namma I Anna.*

ULME: OAHPE GALGGI

- låhkåt ja dádjadit gárgadisájt
- gávnnat tevstav ja gávåv ma aktan hiehpi
- tjållet riehta bájkenamájt gávådja

b. 47: 15. Máhtá gus 12 riehta vásstádusá?

Dát dahkamus la hásstalus: geografi-quiz sáme guovlojs. Dánna oadtju oahppe barggat daj májt li oahppam geografija ja bájkenamáj birra dá rádáj, ja ájn ienebuv. Máhtti tjoavddet dáv aktu nav gåktu I girjen, jali barggat guovtes ja guovtes. Dánna I duoden guokta oajvvådusá gåktu dahkamusáv máhttá tjoavddet:

Njálmásaj párragilpos: Geografiquiz

Oahppe juogeduvvi guovtes ja guovtes ja barggi dahkamusájn dahkamustevsta dagi. Juohkka párra oadtju vásstádusárkav ([tjuovvus nr. 6](#)). Áhpadiddje låhkå avtav ja avtav gatjålvisáv ja vásstádus alternatijvajt ma tjuovvu, ja oahppe mierkkiji dav májt jáhkki riehta vásstádus la. Dánna hæhttu gulldalit åhpaddidjev, valla aj aktan barggat tjoavddusav gávnnatjit.

Juogsdahkamus: Geografistafæhtta

Dåhkki aj dahkamusáv tjoavddet fysalattjat ja riek háhppelit madi tjadádihpit stafehtav. Dát variánnta gájbbet vehi gárvedimev ja stuoråp sajev; stuorra klåssalanjáv, korridåvråv jali låsjudallamlanjáv. Oahppe juogeduvvi juohkusijda (2-4 oahppe juohkka juohkusin), ja juohkka juogos oadtju vásstádusárkav vásstádus alternatijvaj (gehtja [7. tjuovvusav](#)). Bårdo lanjá nuppe gæhtjáj dahkamusájt kårtájda, avtav sehtav juohkka juohkusij.

Gå gilpos ålggá, de akta oahppijs juohkka juohkusin viehká viettjatjit avtav dahkamuskårtåv. Sån vålldá ruoptus kårtåv juohkusij, ja aktan guorrasa ja mierkkiji vásstádusáv vásstádusárkkaj. Mañjela viehká nubbe oahppe viettjatjit ådå dahkamuskårtåv. Dalåga gå juogos la oadtjum 12 vásstádusá, de åhpaddidje gæhttjal jus li vásstádusá riehta. Jus divna li riehta, de juogos vuojttá, valla jus siján li boasto vásstádusá, de hæhttuji viehkat «strafferunde» juohkka viges, ja gæhttjalit ådåsis vásstedit. Dat juogos gænnå I vuostak 12 riehta vásstádusá, vuojttá.

ULME: OAHPE GALGGI

- låhkåt jali gulldalit ja dádjadit fáktågårgadisájt
- guoradit ietjasa máhtudagáv geografijas sáme guovlojn

Tjoavdos:	H	U	B
1 Værálda nuorttalamos biehtse- vuovdde I	Ráisavuovdi	Báhčaveajji	Rávttošvuopmi
2 Hierggejávrrre I	Oarjje Fuoldán	Stájgon	Hábmerin
3 Finnmárko guhkemus jáhká I	Álttáeantu	Deatnu	Karášjohka
4 Oarjemus suohkan Nordlándan	Hattfjellidal	Rana	Bindal
5 Helgelandsrávve I	Áhkánjárgan	Fuoskon	Sandnessjøan
6 Suovastiddje I	Bálágin	Hábmerin	Stájgon
7 Nordlándá guhkemus jáhká I	Ranaelva	Vefsna	Beiarelva
8 Vuona álmukgárttje I	Mollešgorži/Mol- lisfossen	Njávđangorži/ Skoltefossen	Vørringsfossen
9 Vuona guhkemus jáhká I	Glomma	Mjøsa	Nidelva
10 Heidigiedde I	Rivtakvuonan	Oarjjevuonan	Lajrakvuonan
11 Rágojáhká I	Oarjje-Fuoldán	Stájgon	Bådådjon
12 Dunndaravuobme I	Nordlándan	Romsan	Trööndelágan

Oajvadásá gáktu vijdábut barggat tiemájn *Bájkkenamá:*

- Lågá tevstav *Ganijtjáhká* 99. bielen.
- Oahppe máhtti ietja subttasijt tjállet, sáme bájkkenamá vuodon majt li ietja váljim. Sij máhtti bávav tjállet majt li gullam, jali ietjasa tjielggidusáv gávnadit mij hiehpá dan bájkkenammaj majt li válljim.

b. 48-49: 16. Muora

Jus lihpit juo tjadádam sjattojt, muorajt ja muorjijt tiebmán skávlån, ja ihkap lihpit sjaddovuosádušáv dahkam, de la dát ja da dahkamusá ma tjuovvu álkke. Jus ælla, de soajttá li gássje-la moaddásijda, ja sjaddoplánsja li viehken. Oahppe gudi li barggam *Vákkijn 3* girrijn ávdebut, mujtti ihkap muhtem namájt dassta.

Gá dahkamusájn lihpit állim, de hiehpá usjudallat makkár ávkke I muorajs, ja mij la guoddelis ávkkim miehtses.

Makkár muorraslája gávnnuji dijáj árrombájkijn, ja man láhkáj lihpit ávkkim dav ressursav ulmuttijda ja/jali juhtusijda? Dánna vierttiji oahppe gatjádít nágin vuorrasap ulmutjijs jus vásstá-dušáv galggi oadtjot. Mij máhttsap ruopptot soahkemuorraj (50.

ULME: OAHPPPE GALGGI

- Oahppat muhtem muoraj namájt
- tjállet namájt nominatijvvaj avta-ja moattelåhkuj
- ságastallat iesjbierrgimis ja gáktu guoddelisát ávkkim miehtsev

>>>

bielen) ja biehtsemuorraj (66. bielen) mij gullu gábmatsieggima ja guojnnakultuvrraj.

Sæmmiláhkáj gá 7. dahkamusán, de la dán dahkamusán aj buorre hárijidallat gáktu kasusav riehta adnet, sierraláhkáj akkusativav ja illativav. Buojkulvis:

- A: Masi máhttep adnet soagev?/Gáktu máhttep ávkástallat soagev?
- B: Mij máhttep atnit soagi goahtehuksemis ja boaldámuššan.

Sij gudi li dan rájen, máhtti guoradallat gáktu gárgadisájt dahkat ja gáktu kasusav adnegá vásstedi gatjálvisájt.

▶ a)

Tjoavdos:

- selje – sállja, sálja*
- older – liejbbe, liejbe*
- bjørk – soahke, suoge*
- gran – guossa, guosa*
- furu – biehtse, bietse*
- hegg – ávttja, ávtja*
- rogn – skáhpe, skábe*
- osp – suhpe, sube*

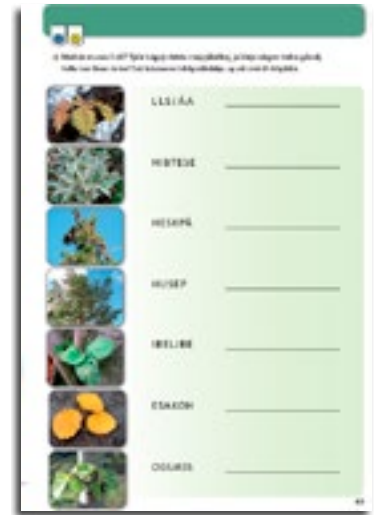
▶ b)

Tjoavdos:

Á	L	E	A	I	B	I	T	I	O	S
B	I	E	H	T	S	E	M	I	E	O
U	E	B	G	I	Á	V	T	T	J	A
O	J	S	U	A	L	K	I	B	T	H
S	B	I	O	D	L	E	S	F	G	K
S	B	E	S	V	J	A	K	Ŋ	Á	E
A	E	Ŋ	S	Á	A	O	Á	V	B	A
B	B	G	A	L	S	U	H	P	E	F
S	K	Á	H	P	E	L	P	A	M	I
O	A	Á	R	G	U	I	I	U	T	N

c) Tjoavdos:

b. 50: 17. Muorje

Dánna máhtti moattes oahppijs ienep namájt ávdutjis, sierra-láhkáj jus lihpit læhkám muorjimin, jali jus lihpit ávddåla VVV:jn barggam. Dahkamus la vájku gåk, riek buorre gærddot sidjij gudi dárba, ja vaddá oahppijda buorre dábdoj gudi bágojt máhtti.

Hiehpá aj buoragit ságastallat makkár muorjjeslája gávnnuji sijáj sijddabájken, ja jus oahppe buoragit soapptsu. Makkár muorjijt lijkkuji? Majt dajs muorjijis dahki majt tjoaggi?

Diehtebihtit dâmu jus gávnnuji muorjjetjoaggem-gilpos? Máhttebihtit ienebu dan birra láhkát dánna: <http://www.utog-plukk.no>

ULME: OAHPE GALGGI

- ságastallat luonndoressursajs ja gáktu bierggit
- dábddát/oahppat muorjjeslájaj nammadusájt
- oahppat *lijkkut*-verbav mij gájbbet illatjivav
- tjálllet gárgadisájt grádaadverbajn

a) Tjoavdos:

- JÁŃÁ
- SARE
- BENASARE
- LÁTTAGA
- GAHPERMUORJE
- TJÁHPPISMUORJE
- JIEREGA

>>>

▶ b)

Oajvvadus tjoavddusijda:

Lijkku gus jånjåda?

Iv lijkku benasarijda.

Mån ijkkuv sarijda buorebu gá láttagijda.

Masi dån lijkku buoremusát?

b. 51: 18. Giedjega

▶ a)

Tjoavdos:

1. gånågisgiedjek (*kongsspir*)
2. gahpergiedjek (*blåkklokke*)
3. jierjjá (*turt*)
4. båsskå (*kvann*)
5. visskisgiedjek (*smørblomst*)
6. vuolpporásse (*marikåpe*)

▶ b)

Tjoavdos:

- alek + násste = aleknásste (snøsøte)*
- gålle + nartte = gállenartte (gulsildre)*
- gihppo + rásse = gihpporásse (skogstorkenebb)*
- gånågis + giedjek = gånågisgiedjek (kongsspir)*
- miehttse + násste = miehttsenásste (skogsfíol)*
- visskis + giedjek = visskisgiedjek (smørblomst)*
- gålle + rásse = gállerasse (bekkeblom)*

ULMME: OAHPPPE GALGGI

- oahppat muhtem giedjegij/ urttasij namájt

Bakkesøte (nuorttasámegiellaj: Gieddecivzza) la urtas majt álmukdálkudimen li adnám jikta vuosstij. Danna li smávva, vielggis jali sáhppis giedjega. Ávddála lij dát sjaddo dábálasj álles rijkan, valla mañemus jagijit la lårko gáhtum muhtem sajijs gånå åvdebut sjattaj. Sivva l dasi gá soaptsu buoremusát kálkkaednamin ja danna gånå ælla dáddim, duola degu stráddujn, kultuvrra guohtomednamijn ja sládjogiettijn majt ælla dáddim. Gávå l Ulisuollus/Uløya, Ráisán. Gietten návssste guoran, gávnnuji vielggis ja sáhppis tjáppa sjatto. Vuoseda dat sjattos gávåv oahppijda, ja gatjáda jus la nágin vuojnnám dav. Dát máhtá liehket buorre álgo boahhte tiebmáj, biebbmo- ja dálkassjatto, jali geldulasj báddå ájádallat ádåájiggásasj kontra «dålusj» ednambargos (gehtja 29. dahkamusáv). Gávå: Edel Monsen

b. 52-53: 19. Biebbmo- ja dálkassjatto

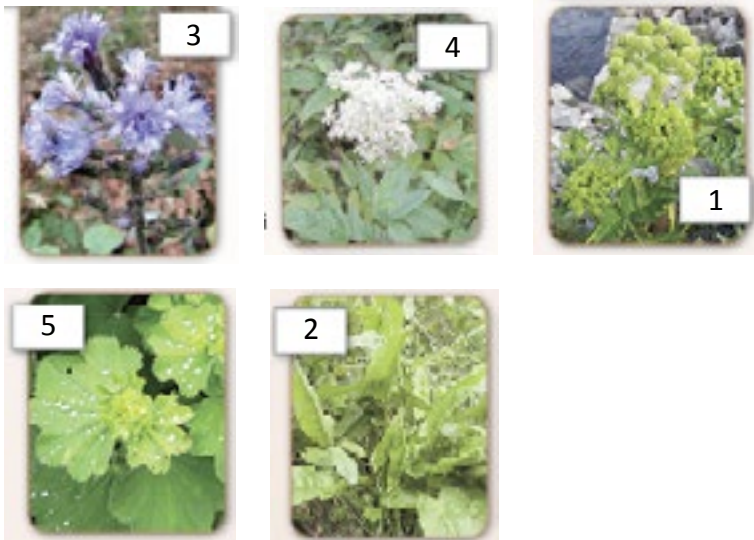
Dán bargon oahpásmuvvi oahppe muhtem árbbedábálasj biebbmo- ja dálkassjattojda. Dahkamusáv ja tevstav máhttá introduserit ságastallamijn, majt oahppe tiemá birra ávdutjis diehti.

► a)

Moattes oahppijs ihkap jáhkki dát tæksta l gássjel, valla dánna l máhttelis dádjadit viek álov sisanos juska e dábdá divna bágojt. Dát la ávkálasj átsádallam gå usjudalá ietjá tevstajt. Oahppe gudi li ávddála barggam *Vákkijn 3* girrijn, ihkap dábdði ja mujtti muhtem diedoijt tevstan.

Tjoavdos:

► b)

Dán dahkamusán oahpásmuvvi oahppe *båsskåj*. Dat sjaddo l læhkám ávkálasj álmukdálkudimen, ja bårårm li aj ruodnu-dahkan.

Oajvvadus tjoavddusijda:

1. Máhttep gávnnat båskåv jáhkågáttijn ja suolggis miehtsijn ja várijn.
2. Álmukdálkkasin bårin ulmutja båskåjt gå lidjin tjåvjivs jali jus lij nievres bårårmiella.
3. Båskåjs máhttep bitjunijt dahkat.

ULME: OAHPE GALGGI

- ságastallat luonndoressursajs ja gáktu bierrgijjn
- læhkåt ja ságastallat fáhkatevsta birra
- oahppat muhtem biebbmo- ja dálkassjattojs
- gávnnat tevstajt ja gávåjt ma aktan hiehi

- gatjålvisájt vásstedit ja gávnnat hiebalgis diedoijt tevstajn

b. 54-55: 20. Sjatto vákken

► a) Tjoavdos:

1	T	J	Á	H	P	P	I	S	M	U	O	R	J	E
		2	S	U	H	P	E							
				3	B	I	E	H	T	S	E			
		4	S	Á	L	L	J	A						
				5	S	O	A	H	K	E				
6	J	I	E	R	J	J	Á							
				7	Á	V	T	T	J	A				
8	V	I	S	S	K	I	S	G	I	E	D	J	E	K
9	G	U	O	S	S	A								
				10	A	L	E	K	N	Á	S	S	T	E

Tjoavdosbáhko: Hublorásse

ULME: OAHPE GALGGI

- láhkát ja dádjadit gárgadisájt
- dábdđát ja adnet sjaddonamájt
- riehta tjállat namájt
- gávnnat diedoijt sjattojs
- ávddánbuktet sjattov nuppijda juohkusin
- guldalít iehtjádij ávddánbuktemijt

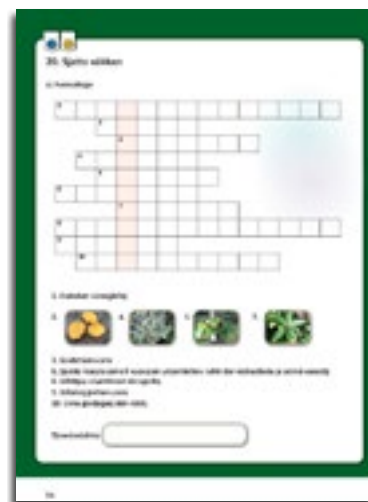

► b) ja c)

Oahppe iesj vállji sjattov, ja tjállá nágin gárgadisáv dan birra. Manjutjissaj subtsasti sjattoj birra nubbe nubbáj.

Oajvvadus gáktu vijdábut barggat tiemájn Sjatto:

- Gehtja ásiht filmas *Naturens glemte skatter*.
- Sij gudi dárbahti hárijidallat ienebu sjattoj namáj, máhtti aktu barggat báhkoahppamkártáj *Muora ja viesstaga, Muorje ja Giedjega vákken*, jali guovtes ja guovtes jali smáv juohkusijn.
- Dánna gávna gáktu barga.
- Tjoakke sjattojt luondon, dæbtjo dajt ja dagá sjaddovuosá-dusáv jali dagá luonndogávájt.
- Lágá girjijt sjattoj birra ja girjev *Gratis mat* (Ellen-Beate Wollen, J. M. Stenersen forlag AS 2014). Girrijn gávnnuji ávkálasj diedo ja geldulasj biebbmobagáduš.
- Oahpásmuvá Artsorakelijn ja gæhttjala dav PC:an jali mobijlan: <https://orakel.artsdatabanken.no/> ja https://www.artsdatabanken.no/Pages/310901/Artsorakelet_i_2021-ver-sjon
- Guossida blággáv: <http://samikraft.no/lagideaddji/>.
- Spela *Miehttselabyrinthav*. Dánna gávna gáktu barga.

b. 56-57: 21. Látte vákken

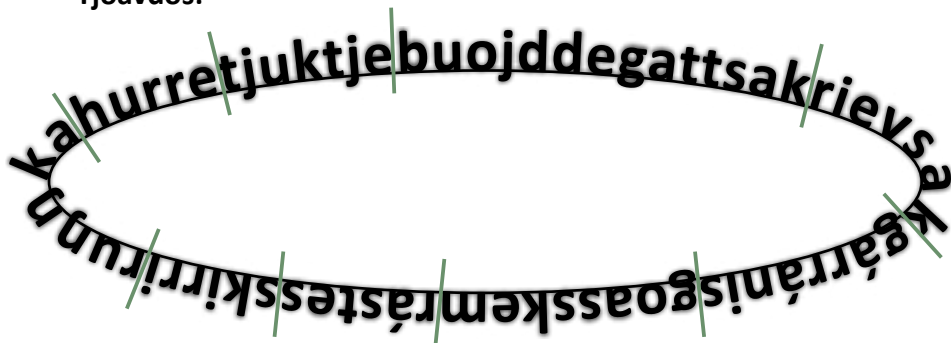
Jus li látte læhkám tiebmán álggoscávlán, sjaddá dát álkkes dahkamus ja buorre gærddot, valla dálla galggi fokuserit bágojt riehta tjállet. Jus oahppe ælla láttij ávddåla barggam, de máhtti låddeplánsjav viehkken.

► a)

Sirkkal la báhkorájddo láttij namáj, valla lip gássjelin dahkam vaj oahppe hæhttuji vehi ájádallat: Bágo ávddålin li tjáledum boasto guovlluj.

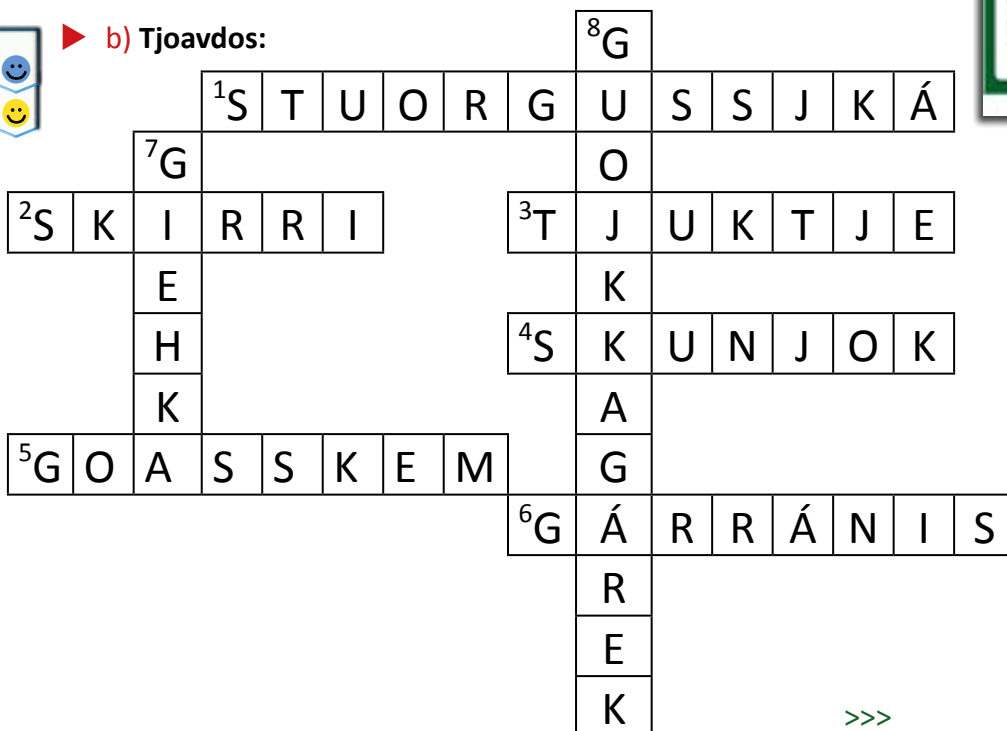
Tjoavdos:

- kjøttmeis - buojddegattsak*
- kråke - gárránis*
- rype - rievsak*
- orrfugl - hurre*
- ravn - runŋka*
- skjære - skirri*
- tiur - tjuktje*
- trost - rástes*
- kongeørn - goasskem*

► b) Tjoavdos:

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat muhtem láttij namájt
- oahppat tjállet namájt riehta avta- ja moattelåhkuj
- låhkåt ja dádjadit fáktágargadisájt
- riehta kasusav válljit
- ságastallat iesjbierrgima ja guoddelis bivdos

Gå li dahkamusájn gærggam, de hiehpá ságastit makkár láttijt li dábálattjat bivddám danna gánná árrobihtit, ja makkár láttijt la loahpe uddni bivddet. Bivddi gus nágin oahppe? De hiehpá ságastit njuolgadusájs majt hæhttuji tjuovvot. Diedo dán birra gávnnuji buojkulvissan dánná: <https://www.miljodirektoratet.no/jakt/>

Láttij namájt hiehpá aj buoragit hárijidallat adnet nominatijvav ja akkusativvav. Dánna máhtti oahppe buktet gatjálvisájt nubbe nubbáj, ja dá bále hæhttuji ietja gávnnot jus galggá nominatijvva jali akkusativvva.

Buojkulvis:

Le gus *goasskem* mijá suohkanin?

Le gus vuoynnám *goasskemav*?

Máhttep gus bivddet ...?

Máhttelis la aj dahkamusájn hárijidallat habitiv/lokativav. Gå oahppe li tjállám moattelåhkohámijt, de la gæhppat dahkat lokativhámijt, ja dajt máhttebihtit adnet gå ságastihpit gáktu látte li. Dánna máhttebihtit gærddot gárotásijt ja bájnojt sæmmi bále:

A: Le gus *skunjogin* visská tjoajvve?

B: Ij la. *Buojddegattsagin* la visská tjoajvve.

Tjuorgas: Jorunn Løkvold

Hábakskunjok la akta dajs skunjoktjerdajs ma li «aktijva» bievjijt. Tjåhkkåj álu muoraggierragin ja várddaj snjierájt ja luobmagijt. Dat ij lále juohkka jage, valla dássju gå la buorre tsiebanjahke. Gávvá: Edel Monsen

b. 58-59: 22. Kulturhistávrrá

Dahkamusájn álgá vaj oahppe oadtju «filosoferit» bajelttjállagis: *Mij la kulturhistávrrá?* Gå gehtjasti «Bison»-gehtjastagájn boahhte bielijn, de ihkap siján li oajvvadásá vásstádusájda, ja aj buojkulvisá gáktu kulturhistávrrá máhttá liehket.

BISON: Bilder – Innledning/Ingress – Sammendrag – Overskrifter – Nøkkelord

Definisjávnná bágos kulturhistávrrá la rievddam ájgij tjadá. Dálla javllap kultuvrrahistávrrá I ulmutjij bæjválasj kultuvra birra ávddála ja dálla. *Store norske leksikon* girjen gávnnap dáv tjielggidusáv:

«Den moderne fagretningen kulturhistorie studerer menneskers handlinger og tanker i fortid og nåtid, og forbindelsen mellom den materielle kulturen og menneskenes fortolkning av virkeligheten. En kulturhistoriker undersøker kulturelle og historiske prosesser som tradisjon, endring, innovasjon og spredning av for eksempel gjenstander, handlinger og fortellinger.»

(sitat fra <https://snl.no/kulturhistorie>)

► a)

a)-dahkamus subtsas aktan gáváj muhtem buojkulvisájt mij la kulturhistávrrá, ja dat la vuodon b) -dahkamussaj. Danna máhttebihitit ságastallat kulturhistávrrás, ja bájkis ma li kulturhistávrrálasj árvvon, ietjat lahkabirás/guovllo vuodon.

ULME: OAHPPPE GALGGI

- oahppat mij la kulturhistávrrá
- oahppat muhtem bágojt ma máhtti subtsastit kulturhistávrrás
- ságastallat kultuvra valjesvuodas sáme guovlojn
- ságastallat kulturhistávrrás ietjasa lahkabirrusin
- usjudallat gáktu ulmutja, birás ja sebrudahka vájkkudi nubbe nuppev

Tjoavdos:

- beitemark – guohtomednam*
- plukke bær – muorjjit*
- gammel boplass – dålusj árudahka*
- gruvedrift – gruvvodoajmma*
- høyspentlinje – garrastrávvemássta*
- jaktgammer – bivddogámá*
- krigshistorie – doarrohistávrrá*
- offerstein – siejdde*
- seter – giesseároj*
- slåttemark – sládjogiedde*
- stier – bálggá*
- tømmerhogst – tjáskájt tjuollat*
- vedhogst – muorajt tjuollat*
- åkrer – áhkkara*

► b)

Muhtem oahppe ihkap dárbahi gárgadisájt buojkulvissan jali gárgadisálgojt viehkken. Dajt la buorre tábluj tjállet.

Buojkulvis:

*Muv suohkanin la ... ja ...
... (bájkkenamma + innesijvva) l/la ...
Mån lav vuojnnám ... (majt) ... (gánnå).*

► c)

Dánna galga bágojt dábddåt. Tsuojgudis: oahppe gejda l gássjel, máhtti adnet viehkken dajt dárogielbágojt ja báhkolistav 126. bielen.

Tjoavdos:

- BMÁGÁ – GÁBMÁ – GAMME
- ÁVVVER – RÁVVE - BRU
- KAESH – SEHKA – GAPAHUK
- HJKVAÁNÁSÁ – JÁHKÁVANÁS – ELVEBÁT
- ESBLÁG – BÁLGES – STI
- PEÁDH – DÁHPE – HYTTE

b. 60-61: Artihkal: Gábmá

Dát la buojkulvissan tjoahkkájbiejadum tæksta gánnå tæksta ja gávå tjielggiji nubbe nuppev. Tæksta ja tjuorggasa vuosedi oajvve-prinsihpajt gábmátsieggimis ja árbbedábálasj gámás. Oahppe gudi li ávddåla barggam *Várijn 3* ja *4* girrij, dábddi tjuorggasav «Gámán» tiemås Lávdagoaden, danen gå árbbedábálattjat la gábmá ja lávdagoahte sisbielen állu muodugattja.

Jus lihpit guossidam ja guoradallam struktuvrajt gámán álggobarggon, de la buorre gærddot dáv tjoahkkájbiejadum tevstav. Oahppe de máhtti galluga barggat tevstajn ja dajna dahkamusájn mij tjuovvu, ja ihkap sijddabarggon. Jus ehpit la gámáv ja gábmátsieggimav adnám tiebmán ávdebut, de viertti-bihtit aktan barggat tiemájn.

Tæksta l introduksjávnnå dahkamussaj mij tjuovvu. *Lågå ienebu*-oasen gávnnuui ienep tevsta gámá birra ja gábmátsieggimis, álkkes tevsta ja tevsta ma li vehi gássjelappo. 24. dahkamussa vuonet oahppijda guokta dajs tevstajs.

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat gáktu árbbedábálasj gámán árrót
- áhpadit bágojt gábmátsieggimis ja gáktu árbbedábálasj gámán árrót
- ságastallat luonndressursajs ja guoddelis adnema birra

b. 62-63: 23. Gámán

Dát dahkamus gullu ávdep biele tækstaj.

▶ a)

Dahkamus ij la mierkkidum visská mádjusijn danen gá la viek álkkes dahkamus, ja dánna l dássju viedtjat vásstádusájt njuolgga tevstas ávdep bielen. Oahppe gudi dábálettjat válljiji «visská» dahkamusájt, máhtti dajna barggat jus sihti, ja ihkap nahki dav tevsta dagi?

Tjoavdos:

Árbbedábálasj gámájt aj gáhttjop lavnnjegahten.

Gámá ábnasa li soage, biesse ja lavnje.

Luojdón li duorga ja duolje.

Mij tjáhkkihíp ja oadep duoljij nanna.

Oademvuossajt biedjap sákkijda.

Gámá guovddelin la árran, ja danna mij dállip.

Gievkanbierrgasa li boassjon.

▶ b)

Dát la vehi gássjelabbo, dánna galggá tjáleduvvat álles gárga-disáj.

Oajvvadus vásstádusájda:

1. *Ulmútja li adnám gámájt árromsadjen ja fieksen.*
2. *Gáktu gámájt tsieggi máhtta rievddat guovlos guovlluj.*
3. *Ábnasa li soage, biesse ja lavnje.*
4. *Oademvuossajt ja bierrgásijt biedjap sággáj.*
5. *Gámá guovddelin la árran.*
6. *Káffagiebmev gatsostip riggasij.*
7. *Boassjon li gievkanbierrgasa nav gá guvse, rujtta, káffa-vuossa ja káffagiebbme.*

▶ c)

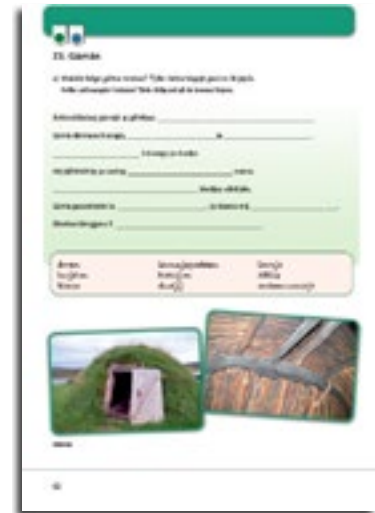
Oahppe máhtti aj adnet tjuorggasijt ávdep bielen, ja vásstádusájt b)-dahkamusás viehkenævvon dánna.

ULME: OAHPE GALGGI

- láhkát ja dádjadit álkkes tevstav gámáadnema birra
- ájádallat ja tjálett bágojt ma gáhtu

- vásstedit tevstaj gatjálvisájt
- subtsastit gámáadnema birra

b. 64: 24. Gámáv tsieggit

Dát dahkamus la hárrjidallam láhkámij, tjávdabágojt tjället ja mujttalit. Dánna l tækstaválljim mij dahká differensierimav danen gå tæksta *Tjuovgga gámán* la álkkes tæksta, madi *De sjattaj gábmá!* la vehi gássjelabbo.

Duodden dán guovte tækstaj ma li nammadum dahkamusán, de la *Lågá ienebu*-oasen guokta ietjá tevsta gáktu gámán árrrot: Dikta *Goade ruohntsa* Paulus Utsijis, ja *Báhtariddje ietjas rijkan*, sádnnes subtsas gå hæhttujin báhtarit Nuortta-Råmsås manjep væráltdoaro.

Dánna gávna liŋkajt tevstajda ja filmajda Skárfvákke kultuvrra-duobddágis: <https://nordligefolk.no/sjosamene/naering-og-naturbruk-2/skardalen-kulturlandskap/>

Næhttabielen gávna duola degu diedojt gámás gási báhtarin majt tsieggijin tjavtja 1944. Manjela li dav divudam, ja dálla l dat oahpes mannomáhkke.

ULME: OAHPE GALGGI

- láhkát subtsasav jali artihkkalav
- tjávdabágojt tjället
- mujttalit tjávdabágoj viehkken

b. 65-69: Artihkal: Mij oahpástuvvap vákkij kulturhistávrráj

Artihkkalin dajn bielijn ma tjuovvu vuosedip muhtem kulturhistávrrálasj bájkijt ja museaj ásadusájt ma li tjanádum vákkijda jnv nuorttan. Gávnnuji moadda dakkár saje sáme guovlojn, valla oadtjum lip sajev nágin ásadussaj

26. dahkamusán galggi oahppe gávnnat makkár kulturhistávrrálasj bájke gávnnuji ietjasa suohkanin/guovlon.

Tevstan ij la duot dát gássjelisvuohta, dánna galggi differensierit, hiebadit tækstatjoahkkev. Oahppe ja áhpadiddje máhtti aktan mierredit man álov guhtik galggá láhkát.

Gæhtjit aj:

- gávváspella gruvvodájmas Ankerlian, ja gulá skillingsvijsov-Blind-Fredriks vijsso: https://www.youtube.com/watch?v=T-5kE_16uZWA
- gávváspella darvvebuolldemis, Reisadalen; <https://www.youtube.com/watch?v=LJMIRhhnwhw>
- filmasj darvvebuolldemis Skoganváren: <https://www.youtube.com/watch?v=zQYZVRNvG0>
- filmasj gå buodoguolliji luosajt Deatnujågån: <https://tv.nrk.no/serie/norge-rundt/FSPO45002090/10-08-1990#t=25m57s> (manjemus oasse prográmmas)

ULME: OAHPE GALGGI

- láhkát ja dádjadit fáhkatevstav
- oahpásmuvvat muhtem mierredum bájkijda kulturhistávrrálasj árvujn sáme guovlojn
- adnet tevstav vuodon ságastallat kulturhistávrrálasj bájkij birra ietjasa suohkanijn/guovlojn
- oahppat duot dát luonndoressursajs
- ájádallat/ságastallat gáktu ulmusj, birás ja sebrudahka vájkkut nubbe nuppev

b. 70-71: 25. Vákkij kulturhistávrrá

Dahkamus gullu tækstaj *Mij oahpástuvvap vákkij kulturhistávrrá* ávdep bielijn. Oahppe válljiji dahkamusájt ma hiephi tevstajda majt li lãhkãm.

Oajvvadus tjoavddusijda:

▶ a)

Kjelvik bãndorsijdda:

1. *Kjelvik bãndorsijdda I Oarje-Fuoldán, E6 rahte guoran.*
2. *Bãndorsijan duodjuhin vædtsagijt, biktasijt ja ietjá dárbbagijt.*
3. *Majt máhttep oahppet bãndorsijdas?*
4. *Siján lidjin slihtura massta oadtjun biergov ja mielkev.*

▶ b)

Miessegiette merrasámij bãndorsijdda:

1. *Miessegiette merrasámij bãndorsijdda I Biertavären Gáivuonan.*
2. *Bãndorsijdav tsieggijin gassko 1800-lãgon.*
3. *Bãndorsijdda gãhtjoduvvá kulturdávverin danen gã ienemus bãndorsijda Nuortta-Romsan buoldeduvvin maŋep værãldoaro*
4. *Tjoahkkeãlãdusán Davvi-Romsan lijdin nuorre, ednama ja miehttse ájnna.*
5. *Bãndorsijdan lij goahte, fiekse, fieksegãbmã, giessefiekse, stãlla, ájte ja lãdo.*
6. *Merrasámij bãndorsijdan lidjin gusã, sãvtsa, gãjtsa ja hæssta dábãlasj slihtura.*
7. *Nissunij oajvvebarggo I biebmojt russtit ja ietjá goahtebarggo, fieksijin ja duodjuhin ja sujttit mánãjt.*
8. *Ivgobatmárnãnijda gãdijn ránojt ja hullobiktasijt.*
9. *Ålmmãj oajvvebarggo lij muorrit, njuovvat, divvot gãdijt ja duodjuhit bierggasijt.*
10. *Idedisbiebbmon bãrrin rávtsav, ja gasskabiejvven álu bãrrin guolev. Bierggo lij sãdnãbiejgasskabiejvve.*

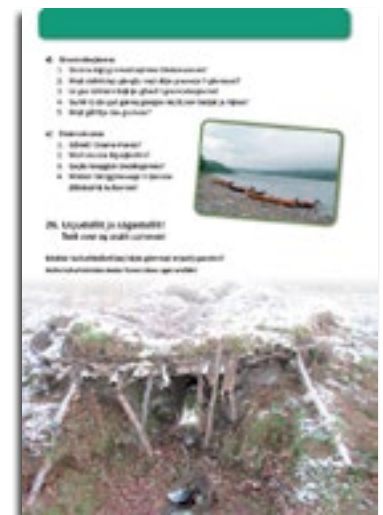
▶ c)

Darvev boalldet:

1. *Darvev boalldin rãkkij sinna.*
2. *Darvev lij dábãlasj ja ájnna vuojdas gãdijda ja adnin álmmukdãlkudimen.*
3. *Darvijn vuojttin girkkajt, vantsajt ja ietjá nævojt ma lidjin muoras dagãdum.*

ULME: OAHPE GALGGI

- viedtjat hiebalgis (relevant) diedojt tevstajs
- suohkannamãjt javllat innesijvvaj

▶ d)

Gruvvodoajmma:

1. Gruvvodoajmma Divtasvuonan álgij 1900 álgo.
2. Giergijs dahkin kvartsav keramihkkaj ja porselednaj majt vuobddin oarjás.
3. Lev/iv la.
4. Sån guhti gávnaj giergev lij sámenæjttso Jenny.
5. Dav gruvvov gáhttju Jennygruva.

▶ e)

Deanu musea:

1. Deanu musea I Deatnogátten Buolbmágin.
2. Musea álgusjbielen li árOlgomuseas leat árbbedábálasj tsiiekkadusá: ájte, álggohivsik, stálla, dimbardáhpe ja bivddodáhpe.
3. Dábev tsiieggijin brihtalaš lorajda gudi báhhtin luossabivdduj.
4. Jáhkásámij kultuvran la luossabivddo, miehtseáladus ja ednambarggo ájnas iesjbiieggimvuohke.

b. 71: 26. Usjudallit ja ságastallit!

Álgadim gatjálvis dán dahkamussaj máhtta buojkulvis: *Le gus miján kulturhistávralesj bátsidisá dáppen mijá guovlon?*

Vijdábut luondulasj dahkamussan máhttebihtit guossidit avtav jali ienep bájkij, tjállet daj birra, ja ávddånbuktet juojddá njálmálatjtat. Gehtja oajvvadusáv dahkamusájda oahppijgirjen 91. ja 94. bielijn.

ULME: OAHPE GALGGI

- ságastallat kulturhistávralesj bájkij birra ietjasa suohkanij/ guovlojin
- ájádallat/ságastallat gáktu ulmusj, birás ja sebrudahka vájkkudi nubbe nuppev

b. 72: Tæksta: Sávtsa

Dát la viek álkkes tæksta mij dahká vuodov boahhte bielijda tjoahkkeáladusáj birra. Báhkolista *Biebbmo sávtsas* ja *Duodje sávtsas* 125. bielen máhtta adnet viehkkenævvon gá la dárbbbo.

Lågá-ienebu-oasen 109-113 bielen li tevsta hulloduojes. Dá hiehpí buoragit duodden láhkát tiebmáj. 119. bielen la duodden subtsas guovte nuora birra gudi galggaba sávtsaj tjoahkkít. Hiehpá aj buoragit dán aktijvuodan.

ULME: OAHPE GALGGI

- láhkát ja dádjadit duov dáv ássje-tevstav
- oahppat vehi sávtsaj birra ma li mijá ájnnasamos slihtura.

b. 73: 27. Sávtsa

Oajvvadus vásstádusájda:

1. Sávtsa bærri ájvijt ja sjattojt, dárajt, berunijt, oabme lájbijt ja jáffosegadusáv
2. Sávttsa guoddá gidájt.
3. Sávtsabiergos máhttep dahkat goasstebiergov, lippatjår-bielev, gájkkebiegov ja márfijt.
4. Máles máhttep basset mállegáhkojt ja márfijt vuossjat.
5. Hullojs máhttep duodjuhit hullobiktasijt, fáhtsajt, gahperav ja hulloguobájt.

Ienep diedoijt gávnnabihtit merrasámij biebbmodábijis dánna:
<https://nordligefolk.no/hjem-2/mat-og-oppskrifter-2/?lang=sa>

ULME: OAHPPE GALGGI

- guoradit ietjasa láhkámdádjadusáv
- máhttet viedtjat hiebalgis fáktájt tevstas ja gatjálvisájt vásstedit
- oahpásmuvvat merrasámij biebbmodábijda

b. 74-75: Tjoahkkeæládusá jahke

Dát la viek álkkes tæksta mij subtsas vehi tjoahkkeæládusá jahkejáládimes dáppe nuorttan. Oahppe gudi ávdutjis binnáv dádjadi båndorbargos ja guollimis, máhtti buoragit juo ávdån ietja láhkát tevstav. Jus dát la ádá diehto ienemusájda, de oajvvadip dij tevstav aktan láhkábihtit.

Danen gå sisadno tevstan dahká vuodov boahhte dahkamusájda, de la buorre jus divna dav dádjadi. Máhttep subtsastit mij barggam ienebu tiemájn nuorreguollim *Vuonajn 4* girjen, madi *Várijn 4* girjen barggap boatsojæládusá jahkejáládimijn. Bivddo I tiebmá mij aj luondulattjat gullu vákkijda/mæhttsáj, ja mij hiehpá buoragijt jahkejáládibmáj tjoahkkeæládusájn. Mij ep la váldám ávvånis majdik manjen bivdos dán gávån, valla máhttebihtit ságastit bivdos, ja dibddet oahppijt duoddit bielijt daj mij didjijda hiehpá.

Báhkolissta *Bargo båndorsijdan* 124. bielen máhtta viehkken.

ULME: OAHPPE GALGGI

- láhkát fáhkatevstav
- oahppat vehi tjoahkkeæládusá jahkejáládimes
- gærddot jábijt
- ságastallat vuodoæládusájs ja luonndressursajs
- ájadallat gáktu ulmusj, birás, giella ja sebrudahka vájkkudi nubbe nuppev

b. 76-78: 28. Ruossabágo

a) - ja b)-dahkamus la båndorsijda bargo birra. Oahppe gudi li snivva barggam tevstajn ávdep bielen, de la ihkap sijá mielas álkkes dahkamusá. Sæmmi aj jus li adnám båndorsijddabargov tiebmán álggokávlån.

ULME: OAHPPE GALGGI

- láhkát ja dádjadit gárgadisájt båndorbargos
- tjállet tjoavdosbágojt riehta
- guoradallat gáktu gárgadisájt dahkat
- válljit riehta kasusav

► a)

Tjoavdos:

			¹ N	J	U	O	V	V	A	T	
			² S	Á	H	K	K	U	T		
³ R	I	J	F	F	O						
⁴ M	Á	R	F	F	I	T					
⁵ P	L	U	O	V	V	I	T				
⁶ H	Æ	S	S	T	A						
	⁷ F	I	E	K	S	I	T				
			⁸ G	Å	J	K	K	Å	D	I	T
			⁹ S	A	R	R	I	T			
¹⁰ D	Á	D	D	I							
¹¹ T	J	U	O	L	L	A	T				
¹² G	U	S	S	A							

Tjoavdosbáhkko: Jáffosegáduš

► b)

Dát dahkamusa vuodon la tæksta 74-75. bielen. Dahkamusan li dássju niellja jábe, ja gáktsa jábe tevstan, dánna de hæhttuji oahppe ietja árvustallat gággu I buoremus biedjat duov dáv dájmvav. Máhttelis la aj njuolaj vuosedit dájmvajt, makkár jáhpáj hiehpá biedjat.

Oajvvadus tjoavddusijda:

Dálvve: fiekse barggo, duodjuhit, játtiv bivddet, oaggot jienan

Gidá: sávtsajt biesskedit, fiekse barggo, mánij tjoagget, berunijt sáddjit, sávtsa guoddi, lippa, duobbmit muhkkojt fievses, dáddit

Giesse: sávtsa manni mæhttsáj, sládjo

Tjaktja: doahpot berunijt, viedtjat sávtsajt miehtses, sávtsajt biesskedit, njuovvat, márfvit, bivddet, fiekse barggo, muorjijt

Jagev birra: oaggot vuossjamguolev

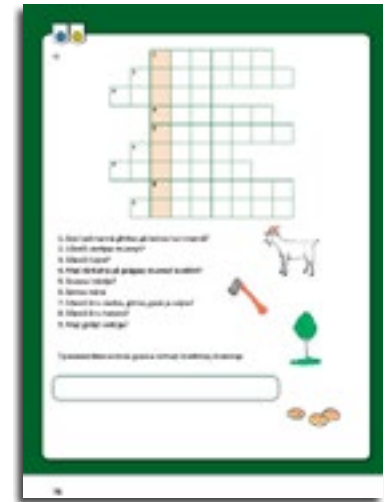
► c)

Oahppijda gudi lijkkuji ruossabágojt, de la dát álkkes «hávssku-
dallam dahkamus», valla jus galggi állit, de hæhttuji dádjadit
kasusijt ja bágojt riekta sájádit. Dánna vierttiji fokuserit.

Tjoavdos:

	¹ G	Á	J	T	S	A	
	² M	I	E	H	T	S	E
³ L	Á	D	O	N			
	⁴ Á	K	S	J	O	V	
	⁵ G	I	E	S	I	J	T
	⁶ L	I	P	P	A		
⁷ F	I	E	V	S	E	N	
	⁸ S	T	Á	L	L	A	N
⁹ B	E	R	U	N	I	J	T

Tjoavdosbáiko: Gidágiese

b. 79: 29. Ságájdahhtet ja ávdđánbuktet

Dát dahkamus la stuorámuš ja lášemuš njálmálasj dahkamus
Vákkijn 4 girjen. Oahppe galggi gárvedit ságájdahhtemav, tjadá-
dit dav, ja vijdábut gárvedit njálmálasj ávdđánbuktemij.
Vájku dát la lássá dahkamus, de lip mierredam vaddet dasi
ruodná, alek ja visská mádjusijt danen gá jáhkkep divna oahppe
rijbadi. Sij gudi ælla jávsádam nav guhkás giellaáhpadimijn, sidjij
la máhttelisvuohta binnedit gatjálvisájt ma gávnnuui «viehke-
báksan». Sij gudi li guhkebu boahám, máhtti ienedit gatjálvisájt
ja bargov vijdedit

Ávdđál gá barggagoahtebihtit dahkamusájn, de la ávkálasj
ságastallat árvustallam gájbbádusájs, makkár dábdomerka li
buorre njálmálasj ávdđánbuktemij. Ájnas gájbbádusá li:

- Guládallam
- Sisadno
- Árník ja layout
- Giella
- Gálldoadno

94. bielen li oajvvadásá ietjá dahkamusájda majt máhtá
njálmálattjat ávdđánbuktet.

ULME: OAHPE GALGGI

- adnet bágojt ja moallánagájt bándorbargos gá gárvedi ja tjadádi ságájdahhtemav bándurijn
- buohtastahhtet árbbedábálasj bándorbargov ádđággásasj bándorbargos
- ájádallat guoddelis ávdđánimes
- guoradallat ja ávdđánbuktet duov dáv tiemáv

b. 80-81: Tæksta: Dijda máno ja bargo birra
30. Mánnodijda

Tevsta vuodon la álmukássko ja árbbediedo, ja tæksta l intro-
 duksjávnná 30. dahkamussaj.

Ávdebut lij máno ájnas bándura barggij, ja tæksta vuonet
 muhtem buojkulvisájt gáktu ulmutja li adnám mánov bagá-
 didden ednam- ja miehtsebargojda. *Vuonajn 4* girjen láhkáp
 gáktu máno vájkkut guollárijt.

Oajvvadus tjoavddusijda dahkamus 30:

- a) *Bargov majt la buoremus dahkat gá la sjaddemánno: tjuollat muorajt, njadtsot biessijt, njuovvat, biesskedit, sáddjit ja doahpot berunijt.*
- b) *Bargo ma li buorre dahkat gá máno l náhkámin: Vuovdev gádodit jus galga sáddjit ednamav, viedtjat duodjeábnnasijt.*

Oajvvadus gáktu vijdábut barggat tiemájn *Båndorsijdda*:

- Barggat báhkooahppamkártáj *Tsiekkadusá båndorsijdan*, *Barggonævo båndorsijdan* ja *Bargo båndorsijdan* aktu, guovtes ja guovtes jali smáv juohkusijn. [Dánna](#) gávna gáktu barga.
- Spellat *Båndorsijdda*-labyrintjav. [Dánna](#) gávna gáktu barga.
- Gehtja filmatjav gáktu márfi: <https://nordligefolk.no/sjosamene/mat-og-oppskrifter-2/syv-sorter/blodpolve/>
- Gæhttjala biebbmohagádusájt sisneluhájs, ja gæhttjit filmatjav mállegáhkojs: <https://nordligefolk.no/sjosamene/mat-og-oppskrifter-2/oppskrifter-med-innmatoppskrifter/>
- Spellat *Båndorsijdda*-labyrintaj. [Dánna](#) gávna gáktu barga.

ULME: OAHPPPE GALGGI

- oahppat ma li dijda
- láhkát ja ságastallat dijda birra
- oahppat máno merkadasájt ulmuttjijda ja bargojda
- vásstedit gatjálvisájt

b. 82: Subtsas: Hubik la muorrimin

Dát la álkkes ja suohtas tevsta ma tæksta mij tiemáhtalattjat hiehpá buoragit tjoahkkeæládusá barggij. Tæksta l ájgedis hubikhistávrrá.

Lågá ienebu-oasen 106. bielen la vehi guhkep tæksta, *Gá hæssta ganugij*, mij aj gávvi muorribargov. Dáv la vehi låsepu láhkát, valla ietján la riek geldulasj.

ULME: OAHPPPE GALGGI

- láhkát subtsasav praktihkalasj bargos

b. 83: Låhkámtevsta ja tjállembargo
31. Låhkát, ságastallat ja subtsastit

Introduksjonstæksta bajemusán tjoahkkáigæssa mañneborggo oasev skávlån, ja introduseri tjállembargov mij la akta dajs mañemus barggodahkamusájs *Vákkijn 4* girjen.

Dahkamusáv 31 galggá åhpadiddje stivrrit ja majna aktan barggabihttit. Dat la aj gárvvidus ietjasa tevstajda majt galggi produserit 32 dahkamusán.

▶ a)

Dánna dahkamus vuoset oahppijda låhkámtevstajt ma tjuovvu. Oahppe ietja válljiji tevstav majna sihti barggat, ja máhtti rádu-dallat åhpadiddjijn.

Skávllåálggo vákken

Ålggoscåvllå vákken

Čáhput-åssje ja kulturhiståvrrå Olmmåivåkken

Tæksta dæssju visská mádjusijn la låssåt danen gå li muhtem gås-sjelijis bágo. Hiehpá buoremusat sámegeilla 2-oahppijda gænna l buorre báhkoboandudahka, ja sámegeilla 1-oahppijda.

▶ b)

Dahkamus hiehpá buoragit gå oahppe li låhkámtevstaj barggam, ja ihkap sijdan låhkåmlækson. Gárgadisålgo ságastimgievlijn máhtti liehket viehkken gå galggi ságastallagoahtet.

▶ c)

Dánna galggá tevsta sisadno guoskat oahppij vásádusájt. Dan låhkáj máhtta tæksta sidjij vaddet vædtsagijt, duola degu bágojt ja moalkedimijt maj máhtti ságastallat ietjasa vásádusájs. Sæmmi bále máhtta tjoahkkáigjiessem-ságastallam sijáv mávtåstuhttet tjålátjit ietjasa ålggoscåvlås (jf. dahkamus 32).

ULME: OAHPE GALGGI

- låhkát ja dádjadit tevsta sisanov
- gærddot juojddá majt la låhkám
- adnet tevstav vuodon ságastallat ietjasa vásádusájs
- oadtjot arvusmahttemav ietjasa tevstajt tjålátjit

Ålggoscåvlås. Gåvvå: Edel Monsen

b. 84-85: Gávvarreportássja: Skávlláálgo vákken

Dát la álkkes tæksta majt divna vierttiji máhttet viehke dagi. viehka álov dagi. Sjánŋar gávvarreportássja I bajelttjállagis, álga-dimdidios/ingress, (brødtekst), gávvájs ja gávvarvstajs. Ulmme sjánŋarijn la ávdđánbuktet dájmajt ja vásádusájt, ja oadtjot láhkkijt dábđátjit sij li danna maŋen.

Oahppe máhtti skávlán tevstajn barggat, ja aj ienebut hárrjiddal-lat dav sijdan láhkát. Mij oajvvadip dát tæksta I minstar ietjasa reportássjaj (gehtja aj dahkamusáv 32).

Oahppe máhtti barggat aktu, guovtes ja guovtes jali smáv juohkusijn. Máhtti aj avtav reportássjav aktan tjállet gánná divnajn la ávdđásvástádus guhtik tiemás.

ULME: OAHPE GALGGI

- ávdđánahttet ietjasa láhkám-tjehpudagáv ja láhkámđájdjadusáv
- oahpásmuvvat sjánŋarijn gávvarreportássja
- vuojnnet buojkulvisájt gáktu álkkes fáhkatevstajt máhttá dahkat tevstaj ja gáváj viehken
- oadtjot inspirasjávnaš ja «minsstarav» gá ietja galggi tjállet sáemmi tevstajt

b. 86-87: Tiebmáartihkal: Álggokávllá vákken

Dán tevstan la gásslisvuodagráda gasskamærráj/middels vanskelighetsgrad. sjánŋara milta lip válljim gáhttjot dav tiebmá-artihkkalin, artihkal mij ij la nav objektiv gá fáhkaartihkal. Tiebmáartihkal la ienep persávnálasj, ja vuodon li tjálle vuojno ja átsádallama.

Oahppe máhtti skávlán tevstajn barggat, ja aj ienebut hárrjiddal-lat dav sijdan láhkát. Tevstav máhttá vijdábut adnet inspira-sjávnaš ja minsstarin oahppijda gudi ietja sihti tjállet ássje-lágásj tevstajt ietjasa átsádallamijs

ULME: OAHPE GALGGI

- ávdđánahttet ietjasa láhkám-tjehpudagáv ja láhkámđájdjadusáv
- oahpásmuvvat sjánŋarijn gávvarreportássja
- vuojnnet buojkulvisájt gáktu álkkes fáhkatevstav máhtti dahkat tevstaj ja gáváj baktu
- oadtjot inspirasjávnaš ja «minsstarav» majt máhtti adnet gá ietja galggi tjállet sáemmilágásj tevstajt

b. 88-90: Artihkal: Čáhput-ássje ja kulturhistávrrá Olmmáivákken

Dát la fáhkaartihkal mij subtsas dábálasj kulturhistávrrá, Svartskog-ássje duogátjav Olmmáivákken, ja báhtusijt. Oanegis diehto ássje birra gávnuš mij gullu 2. dahkamusáv. Tevstan li muhtem gásslis bágo, dajnas hiehpá buoremusát sámegeiella 2-oahppijda gejn la buorre báhkoboandudahka, ja sámegeiella 1-oahppijda.

Oahppe gudi dáv tevstav válljiji láhkát, máhtti dajna skávlán barggat, ja máhtti aj sijdan láhkát dav. Tevstav aj máhttá inspira-sjávnaš ja minsstarin oahppijda gudi ietja sihti fáhkatevstav tjállet. Tjállemdahkamus la 91. bielen.

ULME: OAHPE GALGGI

- ávdđánahttet ietjasa láhkám-tjehpudagáv ja láhkámđájdjadusáv
- buojkulvisájt gæhttjat gáktu máhtti tjállet ássjelágásj tevstav (fáhkaartihkal) bájkálasj histávrrá ja kulturmáhtudahka vuodon
- oadtjot máhtudagáv Čáhput-ássjes ja dábálasj kulturhistávrrá

b. 91: 32. Tjállembarggo

Válljim lip tjállet dav stuorámus tjállemdahkamusáv állu maŋŋu-tjissaj girjen, ja oassen maŋŋebargos. Dát boahhtá ávkken gá oahppe li barggam duojna dájna dahkamusájn ávdás álggi tjállembargujn. Dahkamusájn li «tjoahkkim» bágojt ja moallánagájt majt dálla máhtti adnet gá tevstajt produseriji.

Oahppe vierttiji PC:jn tjállet jus galggi jasskat barggat sáme autokorrektuvrajn ja digitála báhkolistaj, duola degu <https://julev.no/>.

Jus oahppe sihti aktan barggat gá tevstajt dahki, de hiehpá digitála samskrivningsverktøy/vædtsagijt adnet, duola degu OneNote jali Word Office 365. Dánna máhtti moattes barggat sæmmi dokumentajn, ja e dárbahta divvot/redigerit ja tevstav aktij «goarrot» maŋŋela.

Tæksta viertti «almoduvvat» duola degu siejŋneavijssan, ja gatsoduvvat dakkár sadjáj gánná juohkkahasj vuojnna. Jus skávlán la aktisasj digitálalasj plattfoarmma, máhtti dá aj almoduvvat digitálalattjat. Mujte loabev æjgádijs oadtjot jus galgga-bihtit almodit gávájt oahppijs. Dát ij guoska skávláj, valla buorre njuolgasus la jus oahppe gatjádi loabev ávdđál gá iehtjádijs gávájt almodi. Dánna lip fágajgasskasasj tiemáj baktu, *guoddelis ávdđánibme* ja *demokratija ja guojmmeviesátvuohta*. Gá ságasti etihkas, rievtesvuodajs ja persávnásuodjalimes mij gullu gávájda, de oahppe oahppi etihkalattjat ja diedulattjat.

Jus astos lamineri jali bieja kontaktpahppárav siejŋneavijssaj badjel ja ietján ma galggi gatsoduvvat, de bissu viek buoragit. Ja moattes máhtti ávvudallat guhkes ájgev. Dav bargov máhtti maŋŋela vuosedit duon dán ásadusán majt skávláj tjadát.

Oahppe gudi vájvástuvvi sámegielav tjállet, máhtta mávtástuhtet Book Creator appajn. Dav máhtá adnet næhttabrehtan ja PC:n. lenni gá dahkat siejŋneavijssav, máhtti dahkat digitála girjev ietjasa álggoskávlás. lenep diedo gávnnuji dánna: <https://www.statped.no/laringsressurser/teknologitema/book-creator---temaside/pedagogisk-bruk-av-appen/>

ULME: OAHPE GALGGI

- dahkat tevstav ietjasa átsádalla-mij jali vásádusáj vuodon
- adnet bágojt ja moallánagájt majt li oahppam gá li barggam *Vákkijn 4* girjen gá ietjasa tevstajt dahki
- adnet duov dáv viehkenævov ietjasa tjállembargon
- adnet vuodulasj grammatihkav ja duollatjállemnjuolgasusájt
- ságastallat rievtesvuodajs ja persávnásuodjalimes gá gávájt almodi
- oahppat etalattjat ja diedulattjat liehet

b. 92: Duot dát

Duot dát-oasen gávnnuji duoddedahkamusá sidjij gudi jáhtelit barggi. Máhttelis la adnet dahkamusájt gærddádussan, tjoahkkáj-gessusin jali árvustallam lãhpan gã barggi Vákkijn 4 girjijn.

b. 92-93: 33. Njálmásaj hárijidallama

▶ a)

Dán dahkamusán galggi oahppe tjället muhtem gatjálvisájt gárvedittjat ságastallamij jali ságájdahthemij ietjá oahppe-guojmijn. Gatjálvisbágo 14. bielen li ávkálasj viehkkenævo, valla oahppe aj máhtti gatjálvisájt dahkat bágujn gus. Sij gudi ælla ájn oahppam gãktu gatjálvisájt galggi dahkat gus bágujn, vierttiji oahpásmuvvat dasi, ja aj gãktu galggi vásstedit «ja» ja «nei».

Sæmmi bãttã gã oahppe gatjálvisájt dahki, de vierttiji ájádallat majt li álggoscãvlãn barggam. Dat giehpet gã galggi barggat b)-dahkamusájn, majna ietja galggi vásstedit oahppeguojmij gatjálvisáv.

▶ b)

Dát barggo nággi oahppiijt njálmásaj dãjmajda. Ságastimgievle vuosedi gatjálvisá máhtti buktet ságastallamav guovte oahppe gaskan. Vuostak gatját A, ja B vásstet. B vas gatját A:s. De la A vuorro vásstedit, ávddãl vas A máhttã ádã gatjálvisáv B:aj buktet.

Gávnnuji aj gãlmmã sehta gárves ságastallamkãrtãj majna máhtã ságastallagoahetet álggoscãvlã birra, jali hárijidallat ienebu gatjálvisájt buktet ja vásstedit. Sehtan A li gatjálvisá ma gãjbbedi oahppe li læhkãm álggoscãvlãn (ja sierraláhkãj idjadam). Sehta B ja C li ienebu dábálattja ja sisadno l luonndo ja dãjma majt máhttep álggon dahkat.

▶ c)

Dát drámadahkamus hiehpã aj buoragit njálmásaj dahkamus-san avtan vuoron stasjãvnnãáhpadásã.

ULME: OAHPE GALGGI

- hárijidallat gatjálvisbágojt ja gatjálvisstruktuvrajt gus bágujn
- dádjadit ja vásstedit gatjálvisájt
- ájádallat ietjasa átsádallamij ja vásádusájt
- improviserit ja drámátiserit

b. 93: 34. Makkár báhko ij hieba?

Dát la gærddádimdahkamus gánná li bágo duot dát kategorijas, duola degu slihtura, luonndonammadusá, muora ja låtte. Jus galggi nahkat dahkamusáv tjoavddet, de hæhttuji oahppe dábddát bágojt.

Tjoavdos:

gussa – sávttsa – gájttsa – **oarre**

(I ájnna judos mij ij la slidor)

jáhká – **jávrrre** – jågås – ædno

(I loadtje (stilleflytende), madi då nuppe gálggi)

návddde– albas – **njoammel** – jiervva

(I ájnna judos mij ij la urudis)

soahke – skáhpe – liejbbe – **guossa**

(I ájnna muorra mij ij la lasstamuorra)

muorra – ságge – boassjo – luojddo

(I ájnna báhko mij ij la sadje låvdagoaden)

buojda – biernna – riebij – **snjierrá**

(I tsieban, madi då nuppe li urudisá)

riebij – goasskem – hurre – tjuktje

(I judos ja då nuppe li låtte)

lissjá – rijffo – **láttak**– hássso

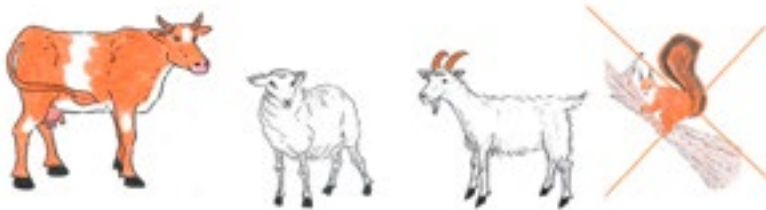
(I muorjje, madi då nuppe li båndorsijda vædtsaga)

båsská – gieganjuolla – **biehtse** – vuolpporásse

(I goahtsemuorra, madi då nuppe li sjatto/urttasa)

lavnnje – **skiedjá** – ådnåris – biesse

(I tsiekkadus, madi då nuppe li ábnnsa gábmáj)

ULME: OAHPE GALGGI

- dábddát ja dádjadit bágoj sisanov
- ájádallat ja gávnnat makkár báhko ij hieba

Tjuorggasa: Jorunn Løkvold

b. 94: 35. Ávddånbuktem

Dánna vaddep oajvvadásjnt njálmálasj dahkamusájda ma máhtti liehket oassen njálmálasj árvustallamis gá lihpit állim *Vákkijn 4* girjijn. Máhttebihtit válljit a) jali b) dahkamusáv, jali máhttebihtit dahkat goappátjijt.

Ávddånbuktet ietjas bargov juohkusin máhttá liehket buorre álggo. Oahppe de máhttá ietjas tevsta birra giehttot, jali låhkát dav dájda nuppijda juohkusin. Sæmme báttá oadtju då ietjáda hárrjidallat gulldalit. Mañjela máhtti oadtjot mujttalit/ tjoahkkájgiesset muhtem oajvvetjuokkajt dassta majt ávddånbuktin. Dánna I de máhttelis duojna dájna njálmálasj dájmajn.

ULME: OAHPE GALGGI

- hárrjidallat ávddånbuktet/ vuosedit ietjasa bargov ietjádijda
- gulldalit majt oahppeguojme subtsasti
- mujttalit dav majt li gullam

>>>

Manjenagi máhtti oahppe aj ávdđánbuktet nuppijda skávlán. Dála li muhtem oajvvadásá:

- Gáhttojot muhtem nuorap oahppij, æjgádjijt jali áhkojt ja ádjájt gehtjatjit siejnneavijsav, ja giehttot sisanos.
- Låhkåt muhtem tevstajt ásadusájn majt skávlå tjadát (buojkulvissan æjgáttjåhkanime, skávlåhiejttema, rabás biejeve, Grunnskolenens uke, Sámij álmmukbiejeve ja 17. mai).
- Siejnneavijsav dahkat PowerPoint-ávdđánbuktemij, ja vuosedit dav iehtjádijda skávlán, jali ásadusájn majt skávlå tjadát.
- Ávdđánbuktet digitálalasj girjev majt oahppe li dahkam Book Creatorijn.

letjá oajvvadás la ávdđánbuktet, duola degu tevstajt ja gávåjt ietjasa ålggaskávlås, ráddnakklassájda/juohkusijda ietjá skávlån Skype, Teams, Zoom jali ietjá digitála tjåhkanimlanjå baktu. «Sladding» muodojs máhttá aj alternatijvva jus galga anonymiserit oahppij.

b. 95: 36. Aktisasj loahppaságastallam

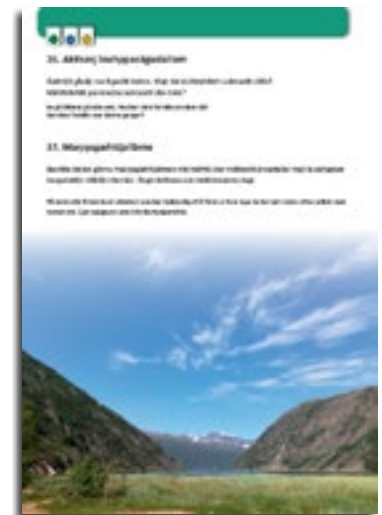
Ane ålggogåvåjt gudát bielen vuodon ságastallamij. «ålkkes» variånnta dahkamusás la oahppe galggi subtsastit juojddá gávåjs, ja variånnta mij la gássjelabbo galga drámatiserit juojddá gávåjs. Oahppe máhtti vuostak barggat guovtes ja guovtes, ja loahpe I fantaserit ja degu gávå sisi suogjat.

Gå lip aktan tjoahkkåjgæssám, de lip ålu vásedam gå buohta-stahttå *Vákkijn 4* ålgojn, de li ávdđånám: Oahppe dålla giehep-but ságasti, sijån la stuoråp båkoboannudahka ja sijån la ienebu subtsastit. Ájnas la tjalmostahttet dáv ávdđånahthemav, danen gå ávdđånibme I åjnas arvusmahttemfaktåvrrå vijdåbut barggat gielajn.

Máhttelis la aj dahkamusáv gå årvustallamságastallamin. Áhpa-diddje máhttå ságastallamav tjadådit åjnegis oahppij jali smáv juohkusijn. Dáv máhttå buojkulvissan tjadådit stasjåvnnååhpa-dimen.

ULME: OAHPE GALGGI

- subtsastit, ságastallat jali drámatiserit
- åjådallat ietjasa gielalasj ávdđå-nimes

b. 95-97: 37. Manjegæhttjalibme

Ávdđål gå manjegæhttjalibme tjadåduvvå, da la åjnas javllat dåt ij la gilpos oahppij gaskan, valla máhttelisvuohtha juohkkahattjaj gávnaðit man ålov sij li oahppam madi li barggam *Vákkijn 4* girrijn.

ULME: OAHPE GALGGI

- åjådallat ietjasa oahppama birra
- gæhttjaladdat ietjasa båkoboannudagáv

Manjegæhttalibme tjadáduvvá náv: oahppe vuostak muhtem minuhta ánegattjat gæhttjali mujttet sámegiellágojt ja moallánagájt majt sij li oahppam. Gå oahppijn ælla desti ienep bágo, ja javlli sij e máhte ienebu, de viertti áhpadiddje sijáv viehkedit mujttet, ja javllat nágin bágov dárogiellaj duon dán kategoriijan. Garve kategoriijajt ja bágojt maj ehpit la barggam.

Mujtá gus

- majt gáhttjop muhtemav dájs muorajs sámegiellaj: *gran (guossa), furu (biehtse), bjørk (soahke), selje (sállja), older (liejbbe), osp (suhpe), rogn (skáhpe), hegg (ávttja)*
- majt gáhttjop muhtemav dájs láttijs ja juhtusijs sámegiellaj: *rype (rievsak), kjøttmeis (buojddegattsak), kråke (gárránis), ravn (runjka), gjøk (giehka), ørn (goasskem), fossekall (guojkkagárek), trost (rástes), skjære (skirri), ugle (skunjok), rev (riebij), hare (njoammel), elg (sarvva), mus (snjierrá)*
- majt gáhttjop muhtemav dájs giedjegijs sámegiellaj: *blåkklokke (gahpergiedjek), smørblomst (visskisgiedjek), løvetann (hublorásse), geitrams (gieganjuolla), marikåpe (vuolpporásse)*
- majt gáhttjop muhtemav dájs muorjijs sámegiellaj: *blåbær (sare), skrubbær/grisebær (svijnemuorje), krøkebær (tjáhppismuorje), jordbær (gieddemuorje), blokkebær (bensare), rips (jierega), tyttebær (jånå), molter (láttaga), einbær (gaskasmuorje), rypebær (rievsakmuorje), rognebær (skáhpemuorje), bringebær (gahpermuorje)*
- majt gáhttjop muhtem luonndonammadusájt sámegiellaj: *elv (jåhkå), bekk (jågås), foss (gårttje), kulp (jårmm), skog (miehttse), eng (giedde), dal (vágge), utmark (miehttse), åker (áhkár), dyp trang dal (riehppe), vannkilde (ája), stilleflytende elv/bekk (vielmes), stor utvidelse av elv, bratt li med gress/bregner (rijdda)*
- muhtem bágojt sámegiellaj ma subtsasti kulturhistávrås: *gård (båndorsijdda), fjøs (fiekse), bolighus (goahte), stall (stállá), slåttonn (sládjo), seter (giesseåroj), høyspentlinje (garrastrávvemássta), sti (bálges), jaktgamme (bivddogábmá), vannkraft (tjáhtjefábmo), beitemark (guohtomednam), bru (rávve)*
- muhtem vákkijt sámegiellaj, jali sámé bájkkenamájt vákkijn: Dánna I buoremus jus áhpadiddje nammat muhtem namájt oahppij guovlojs.
- muhtem bágojt ma gulluji gábmáj/lávdagohtáj: *bålplass (árran), sitte- og soveplass (luojddo), «kjøkken» (boassjo), kjetting (rigge), røykhull (riehtpenrájgge), dør (uvsuk/uksa), skillestokker (biervvega)*

Oahppe vierttiji gæhttjalit tjállet bágojt riehta, valla jus juorruli, de galggi tjállet dajt nav gáktu jáhkki tjáleduvvi.

Manjegæhttalimev máhtta víjdedit náv: oahppe galggi adnet dajt bágojt majt li tjállám, duola degu gá li ságastallamin oahppeguojmijn jali áhpadiddjijn. Dan láhkáj vierttiji adnet bágojt majt li oahppam gá guládalli.

Oahppe gudi li njálmálattjat ávddágæhttalimev tjadádam, vierttiji aj oadtjot máhttelisvuodav tjadádit manjegæhttalimev njálmálattjat. Manjela gá li tjadádum manjegæhttalimev, de la ájnas oahppe buohtastahtta ietjas bántusav ávddágæhttalimijn. Dánna de ienemusá oahppijs oadtju positivva vásáðusájt massta dábdði sij rijbadi ja duodastusáv sij li juojddá oahppam. Oahppe gudi e nav ávddána, máhtti usjudallat manen: Gáktu l ietjasa barggoratjástibme ávddánam? Le gus vissjalit barggam dahkamusáj, jali barggalasstám vaj ruvva gærggi?

Árvustallam

Manjegæhttalibme ij subtsasta oahppij giellatjehpudagás, valla huoman la álkkes vuohke gáktu mihttit báhkómáhtudak ávddánimev. Jus dat tjadáduvva fáhkáságastallamin, de máhtta liehket ájnas oasse gá oahppijt árvustalá. Duodden li oahppe tjadádam duov dáv tjálasj ja njálmálasj dahkamusáv madi li barggam *Vákkijn 4* girjijn. Da li aj oasse árvustallamvuodos.

Miján la adjáj buorre átsáðallama gá tjadádip **digitála manjegæhttalimij**t gæhttalimræjdoj baktu oahppamvuogáðagán Skooler (ietjá oahppamvuogáðagájñ li aj sæmme máhttelisvuoda). Áhpadiddje iesj hæhttu dahkat digitála dahkamusájt, valla akta dahkamus mij la dagáðum, máhtta álkkesláhkáj redigerit ja vas áðásis adnet. Gæhttalimræjdon li máhttelisvuoda dahkat duov dáv dahkamustjerdajt ma oahppijda vuosedi máhtudagáv moatteláhkáj, duola degu láhkámðáðjadus, gullðalimðáðjadus, báhkómáhtudahka ja tjállemtjehpudahka.

Gærdðáðimdahkamus

[12. tjuovvusin](#) la vehi suohtas gærdðáðimdahkamus. Hiehpá buoremusát álggodahkamussan skávllásaljon tjáppa gidábiejve. Mij lijkkup tjadádit dáv dahkamusáv majt gáhttjop dárogiellaj «**stjerneorientering**» gánná oahppe aktan barggi guovtes ja guovtes jali gálmás ja gálmás. Jus i dábdá vuogev, de máhtá láhkát tjielggidusáv *Násstebálges/Luonndobálges* áhpadiddjibagáðusán *Várijñ 4* (5. kapihtal).

[12. tjuovvusin](#) li dahkamuskártá, «sadjekártá» (kártá ma tjielgigi gánná dahkamus la), oajvvadus tjielggidusájða ja vásstáðusárkkaj. Hæhttu iesj hiebadit tjielggidusájt sadjekártájñ vaj hiephi dan sadjáj gánná galggabit dahkamusáv tjadádit. Mujte aj dahkamusnummarav tjállet sadjekártájñ duohkáj, danen la álkke oahppijda dahkamusájt válljit gá li «bása» baktu. Dahkamus-kártájt galga gatsostit/biedjat mierredum sajjida ávddál gá tijnma álggá.

Juohkka avta dahkamusán (aktse dahkamusá) li niellja vásstádusalternatijva. Oahppe galggi «tjoahkkit» bágojt ma li riehta vásstádusáj duogen. Gå divna dahkamusájt tjoavddi, de li aktse bágo ma dahki gárgadisáv.

Oahppe máhtti dahkamusáj barggat gáktu ietja sihti, valla dajt bágojt majt galggi tjoahkkit vierttiji tjället riehta dahkamusnum-mara duohkáj vásstádusárkkaj. Jus dahkamusá tjoavdeduvvi riehta, de sjaddá dát **tjoavdosgárgadis: Jus boadá vággáj idet, de besa gámán árrot ja muorijit.**

b. 98: Lågå ienebu!

Lågå ienebu-oasen li válljidum tevsta duon dán sjánŋarin. Dá li duodde lågudisá sidjij gudi jáhtelit barggi, jali dárbahe ienep hásstalusájt ienni gå tevsta oajvveoasen. Miján li ienemusát tevsta ma li mierkkidum alek ja visská, valla aj muhtem ruodná. [5. tjuovvusin](#) gávnnuui dahkamusá tevstajda.

ULME: OAHPPE GALGGI

- låhkát ja dádjadit tevstajt duot dát sjánŋaris ja duot dát guovlos
- ságastallat háme ja sisano birra
- oahppat ienebu luondos ja kultuvras ma gulluui vákkijda
- adnet tevstajt vuodon njálmálasj ja tjálasj guládallamijda

b. 98: Subtsas: Eva tjiegaduvvam máná

Dát tæksta l jáhtto/myte mij tjielggi gáktu ja manen gadniha sjaddin. Gávnnu duon dán variánntan, valla oajvve sisadno l sæmme. Jáhtto l árbbedábálatjt subtsas áskulasj sisanujn, valla maŋenagi l aj sjaddam *histávrrá mij ij la sádnes, illusjávnná jali gællása.*

[5. tjuovvusin](#) gávnnuui gatjálvisá tækstaj. Dájt máhtá adnet vuodon ságastallamin, jali tjálasj bargon. Duodden li aj nágin dahkamusá *goahtet*-giettijn.

ULME: OAHPPE GALGGI

- oahppe galggi oahppat mij la jáhtto
- låhkát ja ságastallat jáhto birra
- hárrjidallat gárgadisájt járggálit
- hárrjidallat dábbdát ja adnet inkoatijva værbbagietjev

b. 99: Subtsas: Ganijtjáhká

Dát subtsas la bávva mij tjielggi bájkkenamáv. Tæksta hiehpá buoragit vuodon stasjávnnáåhpadibmáj (gehtja [tjuovvusav 1](#)) jali duodde låhkåmus tiebmåoassáj *Bájkkenamá.*

Dahkamusá ([tjuovos 5](#)) li duola degu sjánŋarij, báhkomahtu-dagáj ja mujttalime birra.

Vuolemusán dán bielen vuosedip gáktu bájkkenamma l álu aktij biejadum *mierredimoases* (bestemmelsesledd) ja *vuodoases* (grunnledd). Gehtja vil ienep tjielggidusáv 37. bielen.

ULME: OAHPPE GALGGI

- låhkát ja ságastallat gadnihij ja ietjá ilmenieraj birra
- ságastallat duot dát vuoges gáktu væráldav dádjadit
- ságastallat gáktu bájkkenamáj sjaddi ja muhtem bájkkenamáj vuodov
- hárrjidallat mujttalit

b. 100-101: Álmmuklávlla: Niejdagusj tjieroj suollun

Dát la dålusj sáme álmmuklávlla mij la Divtasvuonan bissum njálmálatjtat buolvas buolvvaj. Degu ietjá álmmukdiktimijn, de gávnnu dát sæmmi tæksta ietjá sajijn, valla bájkálasj variasjávnnáj. Skárfvákken, Gáivuona suohkanin la sæmmi lávlla bissum buolvas buolvvaj. Girjen *Áibmolaččat bohtet* (Buljo, Inger Eline Eira, Davvi Girji 2003) gávnnu akta variasjávnná mij ietjáláhkáj hæjttá.

Dahkamusá (gehtja [tjuovvusav 5](#)) li gatjálvisá sisanos, ja grammatihkkadahkamusáj substantijva- ja værbbasájdimij.

ULME: OAHPE GALGGI

- lãhkãt ja sãgastallat sisanos dãlusj álmmukvijsjo
- buohtastãhttet sisanov sãemmilãgãsj vijsjoj ietjasa sijddasuohkanijs gis gãvnnuji
- hãrjjiddallat sãjãdit verbãjt ja substantijvajt

b. 102: Lávlla: Gussavuordde

Dát la riek hãvsskes dikta/lãvlla mij hiehpã tiebmãj vãgge ja ednambarggo. Oahppij mielas li ihkap moadda gãssjelis bãgo, danen lip bãhkolistav viek állo bãgoj. Dahkamusãjn (gehtja [tjuovvusav 5](#)) galggi oahppe ájãdallat hãmev ja sisanov, ja duoden aj bivddet luonndonammadusãjt.

ULME: OAHPE GALGGI

- lãhkãt lyrihkãjt
- ájãdallat hãmev ja sisanov
- dãbdddãt ja oahppat ádã luonndonammadusãjt

b. 103: Subtsas: Tjuovgga gãmán

Dãn tevsta vuodon la ájgedis hubiksubtsas, valla lip vãlldãm manen gãbmã bãgojt ja moallãnagãjt. Dát la akta tæksta guovtet tevstas masi vuoset 24. dahkamusãn, valla lip aj manen vãlldãm dahkamusãv tækstaj [tjuovvusin 5](#). Danna gávnnu Riekta vaj boasstot-dahkamus majna oahppe mãhtti aktu barggat tjãlãlãttjat nav gãktu tjuodtju dahkamusãrkan. Mãhttebihtit aj dajna aktan barggat njálmãlasj quiz:an.

ULME: OAHPE GALGGI

- lãhkãt subtsasav
- dãbdddãt gãbmãtsieggim bãgojt ja moallãnagãjt
- lãhkãt ja dãlkkut tjuottjodusãjt

Riekta iall boasstot?

		RIEKTA	BOASSTOT
1	Hubiga galggin gãmáv tsieggat jávrregãddãj.		X
2	Álgos áhtsin ádnãrisãjt, uksa- ja boassjotsakkijt miehtsen.	X	
3	Gã lidjin lidjin álles vahkov barggam, de lidjin gãrggam goadãlvisãv tsieggit.		X
4	Sij viedtjin biessijt ja lavnjijt iehkedijt gã lij sjevnjudij.		X
5	Sij vajãlduhttin uvsav dahkat.		X
6	Sij vajãlduhttin árranav dahkat.		X
7	Gã divna lidjin sisi bohtãm, de lij sjevnjudij gãmán.	X	
8	Sij rãjgev dahkin sãjnnãj vaj biejevve suodnjara galggin bessat sisi.		X
9	Sij mannin álgus duostutjit biejevvesuodnjarijt vuossaj.	X	
10	Gã rabãstin vuossav, de tjuovgudij gãbmã.		X
11	Gã rahpin vuossav, de ittij mige dãhpãduvvam.	X	
12	Manjutjissaj tjuohppin ierit divna dãhkãgijt gãmãs.	X	

Jus sihtabihtit dahkamusáv njálmálettjat barggat, de juoge oahppijt juohkusijda (guovtes-gálmás juohkka juohkusin), ja vásstedi dahkamustevsta dagá. Juohkka juogos oadtju riekta/boasstot kártájt (dánna gávnnuji), ja áhpadiddje láhká avtav tjuottjodusáv ájgen. Oahppe mierkkiji riekta vásstádusájt bivtastsibrunij, juogu riekta jali boasstot. Dánna vierttiji gulldalit áhpadiddjev, valla aj aktisattjat barggat tjoavddusav gávnatjit. Mañjutjissaj galgga-bihtit tjoahkkájgiesset aktan ja láhkát tjuorgajt.

b. 104-105: Artihkal: De sjattaj gábmá!

Dát artihkal subtsas gáktu árbbedábálasj gábmá tsieggiduváj Gorženjárgan/Fosseneset Olmmáivákken. Dánna oadtju oahppe adnet divna dajt bágojt majt li oahppam gábmátsieggimis ja gáktu gámán árrot. Dát la akta tæksta guovtes tevstas masi vuoset 24. dahkamusán, valla lip aj válldám mañen dahkamusáv tækstaj tjuovvusin 5. Dan dahkamusán galggi biedjat aktij riekta gárgadisfragmentajt, ja gárgadisájt járggálit.

Tjoavdos dahkamus 1:

Muhtem ulmutja Olmmáivákken árru gámán nuppát væráltdoaro rádjáj.

Ulmotja aj árrun gámájn gá báhhtin ruopptot doaro mañjela.

Gorženjárgan Olmmáivákken la árbbedábálasj gábmá.

Divna ábnnasijt gábmátsieggimij gávnnap luondon.

Gábmáj dárbañip niellja ádnárisá.

Ádnárisá guoddi álles rikkev

Rikkev gábtjtjáp biessij ja lavnjij.

Áksjo l ájnnasamos vædtsak gábmátsieggimij.

Boassjon mij málestip.

Biervvegij gaskan li dállámuora.

ULME: OAHPE GALGGI

- dábdđát bágojt ja moallánagájt gámáj birra
- láhkát fáhkatevstav vaj oahppi vehi árbbedábálasj gábmátsieggimis
- dahkat álles gárgadisájt gárgadisfragmentajt
- dábdđát gerundav ja passivva verbajt

b. 106-107: Subtsas: Gá hæssta ganugij Báhkovádjasa ja diida

Tæksta *Gá hæssta ganugij* la muorrima birra ja hesta mij vuojnij ienebu majt vuoddje vuojnij. Histávrrá l Gáivuonas, valla gávnnuji aj muodugasj subtsasa ietjá sajijs aj. Mij lip aj válldám mañen *dijdav* ja nágin báhkovádjasijt ma li slihturij/juhtusij birra. Dá aj buoragit dáhkkiij álggon ságastallamij.

Dahkamusán tjuovvusin 5 li gatjálvisá tækstaj, akta værbba-dahkamus, ja akta dahkamus gánná oahppe galggi biedjat tjoahkkáj gárgadisfragmentajt vaj sjaddá báhkovájes.

ULME: OAHPE GALGGI

- láhkát subtsasav
- ságastallat ilmenieraj birra
- láhkát ja ságastallat báhkovádjasijs ja *dijdajs*

Báhkovádjasa:

*Guoros vuossa ij biso tsæggot.
 Namma ij ulmutjav biejste, valla ulmusj bæjsstá namáv.
 Buorre namma gullu guhkás, valla bahás namma gullu vehi guhkebu.
 Ájgge ij vuorde jus ulmusj ij la gærggam.
 Ájgge I buoremus áhpadiddje.
 Søj libá degu gáppte ja skirtto.
 Guhti buorev hilggot, sán gávnná baháv.
 Gal beanabárdni borai goaŕu.
 Guhti áhtsá sán gávnná.
 Sán la degu strávves jáhká.*

b. 108: Dikta: Goade ruohtsa

Dát tjáppa dikta Paulus Utsijis degu gullu maŕen gá la gábmá tiebmán. Dahkamusájn hasodip oahppijt ájádallat divta hámev ja sisanov. Mij gáhttjop aj sijáv tjället ietjasa gábmádivtav. Dahkamusáv adnit vuodon fáhkasagastallamij dikta ja tjälle birra. Máhttebihtit aj buohtastahttet divtav *Goade ruohtsa* lávllagijn *Gussavuordde* 102. bielen.

ULME: OAHPPE GALGGI

- láhkát ja dálkkut divtajt
- ságastallat hámes ja sisanos
- ietjasa vuojnojt ávddánbuktet
- divtav ietja tjället

b. 109-111: Reportássja: Duoje hullojs

Dát reportássja subtsas soames nuora birra gudi skávlán oahppi bájkálasj duodjeárbbedábij. Tæksta I dal viek guhkke, ij la val ulmme juohkkahasj galggá láhkát divna. Oahppe máhtti duola degu láhkát guhtik tiebmáosev, ja de maŕjela subtsastit nubbe nubbáj. Dahkamusájn gatjádallap duola degu makkár dábdomerka li dan sjáŕŕarin, ja de lip aj válldám maŕen nágin dahkamusáv báhkoklássajs.

ULME: OAHPPE GALGGI

- láhkát reportássjav
- ájádallat sisanos ja giehtadallamis
- oahppat duodjeárbbedábij

b. 112-113: Artihkal: Rádnogádemhistávrrá

Dát tæksta giehttu oanegattjat rádnogádemis histávrrálasj perspektijvan, ja sierraláhkáj rádnogádemis Olmmáivákken, danen gá jáhkkep rádnogádem la dáppen bissum buoremusát.

Dahkamusájn gávna duola degu sehtav *Riekta vaj boasstot*-tjuottjodusájs, hasodus ájáduskártav dahkat, ja vuoset gánná gávna oabme filmav rádnogádemis. Filmav máhtta adnet vuodon ságastallamij.

Oahppe máhtti dahkat *Riekta vaj boasstot*-dahkamusáv aktu tjáallattjat dahkamusárkkaj, jali njálmálasj quizan. Oahppe de juogeduvvi juohkusijda (2-3 oahppe juohkka juohkusin), ja dahki dahkamusáv dahkamustevsta dagi. Juohkka juogos oadtju guhtik riekta/boasstot kártáv (gehtja **dánna**), ja áhpaddidje láhká avtav tjuottjodusáv ájgen. Oahppe mierkkiji riekta vásstádusáv bivtastsibrunij, juogu *riekta* jali *boasstot*. Dánna hæhttu gulldalit áhpadiddjev, valla aj aktan barggat tjoavddusav gávnatjit. Mañnutjissaj tjoahkkájgiessit aktan ja láhkit tjuorgajt.

ULME: OAHPE GALGGI

- láhkát artihkkalav
- oahppat rádnogádemis histávrrás (gæhttjat filmav ja ságastallat sisanos)
- láhkát ja dálkkut tjuottjodusájt
- bivddet tjoahkkájbidjam bágojt

Tjoavdos dahkamus 1:

		DUOHTA	BOASSTOT
1	Merrasáme gávnadin rádnogádemav ja tsækkosnjisskomijt.		X
2	Rádnogádem la dálusj merrasámij duodjeárbbedáhpe.	X	
3	Dálusj grehkalattjajn lidjin sæmme gádemvuoge..	X	
4	Ulmotja vikingájges ælla gádám ránojt.		X
5	Rádnogádem li ájnas oasesgálvvo juo 1500-lágos.	X	
6	1900-lágo álggogietjen gádin dássju Gáivuonaga ránojt.		X
7	Ællosáme dárbahin állo ránojt nuppát væráltdoaro mañjela.		X
8	Nissuna sáme guovlojn gádegáhtin ránojt nuppát doaro mañjela.		X
9	Rádnogádem binnoj nuppát væráltdoaro mañjela.	X	
10	Rádnogádem Gáivuonan oadtjun viehkev Norsk Husflidlagas ja Vuona Álmmukmuseas diehtusin dahkat rádnogádemav.	X	
11	Nissuna ja álmma Olmmáivákken gádin ránojt.	X	
12	Marta Hoffmanna barggo lij ádálgo rádnogádemij.	X	

b. 114-116: Subtsas: Báhtariddje ietjas rijkán

Dát tæksta subtsas nákkosirdedimes Nuortta-Råmsån, ja gálldo l sån gut iesj vásedij dav mij dáhpáduváj. Tæksta máhtta liehket buorre lahkanibme ságastit nuppát væráltdoaros oahppij sijdda-bájkij. Ihkap diján li muodugasj subtsasa gá dav majt Torleif subtsas?

Dahkamus dán tækstaj la tjoahkkájgæsos mij ij la gárves, ja majt oahppe galggi állit.

Tjoavdos:

Tjavnjan 1944 mierredin dujska sahteviesáda galggin *sirdeduvvat* nácco tjadá. Divna gádjijt galggin *biejsstet* ja *boalldet*. Biertaváren Gáivuonan *oadtjun* ulmutja buodáv galggin sirdeduvvat basádismáno 4. biejeve. Muhtema dahkin nav majt dujskalattja javllin, valla iehtjáda vas mierredin *báhtarit* mæhttsáj. Torleif ja suv fámillja *pahkkij* bierggasijt, biktasijt ja biebmov ja vádtsájin vággáj. Vuostasj ijájt *tjehkádin* juovvaj, valla maŋgela *tsieggijin* lavnnjegámáv mæhttsáj. Biebmojt *viedtjin* sijdas ijájt gá sjevnjudij, ja *njuovvin* sávtsajt miehtsen. Torleifa ieddne *lájboj* gámá vuonán, ja siján lidjin noages biebmoms. Gá lidjin *årum* miehtsen birrusij 5 vahko, de hæhkkat dujska *tjuodtju* birssoj gámá ålgusbielen. Ulmutja *hæhttujen* miehtsev guodet ja vádtset sijdaguovluj. Niellja biejeve maŋgela *sirdeduvvin* dámpajn Hedmárkkuj.

Dánna l dâmu liŋka tækstaj ja filmmaj muodugasj gámás gâsi báhtarín, valla dát la Gárdegåben, Skárfvákke ja Olmmáivákke gaskan: <https://nordligefolk.no/sjosamene/naering-og-naturbruk-2/skardalen-kulturlandskap/evakueringsgamma-i-gardegohppi/>.

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat sirddemav ja ulmutjijt gudi vuostálasstin dujskajt
- ságastallat gáktu lij doarroájge ietjasa sijddabájken
- tjoahkkájgiesset oajvvesisanov tevstan

b. 117-119: Subtsas: Sindre tjaktjaloahpe nuorttan

Dán subtsasin iejvvip guoktásav gudi libá lávitja, Kine ja Sindre, ja ihkap muhtema sunnuv dâbddâba *Várijn 4* ja *Vuonajn 4* girjijs. Dá bále de la Sindre, guhti oarjján årru, giesseloaben Kine lunna nuorttan, ja ij la ávvånis assto gávkalussjat. Tæksta l guovte oassáj juogedum: Dâhkki hiejttet gá visská mádjusij jáksi jus oahppij mielas la ilá guhkke, valla de e oattjo maŋen njuovvamav. Tæksta hiehpá buoragit duodde lâhkâmin tiemán *Tjoahkkeæládusá jahke* jali *Sávtsa*, valla dâhkki aj lågåduvvat ietjá aktijvuodajn.

Dahkamusán gávnabihtit gatjálvisájt, gárgadisá ma ælla riekta tjáledum, ja ruossabágo gånna viertti máhttet værbbasåjádímijt gá galggi tjoavdosbágov gávnnat.

ULME: OAHPE GALGGI

- lâhkát subtsasav
- vásstedit gatjálvisájt tevsta birra
- oahppat vehi båndorsijda tjaktjábargos
- adnet máhtudagáv gáktu sáme gárgadisájt dahkat gá galggi bágojt biedjat riekta maŋgálakkoj
- ruossabágojt tjoavddet viehkken sámeviel værbbasåjádime máhtudagájn

>>>

Tjoavdos dahkamus 3:

*Siessá I juo dahkam niestev sidjijda.
 Sij vádtsi bálggáv vággáj.
 Goarņodattijn bajás bårin sarijt.
 Go vádtsegáhtin vuolus, de sávtsa tjuovvolin sijáv.
 Såj dahkaba svitjov, ja de oaggoba jågån.
 Sjaddá gus rievsakbivddo dán vahko?*

Gåvvå: Edel Monsen

5. Álggobarggo ja gielladájma

DÅJMA/TIEBMÁ

Mij vuolggep álggokávlláj

Bájkkenamá

Luonndonammadusá

Bájkálasj subtsasa

(Kulturhistávrrá)

Átsádallamij milta de la gássjel oadtjot gielav dájmatjit bussan, bijlan jali váttседattijn. Gá kártta l gieda ávdán, de máhtti oahppe tjuovvot kártan gánná li, ja bájkkenamájt váttседattijn oahppat. Váttседattijn la ráhtto boahdet dan sadjáj gási galga, ja gássjel la sijáv tjoahken anedit. Danen la buorre l stasjávna j duonna dána (viertti kárttaj mierkkít) gánná tjáhkanihpit madi oahppi bájkkenamájt ja luonndonammadusájt majt «vássebit». Ihkap náginijn la bájkálasj histávrrá majt subtsasti?

Adnit aj kártav vuodon gá galggabihtit guoradallat bájkkenamájt læjrrasaje lahka. Gáhtjo oahppijt gávnнат nágin namáv kártan majt li válljim. Makkár diedo li bájkkenamájn: Luonndonammadusá? Persávnáj namá? Ietjáj? Dánna li moadda lahkanime fágaj-gasskasasj tiemájda. Gehtja buojkulvisájt 8. ja 9. bielen.

Kártta: Norgeskart.no

Jus gávnnuji binná ressursa guhti máhttá oahppijt tjoahken anedit, ja/jali njálmálatjtat viehkedit váttседattijn, de máhttebihtit vaddet oahppijda dahkamusáv majt galggi iestja tjoavddet madi vádtsi læjrrasadjáj.

Mij lip dáv dahkamusáv gáhttjum filosofidahkamus, «Ulmutjij bátsidisá». Dánna galggi oahppe ietja gæhttjat ja ájádallat majt vuojnni dan bájken gánná váttсatji. Gá jávsádi, de galggi subtsastit majt li vuojnnám.

ULME: OAHPE GALGGI

- hárijidallat kártav láhkát
- oahppat muhtem sáme bájkkenamájt ja dajt njálmálatjtat adnet
- oahpásmuvvat bájkálasj subtsasijda
- oahppat muhtem luonndonammadusájt
- gæhttjat, registrerit ja adnet bágojt dan bájke birra gánná li
- ájttsat «ulmutjij bátsidisájt»
- ságastallat gáktu ulmutja, birás, giella ja sebrudahka vájkkudi nubbe nuppev

Dán láhkáj oadtju adnet sáme bájkkenamájt, luonndonammadusájt ja bágojt ma kulturhistávrrá birra subtsasti. Spellat álggobingo la alternatijvva vuohke aktiviserit oahppiit gielalattjat. Oahppe máhtti spellat *Álggobingo miehtsen* madi vádtsi læjrrasadjáj, madi vádtsi dan sadjáj gási galggabihtit, jali madi lihpit læjrrasajen. Dánna viertti gávnnat (jali adnet) nav moadda bágo gá máhttelis brehtan. Ienemusát li luonndonammadusá ja sjatto, valla aj muhtem bágo tjanádum kulturhistávrráj. Brehtaj duogen li báhkolista ja oajvvadus njuolgadusájda.

Máhttelisvuohta I lasedit gássjelisvuodav jus váldá manen vehi grammatihkas. Gá doajmma hæjttá, de máhtá buojkulvissan gáhttjot oahppiit subtsastit majt li gávnnam, ja aj gánná gávnam. De oadtju sæmmi bále hárijidallat akkusativav ja/jali innesijvav.

Máhttá aj liehket ávkálasj válldet manen báhkolistav ájggeguovddelis luonndonammadusáj (gehtja buojkulvissan dav mij la [dánna](#)). Jus dábddábihtit nágin ressursav guhti máhttá viehkedit bájkálasj histávrráj dat bájkkes gási lihpit, de vierttibihitit gáhttjot suv manen álggokávlláj.

Jus galggabihtit kultuvrraduobddágij, bájkkej gánná I vallje elementajs ma subtsasti gáktu ulmutja li guovlov ávdepájge ja dálásjájge ávkkim, de hiehpá báhkolissta ájggeguovddelis bágoj. Mij lip tjállám oajvvadusáv báhkolistaj, ja dav gávna [dánna](#). Báhkolistav aj buoragit hiehpá kopierit tjáledimsjiemá (sjiebmá gási registreri) duohkáj gási oahppe máhtti tjálestiit dajt majt vuojnni madi vádtsi læjrrasadjáj (jali madi ietjá bále vádtsi).

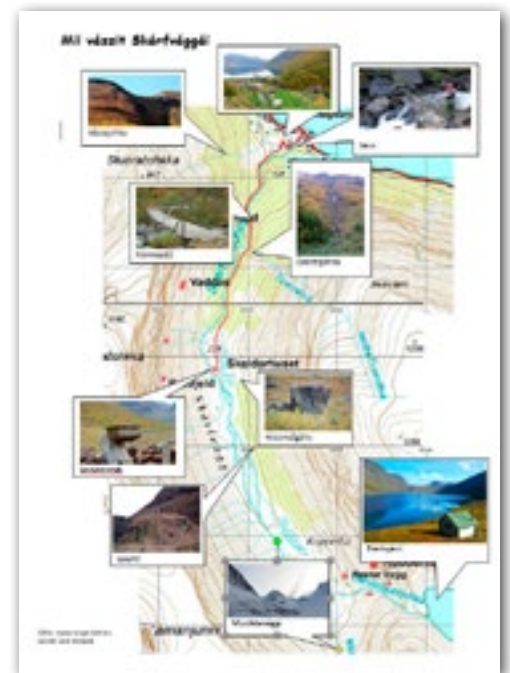
Oajvvadus sjiebmáj gávnnu [tjuovvusin 8](#).

Ávddábarggo/Oahppamnævo

Tjáleda oasev kártas sáme bájkkenamájt dan guovlos gási galggabihtit, duola degu www.norgeskart.no, jali tjále muhtem bájkkenamájt gávuváj dat guovlos. Goalmán máhttelisvuohta I adnet avtav kártav vuodon ja biedjat sierra gáváj ja namájt dajda sajijda gási lihpit. Buojkulvisáv vuojná oalgesbielen. Kártav Skárfvákkes dahkin gá galggin vuolgget Badjelgæddáj.

Moatteda kártav, guovtes-gálmás oahppiis máhtti aktan barggat guhtik kártajn. Lamineri kártajt ja válde dajt manen.

Jus sidá álggobingojn spellat, de hæhttu tjáledit bingobrehtajt *Álggobingo miehtsen*. Lamineri dajt ja válde manen. Mujte aj whiteboard tussjajt maj mierkki bingojt brehtajn. Oahppe máhtti aktan barggat guovtes ja guovtes, ja de dárbahti juohkka oahppepárra avtav bingobrehtav ja avtav tussjav.

DÁJMA/TIEBMÁ

Læjrrasadje

Ávddåbarggo/Oahppamnævo

Læjrrasadje l tiebmá mij boahdá moaddi *Várijn, vákkijn ja vuonajn*. Dánna hárijidallap bágoj ja moallánagájt dajs ma gávnnuui læjrrasajen, ja dajs majt dárbaHIP gá lip miehtsen. Luondulasj ságastit dajs dájmajs majt barggap læjrrasajen ja ietján dan birrusin.

Læjrrasajen la aj luondulasj fágajgasskasasj tiemáj baktu ma gulluui LK20. Máhttep buojkulvissan barggat *guoddelis ávddånimijn ja demokratijja ja viesátvuodajn* gá ságastallap gájkásij riektás ja makkár njuolgadásájt vierttip tjuovvot gá lip luondon mij guosská læjrrasadjáj ja dálláj. Vijdábut la læjrrasadje ja miehtsen liehket tjanádum goalmát tiebmáj: *álmukvarresvuohda ja iellemrijbadibme*.

Dákkár ságastallamijt gánná galga ájádallat li moaddásijda gássjela sámegiellaj. Dav de máhttá dárogiellaj tjadádit madi hárijidallap gielajn konkreta dahkamusáj ja dilijn.

Oahppe gudi li ávddåla VVV girijj barggam, máhtti juo moadda bágo ja moallánagá læjrrasajes ja dállimis. Gá dáll birra lip tjoahken, de la buorre dibddet oahppijit gulldalit ja adnet bágojt ja moallánagájt majt máhtti - jur dan diehti vaj dábddi sij máhtti.

Máhttep gærddot bágojt ja moallánagájt

- ma læjrrasajen gávnnuui
- majt dárbaHIP gá dálláv tsahkkidip
- makkár vædtsaga li oahppijn manen
- makkár barggodahkamusáj galggi barggat

Máhttep aj hárijidallat ádá bágojt ja moallánagájt

- gá ietjá dájma galggap barggat madi lip álggon
- gá galggap barggat duojna dájna dájmajn, duola degu mij dáhpáduvvá *manjel gasskabiejve, iehkedis, idet jali manep bieje*

Gehtja buojkulvisájt moalkedimijs ruvton oalgesbielen.

Ávddåbarggo/Oahppamnævo

Tijmmaplánav læjrraskávlås/tiebmábiejves/biejvijs viertti tjáledit A3 stuorrudahkan, laminerit ja gatsodit dállásaje lahusij mij la luondulasj tjáhkansadje. Báhkolissta *Læjrrasaje bargo ja dájma vákken* ja plánsija *Dállit*, dajt viertti aj gatsostit vaj li vuojnnusin.

Máhttebihtit aj dahkat ietjada plánsjajt bágoj ja moallánagáj ma hiephi didjij buorebut.

ULME: OAHPE GALGGI

- ságastallat fágajgasskasasj tiemájs LK20
- oadtjot máhtudagájt ja tjehpudagájt majt dárbaHI álgoiellam ávvudallamijda
- gærddot, oahppat ja adnet bágojt ja moallánagájt læjrrasajes ja dájmajs ma li danna

Buojkulvis:

- *Ma li læjrrasajen?*
- *Læjrrasajen li lávdagoade, vuossa, árran, rujtta, skiello/tjáhtjelihhte ...*
- *Majt dárbaHIP gá galggap dállit?*
- *Mij dárbaHIP árrangiergijt, biessijt, muorajt ja rissijt.*
- *Máhtá gus viedtjat ...?*
- *Máhtáv.*
- *Iv máhte danen gá ...*
- *Visjá gá...*
- *Visjáv.*
- *Iv visjá.*
- *Gut máhttá ...?*
- *Mån máhtáv ...*
- *Ma li duv vuossan?*
- *Muv vuossan li rássjobiktasa, hullo-gænsis, oademvuossa ...*
- *Majt galggap barggat gá lip bárrám gaskabiejvijt?*
- *Majt galggap barggat idet ávddål gasskabiejve?*

DÅJMA/TIEBMÁ

Biebmojt russtit

Málestit la riek buorre doajmma gánná máhtta kombinierit praktihkalasj bargov njálmálasj dájmajn ja kultuvrradiedujn. Mijá skávlán la agev 9. klássa ávdásvástádus russtit biebmajt divnajda gudi oassálassti læjrraskávlán (birrusij 150 ulmutja). Dát barggo gájbbet vehi gárvedimev, ávdábargov ja vædtsa-gijt, valla dat gullu biebbmo ja varresvuolta fáhkaj. Dán láhkáj la *málestit* oajvvetiebmá 9. klássagijda juohkka læjrraskávlán, madi «garvvi» biebbmorusstimis divna ietjá klássajn.

Ja nav de biebbmorusstigav vierrtiji organiserit. Biebbmorusstimav dáhkki organiserit ietjá láhkáj, buojkulvissan juohket oassálasstijt duon dáj juohkusij, ja nágin juohkka juohkusin gut válldá ávdásvástádusáv biebbmorusstimis. Nievrep bielle I dán-na, gá dájma tjadáduvvi, de vierrtiji muhtema biebmajt russtit.

Mij tsaggap sierra gievkanlávdaoadev gánná vuorkudip lihtijt ja biebmov. Dát lávdaoades aj russtijij ja bárri gasskabiejvijt aktan.

Vuostasj biejeve agev jupptsip «spleisejupptsá» (biebbmobagádusáv gávna [dánna](#)). Divna gudi oassálassti válldi manjen biebbmoábnnasijt, ja oahppe 9. klássan russtiji. Manjep biejeve de máksá skávlá gasskabiejjev: Vákken málesti dábálatjtat lippabiergov/sávtsabiergov.

Mij aj málestip ietjá smáv bárrámusájt. Dábálatjtat russtiji ietjá oahppe gudi e gasskabiejjev russti. Gumbáv vuossjat la doajmma mij hiehpá buoragit midjij dan diehti gá lip giesseárruha lahka, ja gummbá degu gullu dasi. Ja de máhtta ietjá dájmat tjadádit, madi sij málssu gudi válldám li ávdásvástádusáv rujtav gæhttjat. Duodden lijkkuji oahppe rijssarievnnarávtsav iehketbiebbmuj, ja lappajt sarij. Bagádusájt dájda bárrámusájda gávnnabihtit tjuovvusin [Biebbmobagádusá](#). Madi russtip biebmajt, de máhttep adnet gielajn dájmalattjat:

- Gatsosta plánsajjt ma vuosedi bágojt ja moallánagájt ma hiephi.
- Adnit biebbmobagádusájt/barggotjieggidusájt sámegeiellaj.
- Gærdo bágojt ja moallánagájt moaddi.
- Gatjálvisájt buktet majt oahppe vierrtiji vásstedit. Gehtja buojkulvisájt ruvton oalgesbielen.

ULME: OAHPPPE GALGGI

- oahppat gáktu luondon málestit
- oahppat muhtem vættsásvuoda-bágojt
- oahppat ábnnasij ja álgoábnnasij namádusájt
- oahppat verbajt ma gávviij dájmajt ma gulluji biebbmorusstimij
- ságastallat biebmajts ja russtimis

Buojkulvisá:

Madi bárráp:

- *Majt jugá?*
- *Majt bárrá?*
- *Gut la vuossjam/bassám biebmajt?*
- *Mij la mállásin?*
- *Lijkku gá ...*
- *Máhtá gus rádjat/vuosedit munji ...*
- *Gijtov biebmajts!*
- *Gasskabiejvve li nav njálgge!*
- *Gijtov gá bárri/Jubmel adnus gijtov!*

Madi russtip biebmov:

- *Mij la dát?*
- *Makkár bierggo/guolle I dát?*
- *Majt dagá?*
- *Majt suotta?*
- *Majt basá?*
- *Majt vuossja?*
- *Majt skáddni?*
- *Máhtá gus biedjat ...*
- *Máhtá gus snjårrat ...*
- *Man guhkev galggá duolldat?*

ÁVDDÁBARGGO/OAHPPAMNÆVO

Jus galggá gielav jáhtuj biedjat gá russti, de la buorre báhkolistajn gieda ávdán. Mij lip danen dahkam gáváv verbajs ma gulluji biebbmorusstimijda. Báhkolistav gávna dánna. Tjáleda ja lamine-ri dav. Válde manen ja gatsosta strategalasj sadjáj gievkanlávda-goaden, vaj la gieda ávdán madi russtiji. Viertti tjáledit bagá-dusájt majt dárbahti.

Mujte oasestit álgoábnnasijt aktisasj bárrámijda – ja válldet manen dajt gievkanvædtsagijt massta l dárbbu: rujta, guvse, vis-pajt, skielojt/gárijt masi fierrobihtit muorjijt, tjievvilijt, vædtsagijt lihttebassamij jnv.

Gummbá l ruvva gárves. Gávová: Edel Monsen

Galggap dal bárrát varás sarijt. Gávová: Edel Monsen

DÅJMA/TIEBMÁ

Kulturhistávrrá/Bájkálasj histávrrá

Dát la fágajgasskasasj tiebmá, valla jus diján la vallje sámegielaressursajs, de hiehpá állu buoragit integrerit sámegielaáhpádušáv. Kulturhistávrrá I ietján tiebmá man baktu hiehpá oahppat dárogieloahppijt nágin sámegielaáhpádušáv, duola degu bájkkenamájtt.

Tiemáv viertti tjadnat bájkálattjat, ja danen vas tjadná dan bájkkáj gánná lihpit. Čáhputin li moadda luondulasj tiemá, duola degu nuppát væráltoarro, Jan Baalsrud, Čáhput ássje jali diedo ja subttasa tjanádum giesseárruhij (seter) ja Jørgen Salo guhti ároj Čáhputin. Dánna hæhttubihit ietja gávnat tiemájt ja barggo-vuogijtt ma hieppi dan sadjáj gánná I álggokávlá. Hábmerein hiehpá buojkulvissan luondulasj tiebmá Gruvvodoajmma Divtasvuonan, ja Oarjje Fuoldán buojkulvissan dálusj bándorsijdda. Vatte diedojtt ja gatjáda sámegiellaj. Adnit dárogielav viehkkiegiellan vaj diedá divna dádjadi sisanov.

Adnit gielav dájmalattjat duojna dájna bájkijn/elementajn majtt sihtabihtit tiebmán, buojkulvissan:

- sijda/gámá/bájke namma
- bájkkenamá lahkusin
- fáktá sijdas/gámás/bájkes
- subttasa tjanádum bájkkáj
- tsiekkadusáj jali gávnij nammadusá

Åhpadusmihto ja hiebalgis moalkedime li tjanádum sisadnuj kulturhistávrrálasj oasen. Danen la dássju máhttelis ulmijtt hábmedit dábalasj vuodujtt. Gehtja muhtem buojkulvisájt ruvton oalgesbielen. Gehtja aj oajvvadusáv boahhte tiemán, *Tjoahkkeáladusá*. Oahppe máhtti aj dokumenterit gáváj dajtt bájkijtt majtt guossidihpit jali gávnadisáj/funn. Mañjebargon skávlán máhtti tjoahkkájbiejadum tevstav jali njálmálasj ávddánbuktemav gáváj vuodon.

ÅVDDÅBARGGO/OAHPPAMNÆVO

Báhkolistá *Kulturhistávrrá vákken* ja *Luonndonammadusá vákken*, máhtti liehket ávkálasj viehkkenævvon gá oahppe galggi gielav adnet. Tjáledda dajtt, lamineri ja válde mañjen.

ULME: OAHPE GALGGI

- Ságestallat gáktu ulmusj, birás, giella ja sebrudahka vájkkut nubbe nuppev
- tjoahkkitt luonndoressursajtt ja dajtt guoddelisátt adnet
- adnet sámé bájkkenamájtt ja luonndonammadusájtt
- gulldalitt ja dádjaditt subttasajtt ja tjielggidusájtt
- oahppat muhtem moallánagájtt ma subttasitt bájkálasj kulturhistávrrás, duola degu:
 - *bálggá* – stier
 - *giesseároj* – seter
 - *muorrit* – hogge ved
 - *guohtomednam* – beitemark
 - *muorjitt* – plukke bæer
 - *bivddogábmá* – jaktgamme
 - *gruvvodoajmma* – gruedriftt
 - *jáhkávanás* – elvebátt

(Gehtja aj báhkolistav tjuovvusin [Kulturhistávrrá vákken](#))

DÅJMA/TIEBMÁ

Tjoahkkeáeládusá

Sáme árbbedábálasj áeládusá li ájnas tiemá VVV girjijn: *Vuonajn 4* girjen la tiebmá vuodnaguollim, *Várijn 4* girjen la tiebmá ællo-sujtto, ja *Vákkijn 4* girjen lip jávsádam ednambarggij. Válljim lip gáhttjot tiemáv *tjoahkkeáeládussan* danen gá moattes sijddalahájs vierttiji kombinerit ednambargov miehttseburgujn, duojjijn, jali guollimijn vaj galggin bierrgit. Dát la tiebmá mij la oasse kulturhistávrrás ja nav de gullu ietjá fágajda, buojkulvis sebrudakfáhkaj. Dánna vierttiji ienebu gá sámegielaáhpaddje aktijvalattjat gárvedit ja tjadádit. Tiebmá hiehpá állu buoragit jus sadje gási galgga-bihtit la dálusj bándorsijda lahka, jali bátsidisá dassta.

Lågádalá sámegielaohppijda sámegiellaj. Máhtá Bándorsijdda plánsjav viehkken gá galga vuosedit tsiekkadusájt ja vædtsagijt, ja modellav oahppijgirjen 74. ja 75. bielen gá galga illustrerit jahkejålådimev (årssyklus). Ruvton oalgesbielen li ájggeguovddelis værbba ja substantijvva buojkulvisá. Ruvton oalgesbielen lip válldám manjen muhtem buojkulvisájt ájggeguovddelis verbajs ja substantijvajs.

Gærdo ja buvte gatjálvisájt sámegiellaj. Ane dárogielav viehkegiellan vaj divna dádjadi.

Vuollelin lip manjen válldám guokta praktihkalasj dahkamusájt ma buoragit hiehpi tiebmáj; stafæhttadahkamus ja rebus. Stafæhttadahkamus hiehpá buoragit jus li moadda oahppe juohkusin, madi rebusdahkamus hiehpa buoremusát jus ælla nav állo oahppe juohkusin, ja jus lihpit bándorsijda saljon

Juogodahkamus: Stafæhtta

Juoge oahppijt juohkusijda (2-4 oahppa juohkka juohkusin), ja juohkka juogos oadtju avtav árkav nieljijn jábjijn (gehtja [tjuovvusav 9](#)). Juohkusa tjuodtju avtan rájdon, ja duobbelij bårdo værbba-/doajmmakártájt, avtav sehtav juohkka juohkusij. Kártájt viertti biedjat juonga stuor boaksaj vaj e hádjána jus biekkas. Gá gilpos álggá, de viehka akta oahppe juohkka juohkuis kártáv viettjatjit, válldá manjen ruopptot juohkusij, ja juogos sjehtat gási galggi dav biedjat. Ja de vas viehká ietjá oahppe ádá kártáv viettjatjit. Gá juogos la viedtjam divna kártájt, de gæhttjá áhpaddje jus li vásstádusá riekta. Jus li divna vásstádusá riekta, de juogos vuojttá, valla jus li nágin boasto vásstádusá, de hæhttuji viehkat «strafferunde» juohkka viges, ja manjela vas gæhttjalit vásstedit ádásis. Dat juogos mij vuostak vásstet divna riekta, vuojttá.

Máhtá aj «viekkestásjávnav» dahkat báhkolisstaj «bása» ja vásstádusárka duobbelij. Dan láhkáj máhtti oahppe gudi juorruli, guoradallat bágoj sisanov, valla ienep ájgge dasi manná.

ULME: OAHPE GALGGI

- ságastallat gáktu ulmusj, birás, giella ja sebrudahka nubbe nuppev vájkkudi
- samle om naturressurser og bærekraftig bruk av dem
- oahppat kultuvralasj moattevuodas sámegiellaj
- oahppat bágojt ja moallánagájt sámegiellaj árbbedábálasj áeládusájs

Buojkulvis:

- bándorsijda tsiekkadusá: *fiekse, stálla, ájtte, skiedjá, goahte, fiexegábmá*
- bándorsijda barggonævo: *hássa, áksjo, roahkka, lissjá, rijsso, slijppa*
- buve/slihtura/ælllo: *gussa, sávtsa, gájtta, hæssta, svijnne*
- tjoahkkeáeládusá bargo: *njuovvat, biesskedit, muorrit, muorjjit, bivdet, duodjuhit, sláddjit*

Dahkamus (guovtes ja guovtes): Rebus

Bieja kártájt verbaj ráddjidum sadjáj, buoremus la dálusj bándor-sijda saljon. Juohkka párra oadtju árkav mij gætjárdallá gánná duo dá verba li. Maŋenagi gá pára gávnni verbav, de tjállli dav riekta sadjáj vásstádusárkkaj.

Jus galggá dahkamus dâhkkidit, de hæhttuji ietjasa bâhtusijt tjielggit áhpadiddjáj (jali ietjá resurssaulmutjij) njálmálattjat gá li gávnnam divna verbajt. Na vierttiji adnet verbajt ja jábijt njálmálasj guládallamin.

Jus ælla nav moadda oahppe gudi oassálassti, de máhttá dahkamusáv gilppusin dahkat, ja danna l ájnas dahkamusáv ruvámusát tjoavddet.

Dánna aj dâhkki dahkat «viehkkestasjávnnáv» oahppijda jus la dárbbu.

DÁJMA/TIEBMÁ

Lávllaga ja stága

Miján li agev stâhkambáttá sâhkálakkoj gá lip læjrraskávlán. Moattes oahppijs riek lijkkuji stâhkamtijmajt, ja vuorrasamos oahppijn la ávdâsvásstádus aktiviserit jali hávsskudallat unne-musáj, ja akta dajs suohttasamos dáhpádusájs læjrraskávlán. Dákkár dâjmajt viertti gárvedit juo ávdân.

Juoge oahppijt juohkusijda, ja vatte sidjij vehi ájgev gárvedit dâjmajt massta sihti ávdâsvásstádusáv. Mij javllap, juohkka juogos viertti gárvedit binnemusát 3 dâjma ma galggi vihpat birrusij 45 minuhta tjoahkkáj. Duodden gæhttalip oadtjot báttáv lávllot aktan ja soajttá ávdânbuktemijt. Mujte viertti ájgev gárvedibmáj dákkár fágajgasskasasj dâjmajda válldet fágajgasskasasj ájges, ja ij sâmegieltijmajs.

Organiserim ja gárvedibme boahotá dassta galla oassálasste li, ja gáktu oahppijjuogos la biejadum tjoahkkáj gá usjudalá gielav ja álldarav.

Oajvvadusá dâjmajda :

muorjjit, subtsastallambáddá, álkkes gilppusa, spellat bállov, háddidallamstâhkusa, lávllomstâhkusa ja ietjá stâhkusa

Dramatiserit la aj ájggeguovddelis doajmma. Subtsas [Bárrám-báddá vákken](#) hiehpá buoragit oahppijda gasska- ja nuorajdâsen dramatiserit smávskávlálohppijda. Ietján máhttá juogos duot dát álldaris aktan barggat.

ULME: OAHPE GALGGI

- gielav adnet duon dán aktijvuodan
- oassálasstet stâhkamijda ja lávllomijda
- gárvedit ja organiserit dâjmajt ietjádijda
- aktan barggat juohkusijn duot dát álldaris

Oajvvadus lávllagijda:

- *Vákkijn 1: Bæ, bæ lippatjam*
- *Vákkijn 2: Mân vádtsiv miehtsebálggáv*
- *Vákkijn 3: Vuolli Pieran li slihtura, Giessesajev diedáv, Miehtsen unna dâbâsj lij*

letja hæhttubihtit árvustallat man garrasit galggabihtit tjalmotit sámezielav dájn stogos- jali doajmmabáttájn. Sámeziel-oahppe gasska- ja nuorajskávlås máhtti lávllot sámezielaj, jali stáhkát álkkes giellastáhkusijt sámezieloahppij siegen smávskávlån. Máhttelis la árvustallat náv: jus oahppe li arvusmahttám fágajn ja gielajn álles biejevve, de máhtti dá stáhkambáttá liehket «friddjabáttá» gånna sosiálalattjat la ájnna sabbo giellaoahppamis. Valla huoman oajvvadip stáhkusijt ja dájmajt.

Juohkusin gånna li dássju oahppe gudi sámásti, máhtti divna stáhkusa, lávllaga ja dájma liehket sámezielaj jali oasse sámezielaj. Segadum juohkusijn vierttiji sámezieloahppe oadtjot sæbrrat stáhkusijda ja dájmajda «dáj nuppij» siegen. Sámeziel-åhpadiddje máhtti aj gárvedit avtav jali ienep dájmajt ma tjadáduvvi sámezielaj, oahppe aj gænna ij la sámeziella. «Dábálasj» stáhkusa majt oahppe dábdde ávdutjis, máhtti dagáduvvat giellahárrjidallamijda. Dála li muhtem oajvvadusá:

Bena I stoagos mij la *Kaste gris* ja *Kongen befaler* stáhkusij muoduk. lenni gá oassálasste galggi hájggádit ja vuosstáj válldet bálllov, de galggi dádjadit oajvvadusájt, ja ruvámusát barggat dan milta. Sån guhti maññutjissaj barggá dav majt jádediddje gáhttju, oadtju *B* bokstávav, ja ietjá bále gá sån la maññemus, de oadtju *E* jnv. Stáhkam bena.

Buojkulvisá oajvvadusájda:

- *Maná gievkanlávdaohtáj.*
- *Viettja tjáhppismuorjijt!*
- *Váttse guokta lávke maññus!*
- *Tjáhkida!*
- *Gahppada 5 lávke ávddån!*
- *Tjuottjo avtan juolgenan!*

Gáhttjoma e galga ilá gássjela, ja hæhttuji hiebaduvvat oassálasste álldarij ja gielladássáj.

Nuorttobiegga ja **Oarjádahka** I variánnta stáhkusis *Stiv heks*, valla ij la hækso mij ietjáduhtá oassálasste sálltegierrgen, de la nuorttobiegga mij bássu. Dat galmmet oassálasstijt *jiegñan* (galggi tjuodtjot skiltjen/istapp), jali gierggen (galggi guddjnjidit). Oarjádahka suddat skiltjev madi viehka dan birra, ja giergeve gá lávkki dan badjel. Ávdås stoagos álggá, de hæhttu oassálasste oahppat bágojt *nuorttobiegga* ja *oarjádahka*, *jiegña* ja *giergge*, ja majt guhtik galggá barggat.

Hádja boahdá máhtá ietjá stáhkusin sjaddat: *Stálppe* boahdá stáhkusin máhtá oahppat jali gærddot juhtusij namájt majt *stálppe* sihtá bárrát (buojk. *njoammel*, *libba*, *miesse*, *gihttse*). *Bivdde* boahdá stáhkusin máhtá sámmiláhkáj oahppat láttij ja juhtusij namájt majt máhtá bivddet (buojk. *rievsak*, *sarvva*,

>>>

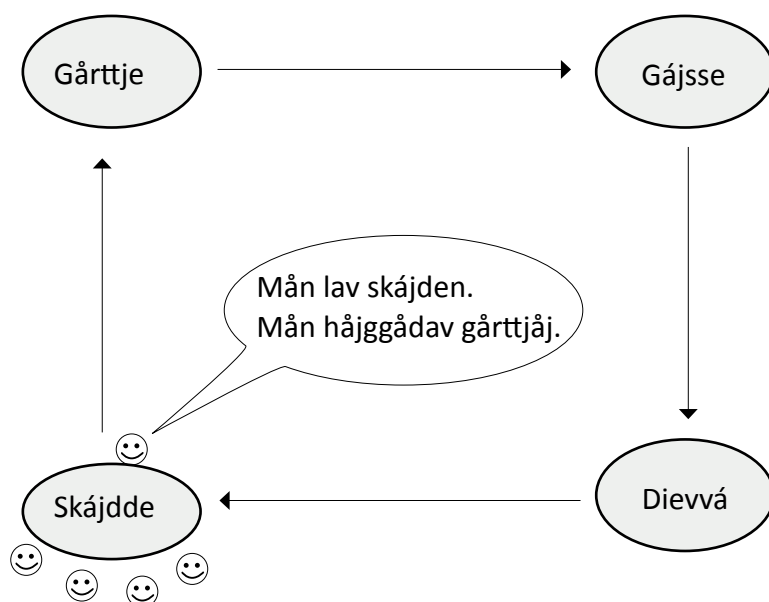
njoammel), ja *Goasskem boahdá* stáhkusin máhtta oahppát láttij ja tsiebanij namájt ma balli goasskemis (buojkulvissan *snjierrá*, *luoma*).

Dálkkemålssom/væromslag la stoagos mij gávnnu máttijn variántajn, ja máttijn namájn. Muhtema gáhttju buojkulvissan *Tipp og Topp*. Dan stáhkusin galga fokuserit ja jáhtelit labudit. Duoddip dálkkebágoj.

Mierkkijit gálmma sirkkala, buojkulvis dágij, birrusij 20 miehtera gaskan. Vatte sirkkalijda dálkkenamájt, buojkulvissan *bæjvádad*, *biegga* ja *rássjo*. Sirkkala vierttiji liehket nav stuoraga vaj divna sjehtti gudi oassálassti. Gá álggi, de tjuodtju divna oassálasste avtan sirkkalin, buojkulvis bæjvádagán.

Gá jádediddje buojk. tjuorvvi «*Biegga!*», de galggi divna viehkat bieggasirkkalij nav ruvva majt máhtti. Sån gut la manemus «*várroduvvá*», ja manná álgus stáhkusis gá nuppádis manjun. Jádediddje máhtta aj tjuorvvot «*Murkko!*», ja divna galggi tjuvvidit dasi gánná li. Dáhkki stáhkusav dahkat gássjelabbon jus biedjá ienep sirkkalijt ja dálkkebágojt.

Krokerere le dálusj stoagos majt vuorrasap ulmutja dábdidi Olmmáivákken. Stoagos hiehpá juohkusij 4-6 mánáj gudi li sæmmi álldarin. Mij lip hiebadum versjávnav majt bájkálasj historihkkár Harry Solhaug, Olmmáivákkes la subtsastam. Dán versjávnnáj lip biedjam álkkes giellahárjjidallamiijt gánná hárrjiddallap innesijvav ja illatijvav. Bårdo niellja duolbbis gierge kvadráhttan gánná sijdo li niellja miehtera jali ienebu. Madi stuoráp kvadráhtta (ja unnep gierge), dadi gássjelabbo sjaddá spella. Gierge ednamin oadtju bájkálasj bájkkenamáv, ja juohkka spælle áhtsá allasis duolbbis giergev. Divna oassálasste tjuottjidi avtan gierge guorraj, buojkulvis *Skájdde*. Vuostasj oassálasste galggá gæhttjalit dæjvvat nuppev giergev, buojkulvis *Gárttje*. Ávdás luossá, de galggá subtsastit gánná l sån, ja makkár giergev galggá dæjvvat. Buojkulvis: «*Mån lav Skájdde ja hájggådav Gárttjåj*».

>>>

Jus sán dæjvvá, de oadtju joarkket ja hájggádit nuppe gærggáj, valla jus ij dejva, de hæhttu vuorddet desik dá iehtjáda li hájggám ávddál joarkká. Sán guhti vuostak bohtá birra, ja dæjvvam la divna niellja gierge, sán vuojttá vuostasj vuorov. Nuppát vuoron galggá ádá oassálasste álget.

Gá divna li álggám akti, de hæjttá. Sán gut la vuojttám ienemus vuorojt, vuojttá. Jus galga mujttet gudi galggi tjuorgajt, de máhtá juohket tjuorgajt vuojttáj juohkka vuoro manjela. Tjuorga máhtti liehket kárka mielkkekartanjas, báhtsaga jali sierralágásj gierge. De vuojttá sán gænna l ienemus, gá spella l gærggam. *Mujte:* Oassálasste gut vajáduhtta javllat gánná l, ja gási gallá hájggádit, láhppá ietjas vuorov. Jus galggá spelav gærddot, de la buorre málsot bájkenamájt ádá namáj.

DÅJMA/TIEBMÁ

Muorjjit

Muorjjit la doajmma mij guosská máhtudakulmijda moatten fágan, buojkulvis *biebbmo- ja varresvuohhta, luonndofáhka ja válljimfáhka* viesso *kultuvrraárbbe*. Vuostatjin la dát praktihkalasj dahkamus, valla madi muorjjip, máhttep sámástit ja gielav adnet aktijvalattjat.:

- Buvte gatjálvisájt muorjijs, sjattojs ja muorajs ma danna gávnnuji.
- Ságastihtit majt lihpit barggam ávddál gasskabiejve, ja majt galggabihtit barggat manjela jali idet.
- Ságastihtit masi galggabihtit muorjjit, buojkulvis sarresyltalt, jali válldet sarijt skávlåj ja sáftav vuossjat, dahkat paiav, smoohtie jali ietján mij la njálgge gá dálvve lahkan.
- Ságastihtit aj dát majt máhttep ietjá muorjijs dahkat majt ep miehtsen gávna.

Dánna lip vat fágajgasskasasj tiemáj baktu.

ÁVDDÁBARGGO/OAHPPAMNÆVO

Mujttit val válldet manen juojddá masi tjoaggebihtit – ja lihtijt gánná muorjjit vuorkudit. Muorjje- ja sjaddoplánsjajt la aj buorre manen válldet. Jus galggabihtit sylltit, de vierttibihtit mujttet sáhkárrijt ja fierunav, ja aj pulvvarijt ma suohkodi (frysepulver) syltajt.

ULME: OAHPE GALGGI

- ságastallat iesjbierrgimis ja luonndoressursajs
- oahppat ávkástallat ájnas luonndoressursav
- oahppat muorjij namájt
- oahppat muoraj nammadusájt
- oahppat giedjegij ja ietjá sjattoj namájt

DÅJMA/TIEBMÁ

Geologijja

Geologijja l álgos tiebmá mij la luonndofáhkaj tjanádum, ja ep vuorde oahppe galggi gássjelis geologitermajt sámegiellaj oahppat. Ij la dat sierra tiebmá mij la mierredum ájggáj tijmmaplád-naj. Mij oahppap geologijjav madi vádtsep Baalsruda slahpaj jali Olmmáivakgábmáj. Dánna sjaddi stasjávna madi vádtsi, ja åhpaddidje lågådallá ånigattjat gierggeslájajs ja formasjávnajs majt vuojnneep váttседattijn. Ep la dahkam sierra sámegiel gárvidusáv dán tiebmáj, valla jus miján li sámegielressursa dannák, máhttep huomana gærddot/oahppat luonndonammadusájt ja sámegiel bájkkenamájt majt vássep jali ságastallap váttседattijn.

ULME: OAHPPE GALGGI

- oahppat ájggeguovddelis luonndonammadusájt
- adnet bájkkenamájt ja luonndonammadusájt

DÅJMA/TIEBMÁ

Botanihkka

Botanihkka l aj tiebmá mij gullu sjattojda luonndofágan. Ep ga dánna vuorde oahppe galggi fáhkatermajt sámegiellaj oahppat, valla muhtem urttasij, muoraj ja giedjegij namájt sámegiellaj gullu luondulasj. Árbbediehto álmukdálkkasijis hiehpá aj. Álge buojkulvis åhpadásajn vuosedit muhtem biebbmo- ja/jali dálkassjattojt, ja giehto vehi daj birra. Máhtti liehket sæmme sjatto maj oahppe oahpástuvvi 52-53 bielen.

ULME: OAHPPE GALGGI

- oahppat muhtem válljidum giedjegij, sjattoj ja muoraj namájt
- ságastallat *iesjbierrgimis* ja sjattojs ma li ávkken.

Miehttse aj máhttá liehket ájggeguovddelis ja miellagiddis tiebmá ságastallamijda ja ájádallamijda: Gåktu li duov dáv muorratjerdav ávkkim? Vijdábut máhttebihtit *Artsorakelet*-appa baktu sjattojt mierredit. Sjaddoplánsja ja flora li ávkálasj viehkkenævo sámegielnamájt gávnnat. Máhttebihtit aj tjadádit gilppusattjav.

Oahppe juogeduvvi juohkusijda, ja galggi gávnnat ja máhttet nammadit nav moadda sjaddotjerda oanegis åjgen, buojkulvis 45 minuhta. Gå åjgge l nåhkåm, de la «eksamen». Juohkusa de vierttiji vuosedit åhpaddidjáj dav majt li gávnnam (dánna ietjá juohkusa e oattjo gulldalit). Oahppe oadtju avtav tjuorgav juohkka sjadduj majt máhtti nammadit dárogiellaj, ja duodden avtav tjuorgav jus máhtti nammadit sámegiellaj. Dánna máhttá aj vaddet duoddetjuorgav jus oahppe máhtti subtsastit juojddá sjatto birra.

Dat juogos mij ienemus tjuorgajt oadtju, vuojtá. Gå oahppe galggi oahppat namájt sámegiel- ja dárogiellaj, de máhtá juohkusijt segadit mij gullu giellaválljimij.

Máhttebihtit muhtem sjattojt dæbttjot, ja válldet skávllåj. Maŋnebargon máhttebihtit dahkat vuosádusáv dárogiel- ja sámegielnamáj, jali sjattojs gávåjt dahkat duodjetijmajn.

ÅVDDÅBARGGO/OAHPPAMNÆVO

Mujte válldet maŋen florav ja sjaddoplånsajjt, *Muora, Giedjega ja Sjatto*. Jus galggabihtit sjattojt dæbttjot, de hæhttu aj maŋen válldet juojddá masi sjattojt dæbtjo, duola degu kladdegerjev.

DÅJMA/TIEBMÁ

Divvot ájtev ja luoddot muorajt

Dá li vuostatjin praktihkalasj dahkamusá, valla jus diján li sáme-gielressursa, de máhttebihtit barggat giellahárjjidallamij dán dájman aj. Adnit sámegielverbajt ma tjelggiji dájmajt, ja adnit barggovædtsagij ja ábnnasij nammadusájt. Gehtja buojkulvisájt moalkedimijs ruvton gárobielen. Jus muorribihtit ja jerav divvo-bihtit, de hiehpá válldet maŋen fágajgasskasasj tiemájt *demonkratijja ja guojmmeviesátvuochta* ja *guoddelis ávddånibme*. Álgon máhtti oahppe buojkulvis ájádallagoahtet manen da gulluji dánna.

ULME: OAHPPE GALGGI

- ságastallat luonndressursajs ja gáktu dajt guoddelisát adnet
- ságastallat praktihkalasj bargos

Oahppat ájggeguovddelis substantivajt, buojkulvis:

- *áitte, ájtteuksa, viermme, muorra, áksjo, sáhka, miehtjer*

Oahppat ájggeguovddelis verbajt, buojkulvis:

- *divvot, divvot, biggit, muorrit, tjuohppat, tjuollat/luoddot, oallot, sáhkkut*

DÅJMA/TIEBMÁ

Alfabiehttabivddo vákken

Dát la buorre dahkamus álggoskávlå maŋnegietjen gærddot ja tjoahkkájgiesset bágojt ja moallánagájt majt oahppe li oahppam. Dájman galggi hárjjidallat alfabiehtav sæmme báttå gå gávnni bágojt luondon ma álggi duojna dájna bokstávajn. Dájman máhttá tjadádit gilppusin:

Máhttelisvuochta 1:

Juohka juogos oadtju árkav gási galggi tjållet sáme alfabiehtav. Dan maŋnela galggi gávnnat gávnnijt, tjuorggat jali tjållet bágojt ma álggi divna bokstávaj. Dat juogos ienemus bokstávaj, jali oadtjum li ienemus tjuorgajjt vissa ájggemærráj (buojk. 30 minuhtan), vuojtta. Viertibihtit juo ávdån sjehtadit muhtem njuolgasusájt, buojk:

- Dássju bágo ma gulluji vággáj/mæhttsáj dâhkkiduvvi.
- Substantijvva majt la gávnnam fysalasj (ij gávvidum ja tjáledum), vaddá 2 tjuorga.
- Báhko mij la tjuorgadum jali tjáledum, vaddá 1 tjuorgav, valla báhko mij la boasstot tjáledum, vaddá dássju 0,5 tjuorga.
- Bokstávajt majt ij álu vuojne bágoj álgon/e gávnnu bágoj álgon (N), dâhkkiduvvi bágon. Máhttá aj dibddet oahppijt ietja ájttsat ij la máhttelis gávnnat bágojt dajna bokstávajn.

Máhttelisvuohta 2:

Dát variánnta tjadáduvvá njálmálattjat. Juohkka juogos oadtju avtav sehtav bokstávvakártáj. Juohkka kárttáj galggi oahppe buktet avtav bágov mij guosská vággáj/mæhttsáj. Vierttiji gávnnat bágov mij álggá avtajn bokstávajn kártán. Dat juogos mij vuostak miejnni sij máhtti divna kártájt adnet, tjuorvisti «Alfabiehta», ja vuojttá jus li dahkamusáv tjoavddám. Jus e huoman nagá avtak bágov juohkka kárttáj javllat, de oadtju boahhte juogos gæhttjalit mij tjuorvvu «Alfabiehta».

ÁVDDÁBARGGO/OAHPPAMNÆVO

Máhttelisvuohta 1:

Válde fáron árkav ja tjállemvædtsagijt.

Máhttelisvuohta 2 (buorre gå la nievres dálkke):

Tjáleda ja lamineri avtav sehtav bokstávvakártájs juohkka juohkusij (kártájt gávna [dáanna](#)).

Njoammel.
Gåvvá Toril B. Lyngstad.

ULME: OAHPPE GALGGI

- gærddot sáme alfabiehtav
- gærddot ja adnet bágojt ma guoski vággáj/mæhttsáj
- barggat sjuggelit gielajn

Oajvvadus 1:

- aktan barggat ja ájadallat strategijjav (mij lijsi: áhtsát, tjuorggat jali tjállet?)

Oajvvadus 2:

- aktan barggat ja tjalmosit vaj mujtti

Buojkulvis:

Albas – Ájtte– Båsská – Duollje – (LissjEs) – Fiekse – Gieganjuolla – Horbmá – Ivguvuovdi – Jáhkå – Kártta – Liejbbe – Mielle – Njoammel – (jåNå) – Oalgge – (suhPe) – Råvve – Slijppa – Tráktur – Ulsváhke – Vádtsembálges – Ællja – Ádnåris